

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**KUR'AN'A GÖRE
TEZEKKİ**

Ali BİNOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK**

KONYA - 2014

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL		
	Numarası	058106021002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	KUR'AN'A GÖRE TEZEKKİ			

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

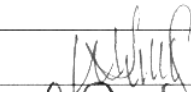

Ali BİNOL

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL		
	Numarası	058106021002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	KUR'AN'A GÖRE TEZEKKİ			

Ali BİNOL tarafından hazırlanan 'KUR'AN'A GÖRE TEZEKKİ' başlıklı bu çalışma 07/02/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Sait ŞİMŞEK	
2	Prof. Dr.	Adil YAVUZ	
3	Yrd. Doç. Dr.	Hakan UĞUR	

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, hidayet kaynağı olarak Allah tarafından gönderilmiş olan bir kitap, insanları hedef alan, onların anlamalarını ve ona göre kendilerini şekillendirmelerini isteyen bir hitaptır.

Bütün çağlara hitap eden bu kitap, kendi kendisinin açıklayıcısı olmuştur. Bazen de, görevlerinden biri "beyan" olan Hz. Peygamber bu konuda devreye girmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde şartların değişmesi, dili Arapça olmayan toplumların islama girmeleri, dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ile muhatap olmaları, Kur'an'ın anlaşılması noktasında yeni problemler ortaya çıkarmıştır.

Bu problemin çözümü, Kur'an'ın bizzat okunup anlaşılma çabası, konularının üzerinde tefekkürün bir ibadet sayılması gibi sebeplerle yapılan çalışmalar, tefsir ilminin doğmasını ve bu uğurda eserler meydana getirilmesini netice vermiştir.

Kur'an'ın tamamının tefsir edilmesi çalışmalarının yanında, önemli görülen konuların veya kavramların üzerinde çalışmak, muhatapların dikkatini belirli merkezlerde yoğunlaştırmak olan konulu tefsir çalışmaları da son dönemde önem kazanan konulardan birisi olmuştur.

Bu çalışmada, Kur'ani kavramlar içinde önemli bir yer tutması gerektiğine inandığımız Tezekki kavramının ve bunu tamamlayan diğer kavramların tespitine çalışılmıştır.

Çalışmamızda temel sözlüklerden, rivayet ve dirayet tefsirlerinden ve konu ile ilgili yazılmış diğer temel eserlerden yararlandık.

Giriş bölümünde, tefsir ve tercüme ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunduk. Tezekki kavramı ile ilgili alanlarda yapılmış olan çalışmalara kısaca değindikten sonra çalışma metodundan bahsettik.

Birinci bölümde, Tezekki kavramının tahlilini yaparken, nelerin eksik bırakıldığını veya Tezekki adına nelerin eklendiğini anlatmaya çalıştık. Aynı zamanda Tezekki kavramı ile ilişkilendirilen kavramları gözler önüne serdik.

İkinci bölümde, Tezekki kavramı ile doğrudan ilişkili olan ve Tezekkinin anlaşılması için gerekli olan kavramları açıkladık. Tezekki kavramının tahlili yanında anlam sahasını da belirlemeye gayret gösterdik.

Üçüncü bölümde ise, bir süreci ifade ettiğini düşündüğümüz Tezekki kavramının nelerle ikame edileceğini anlattık.

Çalışmalarımızda tezekki kavramının içini doldururken, “tezekki” ve “felah” kelimelerinin geçtiği ayetlere müracaat etmek suretiyle, Kur’ani bir kavramı yine Kur’ani bağlamlarla açıklamaya özen gösterdik. Zaten amacımız olaya Kur’an-ı Kerim’in perspektifiyle bakmaktı. Biz de bu amaçtan uzaklaşmamayı gaye edindik.

Bu çalışma esnasında, konunun seçimi ve hazırlanmasında bana yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK’e, tez aşamasında desteklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Yusuf IŞICIK’a, beni cesaretlendiren, umutlandıran yakınlarıma ve dostlarıma teşekkür ederim.

Ali BİNOL

KONYA, 2014

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL		
	Numarası	058106021002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	KUR'AN'A GÖRE TEZEKKİ			

ÖZET

Kuran-ı Kerim'in Yüce Allah tarafından insanlara rablerini nasıl tanıyacaklarını ve ona nasıl kulluk edeceklerini gösteren bir hidayet kaynağı olarak gönderilmiş olması, onu okumayı, anlamayı ve davranışları ona göre düzenlemeyi gerektirmektedir.

Kuran-ı Kerim'in dili Arapçadır. Her dil gibi o da değişim ve gelişim göstermiştir. Kuran-ı Kerim kullandığı kelime ve kavramlara yeni anlamlar yükleyerek onları özel bir konuma taşımıştır. Böylece Kur'an yeni bir düşünce tarzı ve yeni bir hayat modeli getirmiştir.

Kuran-ı Kerim indirilişinin ilk zamanlarında tezekki kavramını kullanmış, insanları bu eylemi gerçekleştirmeye davet etmiştir. Daha sonraki aşamalar "tezekki"nin bir alt kavramı olarak onu bina etme görevi görmüşlerdir. Dolayısıyla "tezekki" bazı temel kavramların oluşturduğu bir üst kavramdır.

Felah-iflah eylemi ile sık sık beraber kullanılan "tezekki" kavramı dünya hayatını anlamlandırarak, ebedi olan ahiret hayatında kurtuluşu hedef almıştır. Kendi nefsini tezkiye etmeyen, onu ihmal ve itlâf eden insanı sonsuz hayatta hasret, nedamet ve ebedi hüsrân beklemektedir.

Zamanla her kavram kendine özgü bir anlayışla ele alınırken kişinin ferdi hayatıyla bu denli alakalı olan tezekki kavramı arka planda kalmıştır. Böylece fikri yapı parçalanmış, asıl kavram da bağlamından uzak elemanlarla izah edilmeye başlamıştır.

Biz çalışmamızda “tezekki”nin dil ve istilahi anlamlarından hareketle insan hayatının neresinde ve nasıl yer aldığını tespit etmeye çalıştık. Bu çalışmanın, “tezekki” kavramının biraz daha ön plana çıkmasına ve önemli saydığımız bir konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kur’an-ı Kerim, tezekki, tahlil, tezkiye, Hz. Peygamber’in insanı yetiştirme metodu, felah-iflah (kurtuluş).

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Name Surname	Ali BİNOL		
	Student Number	058106021002		
	Department	Basic Islamic Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	AL TAZAKKI ACCORDING TO THE HOLY QURAN			

ABSTRACT

The Holy Quran had been sent as a guidance to man by Allah Almighty in order to show the people how to recognize their Lord and how to worship Him. Therefore we need to read and understand it, especially it is necessary to arrange our life and behaviours according to the Holy Quran. (therefore it is necessary to rearrange our readings, comprehension and behaviours to the Holy Quran) (therefore we need the Holy Quran in order to rearrange the reading, the understanding and behaviours to that)

The language of the Holy Quran is Arabic. It has been changed and developed like each language. The Holy Quran has given the words and phrases (in Arabic language) new meanings and these phrases using in the Holy Quran have been (got/become) in a special situation. That's why the Holy Quran brought a new style of thinking and a new model of life.

Al Tazakki (purification) has been used since the beginning of the Holy Quran revelation and people have been invited to perform that action. The next steps have the

duty to build it as a sub term of al Tazakki. Therefore, al Tazakki is (have become) a generic term (super term) consisting of some basic concepts

Al Tazakki being frequently used together with Falah (Salvation) – Iflah (Restoration / Renewal) aims at attaining the felicity in the Hereafter with eternal life by giving a meaning to the present life. Those who do not purify their nafs (soul) from the evils and neglect that will be awaiting the longing, remorse and everlasting frustration in the Hereafter.

In time, while each concept is considered in a unique understanding, al Tazakki that is related to individual life remained in the background. So, the structure of idea is disintegrated and the actual concept was tried to explain with irrelevant elements away from its own context

In this study, we have tried to determine where (what part) al Tazakki is and how it is placed (takes part) in human life by considering its semantics and terminology. (semantic and terminological sides) We hope that this study redounds on the believers' life and contributes to comprehend (understand) the Holy Quran by al Tazakki coming into prominence.

Key Words: The Holy Quran, al Tazakki, Tahlil, al Tazkiyah, the method of the Prophet for educating human, Falah (Salvation) – Iflah (Restoration / Betterment)

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
KUR'AN'IN ANLAŞILMASI İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER.....	1
1. Kur'an-ı Kerim'e Dair Bazı Hususlar	1
2. Kur'an'ın Bazı Kavramlarının Dikkatten Kaçması	2
3. Konulu Tefsirin Artı ve Eksileri.....	2
4. Kur'ani Kavramlarda Denge Unsurunun Gözetilmesi.....	3
5. Tercüme ve Tefsirlerden Kaynaklanan Sorunlar	4
6. Kültürel Seviyeden Kaynaklanan Sorunlar	5
7. Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	6
8. Yöntem.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

TEZEKKİ KAVRAMININ TAHLİLİ VE ANLAM SAHASI

1.1. Tezekki Kavramının Mahiyeti.....	9
1.2. Bu Konuda Yapılan Yanlışlıklar.....	9
1.3. Tezekki Kavramının Tahlihi.....	12
1.3.1. Kavramın Dil Açısından İncelenmesi	12
1.3.2 Tezekki ve Türevlerinin Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde Kullanılması	15
1.4. Tezekki İle Anlam Bağlantısı Olan Kavramlar	23

1.4.1. Taharet.....	23
1.4.2. Tayyib-Tayyibat.....	25
1.4.3. Tasfiye-İstifa.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

TEZEKKİ İLE DOĞRUDAN İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

2.1. Ruh-Beden.....	31
2.2 Kalp	33
2.3. Nefis	35
2.4. İnsanın Fıtratı.....	37
2.4.1. Mahlûkatın Sınıflandırılması	37
2.4.2. İnsandaki Duygular	39
2.5. İnsanın Takvası ve Fücûru.....	42
2.6. İnsanın Tezkiyesi ve Tedsiyesi	43
2.7. Tezkiye (ve Tezekkî) ve Allah-İnsan Münasebeti	49
2.8. Tezkiye ve Hz. Peygamber	51
2.8.1. Hz. Peygamber'in Görevlerinden Tezkiye	51
2.8.2. Hz. Peygamber'in Tezkiye Metodunun Örnekleri.....	58
2.8.2.1. Amellere Güç Yetirme Ve Fıtratı Gözetme	59
2.8.2.2. Her Güzel Davranışın Bir Sadaka Olması.....	61
2.8.2.3. Çalışıp Kazanmak, Kendi Ayakları Üzerinde Durabilmek	61
2.8.2.4. İnsanı Kazanmayı Gaye Edinmek.....	62
2.8.2.5. Hz. Peygamber'in Uygulamalarının Bir Hayat Modeli Olması	63
2.8.2.6. Çoluk Çocuğun Nafakası İçin Çalışmak	64
2.8.2.7. İnsanları Desteklemek ve Topluma Kazandırmak.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜ'MİNİN ŞAHSİYETİNİN OLUŞUM AŞAMALARI OLARAK TEZEKKİ

3.1. Kur'an'ın Rehberliğinde Tezekki Süreci.....	68
3.1.1. Uzun Bir Sürecin Adı Olarak Tezekki	68
3.1.2. Tezekki ve Kâfir	75
3.1.3. Tezekki Etmiş Bir Mü'min Örneği	77
3.1.4. Tezekkî Uzunca Bir Yarışın Finali	82
3.2. İman.....	82
3.3. Salih Amel	86
3.4. Zikir	89
3.5. Namaz ve Dua.....	97
3.6. Takva.....	101
3.7. Tevbe.....	103
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selam
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Nşr.	: Naşir
r.a.	: Radıyallahü Anh
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
ss.	: Sayfalar Arası
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
tak.	: Takdim
thk.	: Tahkik
tr.	: Mütercim, terceme
Ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

KUR'AN'IN ANLAŞILMASI İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

1. Kur'an-ı Kerim'e Dair Bazı Hususlar

Kur'an-ı Kerim Allah kelâmı olup bir hidayet kaynağıdır. O halde Rabbine bir yol bulmak isteyen, ona hamd ve şükrünü arz etmek isteyen ve Rabbinin hoşnutluğunu gaye edinen bir kimse Kur'an-ı Kerim'e müracaat etmelidir.

Yüce Allah Kur'an'ı, kendisine indirilen peygamberin ve kavminin dili olan Arapça olarak indirmiştir.¹ Aynı zamanda anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır.²

Bugün Kur'an, insanların geneline göre dili anlaşılmasız bir kitap haline gelmişse her halde bu, Kur'an'dan kaynaklanan bir durum değildir. Bu sorunun bir şekilde çözümlenmesi hayati bir önem arz etmektedir.

Kur'an'ın ilk açıklayıcısı yine Kur'an'ın kendisidir. Daha sonra bu görev Hz. Peygamber'e aittir. Çünkü onun görevi tebliğ ve tebliğ ettiği şeyi açıklamaktır. O halde Kur'an'da anlaşılmayan bir şey olursa veya ne kastedildiği konusunda bir problem varsa bunun cevabı yine öncelikle Kur'an'da aranmalıdır. Olaya bizim konumuz açısından bakarsak tezekki kavramını anlamamız için de yine Kur'an'a müracaat etmemiz gerekmektedir.

Kur'an hikmet sahibi yüce bir yaratıcı tarafından indirilen hikmetli bir kitaptır.³

Bu durumun bir gereği olarak sûrelerin, ayetlerin, kelimelerin, hatta harflerin bile nerede, nasıl geçtiği, niçin başka bir kelime değil de o kelimenin seçildiği, bu hikmetli oluşun bir neticesidir. Yine kelime ve kavramlar arasındaki münasebete dikkat etmek, ayetlerin bağlamına, nüzul ortamına, o kavramların başka ayetlerde açıklanıp açıklanmadığına dikkat etmek gerekir. Bu husus Kur'an'a saygının bir gereğidir.

¹ Bkz. Yusuf 12/ 2; Şura 42/7; Zuhuf 43/1-3

² Kamer 54/17

³ Bkz. Ra'd 13/37

Diğer yandan Kur'an'ın prensiplerinin hayata aktarılması, emir ve yasaklarının ferdi ve sosyal hayatta karşılık bulması ve bunun için de mesajının muhataplarına iletilmesi, ona inananların omuzlarındaki bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Kur'an'ın Bazı Kavramlarının Dikkatten Kaçması

İnanan insanların Kur'an'ın tümüne muhatap olduğu, tamamını anlaması gerektiği, hatırlatmaya gerektirmeyecek kadar açık bir konudur. Zâten tefsirler de bu amaçla yazılmıştır. Fakat bu Kur'an'ın yapı taşları olan temel kavramların hangisinin daha önemli olduğu, hangilerinin daha fazla üzerinde durulması gerektiği gözden kaçabilmektedir. Çeşitli sebeplere bağlı olarak bazı kavramlar sürekli gündemde tutulurken, hayatın her safhasında insanı doğrudan ilgilendiren konular ve bu konuları yüklenen kavramlar devre dışı kalabilmiştir. Günlük hayatta sürekli olarak üzerinde durduğumuz bazı kavramların bir üst kavramı olan “tezekki” de üzerinde az durulmuş veya durulsa da bağlamından koparılarak ele alınmıştır.

Bazı tefsirlerde de şu husus göze çarpmaktadır: Tefsirler başlangıçta, konuları yoğun bir şekilde ele almış, kelimeler ve kavramlar uzun uzadıya izah edilmiştir. Sonlara doğru bazı konular kısa bir şekilde geçirilmiştir. Belki de bu yüzden bazı kavramlar hak ettiği ölçüde izah edilmekten uzak kalabilmişlerdir. Biz “tezekki”nin de böyle olduğu kanaatindeyiz.

3. Konulu Tefsirin Artı ve Eksileri

Konulu tefsirin, son zamanlarda üzerinde çokça durulan bir tür olduğu görülmektedir. Bunun sebeplerinden birisi de, hem bu işte uğraşanlar hem de muhatap alınanlar açısından uzmanlaşmanın, bilimlerin dallara ayrılmasının bir sonucu olmasıdır.⁴ Bu bakımdan bir kolaylık sağlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim cahiliye Araplarının kullandıkları kelime ve kavramlara yeni anlamlar yüklemiş, kavramlar aynen canlı varlıklar gibi bir gelişim sürecine tabi

⁴ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 137.

olmuşlardır. “Salât”ın “namaz”a dönüşmesi, “tezekki”nin “zekât”a doğru aşamalar kaydetmesi bunun tipik örneklerinden birisidir.

Konulu tefsir çalışmalarında yanlış kapı aralayabilecek hususlardan birisi şudur: Üzerinde durulan konunun daha iyi anlaşılması ve öneminin kavratılması kaygısıyla zorlamalara gidilmesi, kavramın bağlamından koparılması veya aşırı anlam yüklemelerine konu olmasıdır.

Konunun haddinden fazla öne çıkartılıp, gereğinden fazla yüceltilmesidir.

Bu çalışmada aynı yanlış düşmeme çabası gösterilmiştir. gözden kaçtığı düşünülen bir kavram ön plana çıkarılmaya çalışılmış ve yukarıda bahsi geçen hususların hesaba katılması amaçlanmıştır.

4. Kur’ani Kavramlarda Denge Unsurunun Gözetilmesi

Kur’an’ın hikmetli bir kitap olduğuna değinmiştik. Dolayısıyla Kur’an, seçtiği her bir kelimeyle de hikmetlidir. Bu kelimenin geçtiği yer itibariyle de öyledir. Kur’an’ın bu yönünü de hesaba katmak gerekmektedir.

Her çağın kendine göre sorunları vardır. Her toplumun öncelikleri bulunabilmektedir. Bu yönüyle bazı konular öne çıkmaktadır. Bir de gündemden düşmeyen konular vardır.

Kur’an-ı Kerim ise bütün çağlara ve bütün insanlara hitap eden evrensel bir kitaptır. Onun da bir gündemi vardır. İnsanlar, gündemlerine göre Kur’an’a yaklaşmak, iddialarını ispat etmek adına onu bir araç olarak kullanmak tavrından kaçınmalıdırlar.

Kur’an’ın, üzerinde daha çok durduğu konulara ağırlık vermek, yine Kur’an’a itaatin bir gereğidir.

Kur’an’ın kullandığı kavramların ne ifade ettiği, kastedilenin ne olduğu, içlerinin nasıl doldurulması gerektiği, nerelerde ve nasıl kullanılmasının daha doğru olacağı konusunda, yine Kur’an’ın rehberliğine başvurulmalıdır. Mes’eleleri Kur’an çerçevesinde değerlendirmek Kur’an için de, bütün insanlar için de önemli olan “adalet” kavramının, hakkaniyet duygusunun doğal bir sonucu olarak görülmelidir.

5. Tercüme ve Tefsirlerden Kaynaklanan Sorunlar

Kur'an'ın, anlaşılması amacıyla yapılan çalışmalar Tefsir ilminin gelişmesini sağlamış, bu konuda oldukça büyük bir miras ortaya konmuştur. Kur'an-ı Kerim'in pek çok dilde çevirisi yapılmıştır.

Tefsir alanında çok geniş hacimli eserler de te'lif edilmiştir.

Her tefsirin kendine özgü bir yapısı vardır. Her birinde bir özellik daha belirgindir. Yapılan emekleri küçümsemek, onları kusurla itham etmek veya insanların gözünde küçük düşürmek amacıyla değil de sadece durum tespiti açısından tefsirlerin bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- Dil konusuna ağırlık veren tefsirler.
- 2- Kuvvetli- zayıf her türlü rivayetin eklendiği eserler.
- 3- Edebi sanatlara yer veren eserler.
- 4- Garip kelimelerin, uzun terkiplerin kullanıldığı eserler.
- 5- Bilimsel konulara giren eserler.
- 6- Gramer konularına yer veren tefsirler.

Saydığımız bu hususlar belki de bu ilim dalının bir gereğidir. Pek çoğu da faydadan hâli değildir. Köklü ve muazzam İslâm kültür mirasının günümüze intikalinde muazzam hizmet görmüşlerdir. Ama içerik itibariyle oldukça fazla olan bazı eserler, zaten okuma kültürü zayıf ve ilmi eserlerle iç içe olmaktan uzak toplumlar için gözlerde büyütülmüştür. Anlaşılsın diye gönderilen ve bir hidayet rehberi olarak mü'minlerin yanı başında, onların ayrılmaz bir parçası olması istenen bir kitap, okunamaz, anlaşılabilir, ulaşılamaz bir hâle gelebilmiştir. Kur'an'ın bazı ayetleri, az bir Arapça bilgisine sahip olan bazı insanlar tarafından bile genel kültürü sayesinde hemen anlaşılabilirken, onu açıklamak için yazılan metinler bu ilimle uğraşanları saatlerce meşgul edebilmektedir.

Tercümelerin durumu ise biraz daha farklıdır. Belki daha kolay ulaşılsın diye de tercüme eserler ortaya konmuştur. Kur'an meâli yazma ve bunları okuma faaliyetleri son zamanlarda belirli bir artış kaydetmiştir. Bu sevindirici bir olaydır.

Meâl çalışmalarında da gözden kaçırılmaması gereken şu hususların, okuyucunun dikkatine sunulmasını, önemli buluyoruz.

1- Kur'an'da bazı temel kavramlar vardır. Bunların bir sözlük anlamı, bir de ıstilahî anlamları vardır. Bu kavramların bir başka dile tek bir kelime ile aktarılmasıyla Kur'an'ın anlaşılmasını amaçlanırken, tam tersine ona perde olabilmektedir.

2- Yine bazı kelime ve kavramlar “cevamiu'l-kelim” dediğimiz, birkaç anlamı ihtiva eden kapsamlı kelimelerdir. Hemen akla gelebilecek “nasihat”, “cihat”, “tezekki”, “din”, “salât”, “zikir” kelimeleri bunlardan bir kaçıdır. Bunların olduğu gibi kullanılması bir sorundur. Bu ifadelerin, muhatabın dilinde kullanılan başka bir kelime ile karşılanması ise bir başka sorundur. Çünkü bu kelimeler, zengin bir anlam yapısına ve tarihsel altyapıya sahip Arapça kavramlar olup, pek çok dilde bunların tek kelimelik karşılıkları bile yoktur.

Ancak birkaç kelime veya cümle yardımıyla anlatılabilir ki; o bile tam olarak fayda sağlamaktan uzaktır.

3- Bir de tercümelerde seçilen kelime önemlidir. “Tezekki” için bazı tefsir ve tercümelerde “temizlenme” bazılarında ise “arınma” kelimesi kullanılmıştır. Derinlemesine düşünüldüğü zaman, yakın anlamlı olsalar dahi, bu kelimelerin “tezekki”yi bütün boyutlarıyla karşılayamayacakları anlaşılacaktır. Bundan dolayı konunun izahına gerek vardır.

6. Kültürel Seviyeden Kaynaklanan Sorunlar

Dil bir iletişim aracıdır. Duygu ve düşüncüler dil aracılığıyla aktarılır. Bunun için kelimeler ve kavramlardan yararlanır.

Özellikle günümüzün insanı, günlük hayatta ihtiyaçlarını karşılayacak kadar sınırlı kelime dağarcığı ile hayatını sürdürmektedir. Dolayısıyla en kolay ve en revaçta sözcükler seçilmektedir.

Toplumda okuma oranı düştükçe de kültür, bilgi ve anlayış düzeyi düşecek, herkes duyduğunu veya okuduğunu kendi fikri ve zihni kapasitesi ölçüsünde anlayacaktır. Konuşan ne kadar zengin bir dil kullansa da sonuç, alıcının kavrayabildiği kadar olacaktır.

Kelimeler ve ifade ettiği anlamlar itibariyle oldukça zengin olan ilahi kelamın, onun manalarını yüklenebilmekten uzak kavramlarla bir başka dile aktarılması, anlamların kaybolmasına sebep olacaktır. Bir de zihnin sığılığında ve ufkun darlığından dolayı kişide oluşacak hasılanın ne kadar azalacağını tahmin etmek de zor değildir.

Eğer muhatabımızda, asıl dil ve onun özellikleri hakkında bir bilgi yoksa, orijinal kelimeyi kullanmak kişide bir fayda temin etmeyecektir. Daha önce de verdiğimiz örnekte “din” kavramını Türkçede karşılayacak bir kelime yoktur. Bu durum pek çok dil için de geçerlidir. “Din”in ne olduğuna dair kapsamlı bir bilgi elde etmeyen birisinin, bu kavramı duyması halindeki kazanımı ne olabilir? Bir de bu din adına konuşuluyorsa, din adına hüküm veriliyorsa durumun korkunçluğu daha iyi anlaşılacaktır.

Örneğin “ih̄san”, “birr”, “ceyyid”, “tayyib”, “m̄aruf” kelimeleri “iyilik” ve “iyi” kelimesiyle tercüme edilmektedir. Hatta “nasılsın?” sorusuna bile bu kelimeyle cevap verilmektedir. Bunlar arasındaki incelikler, bir çırpıda ortadan kaybolup gitmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda tespit ettiğimiz eksikliklerin doğurduğu mahzurları en aza indirme gayreti güdülmüştür.

7. Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Tezekki kavramı müstakil bir çalışma olarak değil genelde bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Tezekki ve onu oluşturan tamamlayıcı kavramlar daha çok ahlaki ve tasavvufi eserlerde göze çarpmaktadır. Bu anlamda İmam-ı Kuşeyri'nin Risale-i Kuşeyriye'si, Ebu Talib Mekki'nin Kûtu'l-Kûlub'u, İbn-i Arabi'nin Fûtuhat-ı Mekkiye'si ilk akla gelebilecek eserlerdir.

İmam-ı Gazali'nin İhya'sında aynı kavramlar fasıllar halinde ele alınmıştır. İbn-i Haldun'un görüşleri Süleyman Uludağ tarafından "Tasavvufin Mahiyeti" adı altında toplanmıştır.

16. asırda yaşamış olan Eşrefoğlu Rumi Müzekki'n-Nüfûs adlı bir eser vücuda getirmiştir. Fakat içerik itibari ile "tezekki" tamamen dünyadan el-etek çekmek ekseninde ele alınmıştır.

Kerim Hakiki'ye ait olan bir eser Süleyman Demir tarafından Tezekki/Manevi İlerlemenin Merhaleleri adıyla tercüme edilmiştir. Bu eser daha çok öğüt tarzındadır.

Abdül Hamit Bilali'ye ait bir başka eser Arınma Yolu adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir aksiyon adamının neler yapması gerektiğini merkez alan bir eser olup mütercimi Tarık Akarsu'dur.

Ayrıca Murat Sülün'e ait Kur'an'da Arınma Amaçlı Veriş/ler adlı bir makale bulunmaktadır.

Anılan eserlerde gördüğümüz kadarıyla tezekki kavramından ziyade tezkiye kavramı ön plana çıkmıştır. Ve bunlar da sadece ruhun arındırılması konusunda yoğunlaşmışlardır.

Ayrıca "tezekki"ye ait bir tahlil de yapılmamıştır. Bu çalışmada tezekki kavramını tahlili yapılacaktır. Kavramın kök anlamıyla ilgisi üzerinde durulacak ve Kur'anî bağlama dikkat edilecektir.

8. Yöntem

Bu çalışmanın ağırlık noktasını tahlil yöntemi oluşturmaktadır. Gerek "tezekki" kavramı gerekse doğrudan veya dolaylı kavramların dil ve ıstılahi anlamları üzerinde durulacaktır. Kavramlar tahlil edilirken İslam öncesi Arap şairlerinden ve klasik sözlüklerden faydalanılacaktır. Bunun yanında Rivayet ve Dirayet Tefsirlerinin açıklamaları esas alınacaktır.

Kavramlara yönelik tezlerden ve makalelerden yararlanılacaktır.

Konu işlenirken ayet ve sûrelerin nüzûl sürecine riayet edilecektir. Kavramların sözlük anlamı dışında Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde kullanılmasıyla kazandığı yeni anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ayetler mümkün olduğunca yine ayetlerle açıklanmaya çalışılacaktır.

“Tezekkî”nin bir yönü Hz. Peygamber'e dayandığından O'nun tavsiyeleri ve uygulamalarıyla ilgili konularda başta Buharî ve Müslim olmak üzere güvenilir kaynaklardaki hadislerden yararlanılacaktır. Diğer bir yönüyle konu insan psikolojisi, insanın tabiatı, onun duygu ve düşünceleri olduğundan eğitim ve psikoloji üzerine yazılan eserlerden de faydalanma yoluna gidilecektir.

Tezekkî ve türevlerinin geçtiği ayetlerde “bağlama” riayet edilecek, kısacası Kur'an'a ait bir kavram yine Kur'an'ın perspektifiyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Bazı konular vardır ki isimleri Kur'an'dan alınmıştır. Ama îzah yapılırken Kur'an ve hadislerin belirleyicilikleri göz ardı edilebilmiştir. Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu bir cihat kavramının, şiddet veya terör ile eş anlamlı olarak algılanması bunun tipik bir örneği sayılabilir. Sonuç olarak Kur'an'a Kur'an'ın değer verdiği kadar değer verilmesi olmazsa olmazlarımızdan olmalıdır.

Bu çalışmada yapılmak istenen de budur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEZEKKİ KAVRAMININ TAHLİLİ VE ANLAM SAHASI

1.1. Tezekki Kavramının Mahiyeti

Tezekkî, genelde müstakil eserlerde değil de daha çok insan eğitime ve tasavvufa dair yazılmış eserlerde ele alınmış bir kavramdır.

Tezekkî ve bunun tef'îl babından mastarı olan Tezkiye, eserlerde daha çok Tezkiye-i nefis (nefis tezkiyesi) olarak geçmektedir. (Bu kavram son dönemde “arınma” veya “temizlenme” olarak Türkçeye geçmiştir.)

Burada bizim açımızdan üzerinde durulacak üç husus vardır:

1- Tezekki kavramının açıklamasında, gayesinde ve metodunda öngörülen ilkelerin, tavsiyelerin Kur'an'da geçip geçmediği, geçtiyse de Kur'anî bağlama uyup uymadığı,

2- “Arınma-arıtma, temizleme-temizlenme” kavramlarının kullanılmasından öte, yine bu kavramların nasıl doldurulduğu ve onlarla ne kastedildiği.

3- Bu kavramların muhatabın zihninde nasıl algılanacağıdır. Bu hususların devamlı göz önünde bulundurulması bizce büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmadaki anlatılmak istenenler de ayrıca muhatabı bir yanlış anlamaya götürüp götürmemelidir.

1.2. Bu Konuda Yapılan Yanlışlıklar

1- Tezekki ve tezkiye ile ilgili bazı eserlerde meselâ tezkiye, bir nefis mücadelesi olarak ele alınmış, “nefisle cihat” hayatın gayesi haline getirilmiştir. Bundan amacın ilahi hakikatlere mazhar olmak olduğu söylenmiştir. Mücahedenin anlamı, “yabancıyı defetmek veya öldürmek” denilerek bu uğurda çaba gösterilmesi istenmiştir. Yabancılar

ise vücut (beden), nefis ve şeytan olarak belirlenmiştir.⁵ Tezekki de bu düşmanları öldürme çabasının adı olmuştur.

Nefis ile cihat, Kur'an'da geçen bir tabirdir. Mal ve nefsin (can), Allah yolunda feda edilmesi istenir.⁶ Ne var ki; bu konuda nefsin düşman olduğu ve cihadın ona karşı yapılması gerektiği gibi yorumlar yapılabilmektedir.⁷

2- Yine “tezekki” arınmak olarak ele alındığında bunun şirkten, günahattan ve kötülüklerden arınmak olduğu ifade edilmiştir. Fakat Kur'an'da (hadisler de buna dahil) neden temizlenileceğine dair bir ifade geçmemektedir. Halbuki bazı ayetlerde yalanlama.⁸ kelimesi geçerken, diğer yerlerde neyin yalanlandığı açıklanmaktadır.⁹ Yine bir yerde infak emredilirken,¹⁰ başka bir yerde nelerin nereye infak edileceği de belirtilmektedir.¹¹ Dolayısıyla kimlerin tezekki edeceği ve bu sürecin nasıl gerçekleşeceği Kur'an'da belirtilmiştir.

3- Tezekki'nin anlam alanı içinde ele alınabilecek konulardan birisi de nefis ve ruhun, bazen de nefis ve kalbin birer zıt kutuplar olduğu, bunların birbirine düşman olduğu, sürekli kalbin veya “ruh”un tarafının tutulması gerektiği ifade edilir. Aynı eserlerde nefisler kategorize edilmektedir. Nefs-i emmareden nefis-i razıyeye, nefis-i mutmeinneye kadar sınıflandırılmalar yapılmıştır. Bu nefis çeşitlerinden birinden diğerine geçmek için belirli yöntemler ve süreler belirlenmiştir. Belki uzun yıllar sürebilecek bir mücahededen sonra en yüksek noktaya ulaşılması hedeflenmektedir. Halbuki kötülüğü emretmek ve kötülükler meyilli olmak nefsin temel bir vasfıdır ve bu sonuna kadar devam edecektir.¹² Öyle olmasaydı Hz. Yusuf'un: “Ben nefsimi temize çıkarmam. Şüphesiz ki nefis kötülüğü emredicidir”¹³ sözünden, onun (üstelik bir

⁵ Bkz. Sarmış İbrahim, *Tasavvuf ve İslam*, s. 351.

⁶ Bkz. Enfal 8/72

⁷ Bkz. Sarmış, İbrahim, *a.g.e.*, s. 351.

⁸ Bkz. Alak 96/13 ; Leyl 92/16

⁹ Bkz. Maûn 107/1

¹⁰ Bkz. Bakara 2/3

¹¹ Bkz. Bakara 2/215, 219

¹² Bkz. Yusuf 12/53

¹³ Bkz. Yusuf 12/53

peygamber olarak) hep nefis-i emmarede kaldığı, ötekilere ulaşamadığı sonucu çıkacaktır ki, bu da peygambere yakıştırılamayacak bir sıfattır.

4- Kur'an'da geçen "tezekki" için Kur'an'da olmayan bazı hedefler de belirlenmiştir. Bu hedef "melekût âlemi ile mülk âlemi arasında bulunan ve bu iki âlemi birbirinden ayıran perdeleri kaldırıp, âlemin esrarına vakıf olma" olarak tarif edilmiş ve bunun için de riyazet yolu ön görülmüştür.¹⁴

Riyazet de çile çekmek, erbain çıkarmak, sefere çıkmak, inzivaya çekilmek, maldan, evlilikten, çocuktan uzak durmak şeklinde özetlenmiştir. Ancak bu yolla kalbi tasfiye, ruhu tezkiye ve nefsi tehzib etmenin mümkün olacağı vurgulanmıştır.¹⁵ Burada dikkat edilecek konu, tasfiye işinin kalbe ait kılınması, Kur'an'da nefsin tezkiyesi ifadesi varken tezkiyenin ruh için uygulanması, tehzib işinin de nefis için yapılmasıdır.

5- Günümüz insanının zihni yapısının bazı kavramları algılarken zaman zaman olumsuz yönde işleme sorunu derinleştiren bir başka husustur.

Mesela, Arapçada yatırım anlamına gelen "istismar" kelimesi, dilimizde "kötüye kullanma", "çıkar elde etme" anlamında olumsuz olarak algılanmıştır.

Yapılan işin karşılığı olan "ceza" da kötü işin karşılığı olan ceza olarak anlaşılmış, iyi işin karşılığı olarak kullanılması yadırganır hale gelmiştir.

Konumuzla alâkalı olan "tezekki" kavramı da olumlu bir sürecin adı olması gerekirken hep kötülüklerden, şirkten, günden arınma gibi algılanmış ve meselenin, bir kurtuluş meselesinin sadece bir yönü ön plana çıkmıştır. Tezekki bir kurtuluş vesilesi ise,¹⁶ insan bir konuda başarılı olacak, umduğuna nail, ve korktuğundan emin olarsa o zaman bu, kötülüklerden kaçınma, pisliklerden arınma, şirkten ve günahlardan temizlenme vb. yanında, bir şeyler yapma ve olumlu davranışlar ortaya koyma yoluyla olacaktır.

¹⁴ Bkz. Sarmış, İbrahim, *a.g.e.*, s. 351.

¹⁵ Eşrefoğlu Rumi, *Müzekki'n-Nüfus*, s. 496.

¹⁶ Bkz. A'la 87/14, 15

Bu kavramla ilgili yanlış anlamalara işaret ettikten sonra şimdi de tezekki kavramının tahlilini yapmak istiyoruz.

1.3. Tezekki Kavramının Tahlili

1.3.1. Kavramın Dil Açısından İncelenmesi

Tezekki kavramının kök ve türevlerine baktığımız zaman ilk göze çarpan konunun, bu kelimenin “زكو” kökünden geldiğidir.

Mastarı “زكاء”, “زكوا”, ve “زكاة”, olarak gelen “زكا” (زكو); şu anlamlara gelmektedir.

1- Bir şeyin artması, çoğalması, fazlalaşması ve bereketlenmesi:

Ekilen bir şey çoğaldığı ve artığı zaman “زكا الزرع” denir.¹⁷ Tef'il babından “زكى” ise, bir şeyi artırmak, çoğaltmak ve fazlalaştırmak anlamına gelir. Hz. Ali'nin bir sözü olarak nakledilen “mal harcadıkça azalır, ilim harcadıkça çoğalır” sözü “يزكو” fiili ile ifade edilmektedir.¹⁸

2- Büyüyüp gelişmek, boy atmak ve uzamak:

Bu hayvan olsun, ekin olsun, insan olsun her şeyin büyüyüp gelişmesi anlamına gelmektedir. Bir adam büyüdüğü zaman “زكا” denir. Bu fiil lâzım olarak “زكى” olarak da kullanılmaktadır.¹⁹ Yine tef'il babında düşündüğümüz zaman “تزكية” bir şeyi büyütme, geliştirmek, yetiştirmek anlamı çıkmaktadır.²⁰

3- Temizlik, temiz olmak:

Tef'il babından tezkiyeye temizlemek anlamı verilmiştir.

¹⁷ el-Ezheri, *Tehzibü'l-Luğa*, X, s. 320.

¹⁸ İbnü'l-Manzur, *Lisanü'l-Arap*, XIX, s. 77.

¹⁹ el-Ezheri, *Tehzibü'l-Luğa*, X, s. 321; İbnü'l-Manzur, *Lisanü'l-Arap*, XIX, s. 77.

²⁰ Sarı, Mevlüt, *El-Mevarit*, s. 701.

Tevbe sûresi 103. ayetteki (وتزكّيم بها) için malını temizlemek anlamı verilmiştir.²¹ Yine buradaki temizlikten, bir ürünün veya canlının temiz bir ortamda, nezih bir şekilde yetişmesi de anlaşılır. Bitkiler ve ekin de ancak otlardan, çalılıklardan, birbirine karışmış bitkilerden temizlendiği zaman iyi yetişir.²²

4- Tek iken çift olmak, sayıca artmak:

Bir insan eline bir şey alıp “tek mi çift mi” diye sorduğu zaman “ا زكا ام خسا” tabiri kullanılmaktadır.²³

5- Ma’sum ve günahlardan arınmış olmak:

Nefsine ve şahsiyetine hanel getirecek davranışlardan uzak olmak, yaratılıştan günahlara meyli olmamak anlamına gelmektedir. “زكّاي” anlamına “زكّاي” kelimesi, ism-i fail veya ism-i mef’ul anlamında da olsa bunu ifade etmektedir. Nitekim Meryem sûresi 19. ayette Hz. İsa için “غلاما زكّيا” ifadesi geçmektedir.²⁴

6- Bir iş bir kişiye layık ve yakışır olmak, bir işe ehil olmak:

“اي لا يليق به” tabiri “هذا الامر لا يزكو بفلان” şeklinde açıklanmaktadır.²⁵ O halde “زكا” fiilinin mastarı olan “زكاة” ve zekâ (زكاء) insan onuruna yakışan, davranışları ifade etmektedir. ازكّيه = القيه ona layık gördü, yakıştırdı.²⁶

7- Salah, iyi hal, davranışlarda istenilen beğenilen olmak, yararlı işler yapmak. Allah’a itaat.²⁷

²¹ İbnü'l-Manzur, *Lisanü'l-Arap*, XIX, s. 77; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, X, s.364.

²² Kardavi, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, I, s. 34.

²³ el-Ezheri, *Tehzibü'l-Luğa*, X, s. 322.

²⁴ Rağıb el-İsfahanî, *Müfredat-ı Elfâzi'l-Kur'an*, s. 218; Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhul Beyan*, XV, s. 860.

²⁵ el-Ezheri, *Tehzibü'l-Luğa*, X, s. 320.

²⁶ Ahteri Kebir, s. 476.

²⁷ İbnü'l-Manzur, *Lisanü'l-Arap*, XIX, s. 77; el-Ezheri, *Tehzibü'l-Luğa*, X, s. 322.

Bazıları Mü'minin sûresindeki “للزكاة” tabirini bu anlamda tefsir etmiştir. İf'al babından “ازكي” ve tef'il babından “زكي”; “تزكية” ise ıslah etmek, iyi yapmak, yararlı işler olan salih amel işlemek ve nefsi bunlara alıştırmak anlamı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²⁸

Ayrıca hayrı, iyiliği çok anlamında da kullanılmaktadır.²⁹ Meryem sûresi 13. ayetteki “زكاة” kelimesi bu anlamdadır.³⁰

8- Bir şeyin en üstünü, en iyisi:

Meyvelerin, sebze ve diğer gıdaların en iyisini en iyi yetişmiş, güzel görünümlü, çok olanı ve buna bağlı olarak ucuz ve erişilebilir olanı anlamına gelmektedir. Kehf sûresi 19. ayette “ازكي” kelimesi ism-i tafdil olarak bu anlamlarda kullanılmıştır.³¹

9- Övmek, övgüde bulunmak³² ve övgüye değer bir amelle onu vasıflandırmak:

Tef'il babından “تزكية”ye bu anlam verilmiştir. Bu da insanın ya kendisini övmesi, hatalardan, eksikliklerden uzak görmesi şeklinde olur, ya da başkasını övmek, bir anlamda temize çıkarmak anlamında kullanılır. Mahkemede hâkimin tezkiye-i şahit yapması yani, şahidin iyi halini araştırıp, onun şehadete lâayk birisi olduğunu belirlemesi bunu ifade eder.³³

10- زكي fiilinden زكي kelimesi “toprak”a sıfat olduğu zaman طيبة = ارض زكية olarak, bol, güzel verimli³⁴ arazi, yer anlamı ifade etmektedir.³⁵ Tef'il babından kullanıldığı zaman ise, bitkisini (ekinini) en güzel şekilde yetiştiren verimli, bitek, bol arazi anlamına kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²⁸ Nesefi, Medârikü't-Tenzil, II, s. 330; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 2618.

²⁹ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkamil-Kur'an*, I, s. 343.

³⁰ Alûsi, *Ruhu'l-Meanî*, XVI, s. 77.

³¹ Zemahşeri *Carullah, Keşşaf*, II, s. 493.

³² Ferahidi, *Kitabü'l-Ayn*, I, s. 100.

³³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Istilahat-ı Fıkhiye Kamusu*, VIII, s. 152.

³⁴ Erkan, Arif, *el-Beyan*, II, s. 1322.

³⁵ Cübran, Mesud, *Er-Raid*, s. 779.

Bu kavramların Kur'an'da kullanımlarına geçmeden önce ön plana çıkan şu hususu hatırlatmakta fayda vardır.

“Tezkiye”ye ve özellikle “tezekki”ye kök ve kaynak olan “زكا” fiili veya onun mastarının “زكاة” ne kadar geniş bir anlam sahasına sahip olduğu ve anlaşılmaktadır. İfade edilen bu hususlar genelde de bitkilerin veya diğer canlıların büyümesi, gelişmesi ve çoğalması, boy atıp uzaması anlamlarında kullanılmıştır.

1.3.2 Tezekki ve Türevlerinin Kur'an-ı Kerîm'de ve Hadislerde Kullanılması

Tezekki kelimesi risaletin ilk yıllarında inen sûrelerde daha sıklıkla geçen bir kavramdır. Buralarda (قد افح من تزكي) ayetiyle, tezekki edenin kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir.³⁶ Daha sonraki ayetlerde ise bu tezekkinin açılımı yapılmaktadır. Dolayısıyla tezekki bir hedef ve üst kavramdır. Zikir ve namaz gibi diğer bazı kavramlar tezekkiyi oluşturan yapı taşları niteliğindedir. Bu durum, tıpkı uzun bir yolculuğa çıkan bir insanın, yaptığı bütün eylemlerin yolculuk kapsamında değerlendirilmesi gibidir ki, her defasında yolculuk yaptığını söylemeye gerek yoktur.

Tezekki kavramına kaynaklık eden zekâ fiili, türevleriyle beraber (Zekkâ, tezekkâ) Kur'an'da on sekiz defa geçmektedir. İsm-i fail veya ism-i meful anlamında “zekî” kelimesi üç defa geçmektedir. Derecelenmeyi ifade eden “ezkâ” kelimesi ism-i tafdil olarak dört defa zikredilmektedir. Fakirlere verilen ve şer'î bir ölçüsü olan zekât ise 32 yerde anılmaktadır.

Şimdi de tezekki kavramı ve türevlerinin ayet ve hadislerde kullanımına bir göz atalım.

1- Bir şeyin artması, çoğalması, bereketi:

Allah Teala, kullarına imanı ve kendisine kulluğu emretmiştir. İman edip, salih amel işleyenlere sonsuz mükafatı (cenneti) va'd etmiştir. Ahirette cennetin bize ödül olabilmesi için yapılması gereken bir ibadet olan zekâta baktığımız zaman, zekâtın artan

³⁶ Bkz. A'la 87/14

mallardan (bitkilerden, artan ve çoğalan hayvanlardan ve kazanç getiren ticaret mallarından, altın-gümüş gibi değerli eşyadan) verilmesinin emredildiğini görüyoruz. Buradan zekâtın artma-çoğalma ve bereketle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zaten zekât anlamına Kur'an'da kullanılan "sadaka"nın Allah tarafından artırılıp çoğaltılacağı, faizin ve kazancının ise yok edileceği bildirilmiştir.³⁷ İbn-i Abbas Meryem sûresi 13. ayetteki "zekât"ı bereket olarak tefsir etmiştir.³⁸ Bu bereket de insanın salih ameller işlemesi ve başkalarına faydalı olacak bir noktaya gelmesiyle mümkündür.³⁹

2- Büyüme, boy atmak, iyi ve üstün olmak, en güzel şekilde yetişmek:

Kehf sûresinde kıssaları anlatılan mağara arkadaşları uyandırıldıkları zaman içlerinden birini şehre yiyecek almak için gönderirler. Ve ona yiyeceğin en iyisini almasını tembih ederler (ازكي طعاما).⁴⁰

Zemahşeri, bu ayeti "en helâl", "en hoş" ve "en güzel", "en çok" ve "en ucuz" diye tefsir eder.⁴¹ Nesefi de aynı şekilde izah eder.⁴²

"ازكى" fiilinin sebze ve meyve için kullanılmış olması bizim için önemli bir referans kaynağıdır. Onun göze hoş gelen bir tarzda bol ve ucuz olarak bulunması en güzel bir şekilde yetiştirilmesinin bir sonucudur. Bu özellikleri sahip bir meyve "زكى" fiilini en net bir şekilde ifade etmektedir.

3- Temizlik, temiz olmak:

Temizlik, bitkilerde olsun insanlarda olsun gelişimin temel rükünlerinden birisidir. Bu, maddi ve manevi temizliği içine alır. Tevbe sûresinde Yüce Allah:

³⁷ Bkz. Bakara 2/276

³⁸ İbn-i Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an'il Azim*, II, s. 445.

³⁹ Alûsi, *Ruhu'l Meanî*, XVI, s. 73 ; İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, VIII, s.75.

⁴⁰ Bkz. Kehf 18/19

⁴¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, II, s. 477.

⁴² Nesefi, *Medarikü't-Tenzil*, II, s. 292.

- “Onların mallarından sadaka/zekât al ki, onları temizlemiş olursun”⁴³ buyurmaktadır. Ayrıca fiil tef’il kalıbına aktarıldığı zaman temizlemek ve temize çıkarmak anlamı kazanır.

İnsanın kendisini temize çıkarması, müstağni görmesi Ku’an-ı Kerim’de kınanmış ve “فلا تزكوا أنفسكم” ifadesiyle:

-“Kendinizi temize çıkarmayın. Temize çıkaracak olan Allah’tır” buyrulmuştur.⁴⁴

4- Masum, günahsız, rezaletten uzak olmak:

Bu anlamda “زكي” kelimesinin, Yahya (A.S.) (Meryem 19/13), İsa (A.S.) (Meryem 19/19), ve Musa (A.S.) kıssasında öldürülen çocuk yerine (Kehf 18/74), Allah’ın bağışlayacağı çocuk için (Kehf 18/81) kullanıldığını görmekteyiz.

Nesefî bu tabirlere, “günahlardan temizlenmiş, hayır üzere yetişmiş”⁴⁵ derken. İbn-i Kesir, “temiz, günah işlememiş”⁴⁶ demektedir. Ragıb El-İsfehani ise, bu kavramları “yaratılıştan temiz, iyi ahlâklı” olarak açıklamaktadır.⁴⁷ Çünkü burada çocuk henüz ergenlik çağına ulaşmamış ve günaha da bulaşmamıştır.⁴⁸

5- Salah, iyi hâl, yararlı iş ve itaat:

Yine Meryem sûresi 13. Ayette Yah’ya (A.S.)’ın vasıfları sıralanırken O, salah ehli, müslim, itaatkâr, ana-babasına karşı iyi davranan, asi ve cebbar olmayan olarak nitelendirilmektedir.⁴⁹

Bakara 129. ve 152., Al-i İmran 172. ayetlerde Hz. Peygamber’in görevi “ويزكيهم” kelimesi ile ifade edilmektedir.

⁴³ Tevbe 9/103.

⁴⁴ Necm 53/32.

⁴⁵ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil*, II, s. 330.

⁴⁶ İbn-i Kesir, *Muhtasarı İbn-i Kesir*, II, s. 445.

⁴⁷ Ragıb, *el-İsfahani, Müfredati Elfazi’l-Kur’an*, s. 218.

⁴⁸ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, VII, s. 378; Bursevi, *Ruhu’l-Beyan*, XV, s. 860.

⁴⁹ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil*, II, s. 330.

Bunun, küfür ve şirkten uzaklaştırmak suretiyle, onları sâlih amellerle yetiştirdiği ve Allah'a itaate sevk ettiği ifade edilmektedir. İbn-i Abbas burada, “Allah'a itaat”, “ihlas” derken Muhammet b. İshak “hayırlı iş” ile açıklıyor.⁵⁰

Nesefi, “**قد افلح من زكياها**” (Şems 91/9) ayetini, O'nu ıslah eden, yararlı işlerle onu geliştiren olarak açıklıyor.⁵¹

Müfessirler ayrıca hayır üzere yetişen büyüdükçe iyilik yolunda ilerleyen anlamı da vermişlerdir. Çünkü “**زكي**” maddi ve manevi gelişimi ifade etmektedir.⁵²

Burada yapılan izahlardan birisi de şudur:

Allah'a itaat ve salih amellerle nefisini geliştiren ve yücelten kurtuluşa erdi. Günahlarla onu kirleten ve gizleyen de hüsrana uğradı.

İyilik yapan ve “bir”e (iyiliğin en yüksek derecesi olan cömertlik ve kerem) erişen, böylece nefisini (kendisini) açığa çıkaran ve yükselten (kurtuluşa erdi). Bu da günahlardan uzak durma ve itaati gerçekleştirme suretiyle olur.⁵³

Arapların cömert olanları tepelere ve yüksek yerlere gider çadırlarını oraya kurarlardı. İhtiyaç sahipleri için yerleri bilinsin diye. Hatta yolcular ve barınmaya ihtiyaç duyanlar için geceleyin ateş yakarlardı.

Cimri ve kötü huylu insanlar ise gelip geçenin görmeyeceği mağaralara, vadilerin kuytu yerlerine, aşağılara inip yerleşirlerdi ki; isteyenlerden ve ihtiyaç sahiplerinden gizlensinler. İşte birinci gruptakiler nefislerini yücelttiler (kendilerini yüce tanıdılar değil, yüce vasıflarla donattılar) ve geliştirdiler. Diğerleri ise nefislerini (kendilerini) gizlediler. Ve adeta (yere, toprağa) gömdüler. İşte facir, günahlarla uğraşan kimse daima gizli mekânları mesken tutar, keremi, ihsanı(mürüvveti) azdır. Kişiliği

⁵⁰ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 436.

⁵¹ Nesefi, *Medarikü't-Tenzil*, II, s. 330.

⁵² İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tahrir*, VII, s. 378; Alusi, *Ruhu'l Meanî*, XVI, s. 77.

⁵³ Razi, *Fahrettin, et-Tefsiru'l-Kebir*, XXX, s. 194.

gelişmemiştir ve göze görünemez. İşledikleri kötülüklerden ve alışkanlık hale getirdikleri yanlış hareketlerden dolayı toplum içinde olsalar dahi başları yere eğiktir.⁵⁴

Tedsiye ise tezkiyenin zıttıdır. Bu kelime bir şeyin neşv-ü nema (gelişip büyüme) bulmayıp, bodur ve cılız kalması hatta toprağın altında gizli kalmasıdır. Aynı zamanda küle banmış ete de isim olur.

Bir kartal da avını düşürüp toprağa buladığı zaman bu adı alır.⁵⁵

6- Şer'i anlamda zekât:

İslâm'ın 5 şartından biri olan zekâtın verilmesi emri i'ta fiili ile Kur'an'da pek çok yerde geçer ve bu çoğunlukla da ruhî ve bedeni ibadetlerin özü olan namazla birlikte yer alır.⁵⁶

Buraya kadar söz konusu ettiğimiz maddeler ışığında ortaya çıkan husus şudur: Bir eyleme ad olan zekâ ve zekât kavramı, başta iman olmak üzere salih amellerle, insanın kendisine ve başkasına hayrı-yararı dokunan eylemlerle donanmayı ifade etmektedir.

7- Övmek, övgüye değer amelle vasıflanmak:

Tezkiye'nin bir anlamı da bir kişiyi övgüye değer vasıflarla ve insani kemâlatla nitelendirmek, Allah'ın katında makbul, tabir yerindeyse cennetlik bir kişi olarak vasıflandırmaktır. Mü'minin amacı bu olmalıdır. Ama bir insanın kendisini veya başkasını böyle görmesi yanlıştır. Öyle ümit edilmelidir. Takdir Allah'a aittir.

Ensardan Ümmü A'lâ vefat eden Osman b. Maz'un hakkında:

-“Allah rahmet eylesin! Allah'ın sana ikram ettiğine gerçekten şahidim.” deyince Hz. Peygamber:

⁵⁴ Kurtubi, *el-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an*, XXII, s. 314; Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, X, s. 10.

⁵⁵ Yazır, Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5861.

⁵⁶ Bkz. Bakara 2/43, 83, 110; Nisa 4/77, 162; Maide 5/12, 55; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Enbiya 21/73; Hacc 22 / 78; Nur 24/56; Neml 27/3; Lokman 31/4; Mücadile 53/13; Müzzemil 73/20; Beyyine 98/5

-“Allah’ın ona ikram ettiğini ne biliyorsun? Ben Allah’ın elçisi olduğum halde vallahi nasıl karşılanacağımı bilmiyorum.” diye cevap verir. Ümmü Alâ da bundan sonra kimseyi tezkiye etmeyeceğini söyler.⁵⁷ Bu manada Allah:

-“Kendinizi tezkiye etmeyin” buyuruyor.⁵⁸ Bu konu bir yana bizim, buradan anlayacağımız şey şudur; Tezkiye, insanın nefsini güzel vasıflarla donatması, hayırlı işlerle ve itaatle onu geliştirmesidir. Nitekim Şems sûresi 9. ayet de bunu ifade eder.

Buraya kadar söylediklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

“Tezekki”nin yolu itaat ve salih amel⁵⁹ ile nefsi geliştirip yüceltmektir.

Allah’a itaat ve salih amellerle geliştirip yücelten kurtuluşa erdi. Günahlarla onu kirleten ve onu gizleyen de hüsrana uğradı.⁶⁰

Burada dikkatimizi çeken başka bir konu daha vardır:

“Tezekki” kavramının geçtiği bazı yerlerde “felah-iflah” ifadesi de geçmektedir. Yani tezekki felâhın lâzımıdır. Allah Teâlâ, A’la sûresinde;

-“Tezekki edenler felaha erdi.”⁶¹ derken Mü’minun sûresinde de Mü’minlerin felaha erdiklerini bildirmekte ve arkasından gelen ayetlerde bu işin hangi amellerle olacağını açıklamaktadır.⁶²

Bakara sûresinin başında ise Kur’an’ın muttakiler için bir hidayet kaynağı olduğu bildirilmekte ve muttakilerin nitelikleri sıralanmaktadır. Bunlar öncelikle “gayb” a iman edenler, namazı kılanlar, kendilerine rızık olarak verilenlerden infak edenler, kendilerine de, kendilerinden öncekilere indirilenlere de iman edenler ve ahiret gününe

⁵⁷ Buharî, *Zühd*, 65.

⁵⁸ Necm 53/32

⁵⁹ Beydavi, *Envarü’l-Tenzil*, I, s. 302.

⁶⁰ Kurtubi, *el-Camiu Liahkami’l-Kur’an*, XXII, s. 314.

⁶¹ A’la 87/14

⁶² Bkz. Mü’minun 23/1-9

ise yakinen (görüymüş gibi) inananlar (dolayısıyla hal ve hareketlerini ona göre düzenleyenlerdir) dir. İşte kurtuluşa(felaha) erecek olanlar da bunlardır.⁶³

“فَلَح” fiili kesmek, yarmak gibi anlamların yanında ikinci babdan kullanıldığı zaman çiftçilik, ekin-sulama gibi ziraatla uğraşmak anlamı da taşımaktadır.⁶⁴

“El-fellah”, “çiftçi-ekinci” anlamına gelmekte olup, “felha” ise, ekin ekmek için hazırlanmış nadas tarla anlamına gelmektedir.⁶⁵

Türkçeye “umduğuna nail olmak” ve “korktuğundan da emin olmak”⁶⁶ anlamıyla tercüme edilen “felah”ı kök anlamıyla değerlendirdiğimiz zaman ortaya çıkan manzara şudur: Bir çiftçinin umut ettiği şey, ektiği ekinden, diktiği bir sebzedden (veya ağaçtan) ürün elde etmektir. Yetiştirilen nesne (tezekki fiilinin kuruluş gayesi itibariyle) insanın kendisi olduğuna göre “tezekki”; insanın kendi kendisini geliştirmesi, yetiştirmesi ve bir ürün ortaya çıkarmasıdır. Bu ürün, ahiret pazarında cenneti satın alabilecek salih amellerdir. Bu ameller de yine “felah” eyleminin geçtiği ayetlerde açıklanmaktadır. Bunlardan birisi de tezekki ile aynı kökten gelen “*zekât*” kelimesidir. O halde zekât, kendisini yetiştiren insanın meyvesidir. Bir başka ifade ile yetişmiş bir nefsin (kişinin) ürünüdür. Risaletin ilk yıllarında genel olarak ifade edilen infak, sadaka, birr, ihsan kavramlarının sınırlanmış, belirlenmiş halidir.

Mü’minun sûresine yeniden döndüğümüz zaman şunları görüyoruz:

Onlar namazlarında huşu içerisindedirler. (A’la sûresi ile irtibatı düşünülmeli) Onlar boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. (Daima hayırlı, faydalı, kendilerine ve başkalarına yararı dokunan şeylerle meşgul olurlar) Onlar zekât için fail(etkin) durumdadırlar. (Yani, hem ıstılahî anlamda zekâtı vericidirler. Hem de kök anlamında, kendilerini zekat verebilecek hale getirmek için de çabalamaktadırlar) Onlar iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip oldukları hariç. Bundan dolayı kınanmış değillerdir. Onlar emanetlerine ve ahitlerine (sözleşmelerine) riayet ederler. Ve onlar

⁶³ Bakara 2/1-5

⁶⁴ Zeyyat, Ahmet Hasan, *El-Mu’cemü’l-Vasit*, II, s. 700.

⁶⁵ Firuzabadi, *el-Kamusü’l-Muhit*, III, s. 517.

⁶⁶ Çantay, Hasan Basri, *Kur’an-ı Hakim ve Meali Kerim*, II, s. 615.

namazlarına devam ederler (Allah ile olan bağlarını devam ettirirler, irtibatı kesmezler) İşte asıl bunlar varis olacaklardır. Firdevs'e (en yüksek cennetlere) varis olan bu kimseler, orada ebedi kalıcıdırlar.⁶⁷

Bu sûrelerde tezekki kelimesinin insanın yetişmesi anlamına kullanılması ve felah kelimesi ile insanın bir meyve ağacına benzetilmesi yadırganmamalıdır. Al-i İmran sûresinde de Meryem, Zekeriyya (A.S.)'a emanet edilen bir bitkiye benzetilmekte ve Zekeriyya (A.S.)'ın onu güzel bir bitki gibi yetiştirdiği ifade edilmektedir.⁶⁸

Bakara sûresindeki Hz. Peygamber'in müzekki (tezkiye eden, yetiştiren ve geliştiren) olma vasfını da mecazen bu bağlamda ele alabiliriz.⁶⁹

Fetih sûresinin sonunda Hz. Peygamber'in, Allah'ın Rasûlü olduğu hatırlatıldıktan sonra, O'nunla beraber olan ashabının, mü'minlere karşı gayet merhametli, kâfirlere karşı ise zorlu ve onurlu oldukları ifade edilir. Onlar, filizini çıkarmış, gittikçe kuvvetlenerek kalınlaşmış ve gövdeleri üzerine dikilmiş bir ekine benzetilirler. Bu ekin ise; çiftçinin hoşuna giderken kafirleri(düşmanı, şeytanı, fesatlık yapanları ve haset edenleri) öfkelenendirir. Bu misal Tevrat'ta da İncil'de de vardır.⁷⁰

Burada Hz. Peygamber çiftçiye ve mü'minler de ekinlere benzetilmiştir ki; manzara göz önüne getirilirse ayetin ne demek istediği anlaşılacak "tezekki" kavramı da böylece müşahhaslaşmış olacaktır.

Tezkiye, nefsin bu hedeflenen çizgiye getirilmesidir. "Tezekki" ise bütün saydığımız maddeleri içeren bir kavram olarak; "kişinin kendisini güzel vasıflarla, hayırlı amellerle donatması, nefsine leke getirecek ve onu insanlık onurundan mahrum edecek davranışlardan sakınması, Rabbinin huzuruna tertemiz, makbul birisi olarak çıkması ve ondan övgüyü ve ödülü hak etmesidir.

⁶⁷ Mü'minun 23/1-11

⁶⁸ Bkz. Al-i İmran 3/37

⁶⁹ Bkz. Bakara 2/129, 151

⁷⁰ Fetih 49/29

Zengin bir muhtevaya sahip olan tezekki ile ilgili bazı kavramlar bulunmaktadır. Şimdi de onunla anlam bağı bulunan kavramları ele almak istiyoruz.

1.4. Tezekki İle Anlam Bağlantısı Olan Kavramlar

Temizlik, yetişmede ön plana çıkan ve tezekki için gerekli olan kavramlardan birisidir. Ne var ki, yukarıdaki izahlardan anlaşıldığı üzere temizlik ve temizlenme, tezekkinin karşılığı değil, onun gerçekleşme sürecinde var olan bir vasfıdır.

Temizlenmenin Arapça karşılığı “tetahhur”, temizliğin karşılığı da “taharet”tir.

Arınma ve arıtma kelimelerinin Arapça karşılığı ise “ıstıfa”, “tasfiye” ve “tasaffi” kavramlarıdır. Bir de “tayyib”, “tayyibat” kelimeleri vardır ki bütün bunların kendilerine ait anlam incelikleri bulunmaktadır. Tezekki kelimesinin arınma ve temizlenme ile tercüme edilmesinin yetersiz kalacağı düşüncesini dile getirmiştik. Bu konunun açıklığa kavuşması için de adı geçen kavramların Kur’an-ı Kerim’de nerelerde ve nasıl kullanıldıklarının da görülmesi gerekmektedir. Bu açıdan aşağıdaki kavramları tahlil etmeyi gerekli addediyoruz.

1.4.1. Taharet

Günlük hayatımızda önemli bir yer tutan taharet, konumuzla ilgili kavramlardan birisidir. Sözlükte “temizlenmek, arınmak anlamındaki taharet (tuhr) terim olarak, maddi kir (necaset, habes) veya manevi pisliği (hades, hayz vb.) gidermek anlamına gelir.

Tahir(temiz), tahûr ve mutahhir (temizleyici), tathir (temizleme), tetahhur (temizlenme) bu kökün türevleridir.⁷¹

Taharet kelimesinin karşıtı necaset (pislik) olup, necis ve neces “pis” anlamındadır.⁷²

⁷¹ İsfahani, el-Müfredat, “thr” md.

⁷² Öğüt, Salim, “Taharet”, *DIA*, XXXIX, s. 382.

Kur'an-ı Kerimde tukur kökünden türeyen temizlik Kur'an-ı Kerim'de şu bağlamlarda kullanılmıştır:

- 1- Hayızdan temizlenme,⁷³
- 2- Abdest, gusül ve teyemmüm,⁷⁴
- 3- Suyun temiz ve temizleyiciliği,⁷⁵
- 4- Mescid-i Haramın temiz tutulması,⁷⁶
- 5- Elbisenin temizlenmesi,⁷⁷

Çünkü namaz ancak temizlikle sahih olur ve o, namaz dışında da önemlidir. Veya nefisini kirletecek fiillerden uzak durmaktır. Nitekim bir insan ayıplardan uzak olduğu zaman “tahirü's-siyab” denir. Zalim ve günahkâr olduğu zaman “derinü's-siyab” denir. Çünkü iç âlemini temizleyen kişinin dışını da temizlemesi kaçınılmazdır.⁷⁸

6- Temizlenmişler: “O’na ancak “mutahhar olanlar” dokunabilir”⁷⁹ ayetinin tefsirinde de şu ifadeler yer almaktadır. Bu kelime mübalağa ifade edip “tertemiz kılınmış olanlar” kastedilmektedir. Bu da manevi bir temizlik, yani günahlardan arınmakla ilgili olmalıdır.⁸⁰

7- İstibra ve istinca: Abdest bozduktan sonra yapılan temizlenme için kullanılan bu tabirlerle ilgili Tevbe sûresi 108. Ayetin tefsirinde Elmalılı şöyle bir açıklama yapmaktadır. Bu ayet nazil olunca Hz. Peygamber Kuba mescidine vardı. Kapıda durdu. İçeride Ensar oturuyordu. “Siz mü’min misiniz?” dedi. Cemaat sustu. Tekrar sorunca Hz. Ömer kalkarak: “Evet, ben de onlarla beraberim!” dedi. Sonra Hz. Peygamber

⁷³ Bkz. Bakara 2/222

⁷⁴ Bkz. Maide 5/6

⁷⁵ Bkz. Enfal 8/11

⁷⁶ Bkz. Bakara 2/125; Hac 22/26

⁷⁷ Bkz. Müddessir 74/4

⁷⁸ Neseî, *Medarikü't-Tenzil*, III, s. 562.

⁷⁹ Vakıa 56/79

⁸⁰ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 34.

oturdu ve şöyle dedi: “Ey Ensar topluluğu! Allah sizi övdü. Siz abdest esnasında ne yapıyorsunuz? Onlar da, önce taş sonra da su kullandıklarını ifade ettiler. Rasulü Allah (A.S.) da bu ayeti okudu (Şüphesiz ki Allah çok temizlenenleri sever). Yine aynı yerde, onların küçük abdestten sonra bile su kullandıkları ve cünüp durmadıkları, hatta cünüp iken uyku bile uyumadıkları rivayet edilmiştir.⁸¹

8- Hz. Peygamber bu ayetlerin devamında şöyle dua etmiştir: “Rabbim, kalbimi nifaktan temizle” demiştir.⁸²

Bu noktada “Taharet”, Kur’an’da belirli bir yer tutan önemli kavramlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve Türkçede de “temizlik, temizlenme” şeklinde, bazen de arınma kelimeleriyle karşılanmaktadır.⁸³ Türkiye’de yayınlanmış meallerin çoğunda bu şekilde ifade edilmiştir.

Fakat, başka bir kavram olan Tezekki kelimesinin de, temizlenme şeklinde tercüme edilmesi diğer anlamları dışarıda bırakacağından, Kur’an’ın önemli bir kavramı anlaşılacak tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır endişesini taşımaktayız.

1.4.2. Tayyib-Tayyibat

Konumuzla ilişkilendirilebilecek kavramlardan birisi de “Tayyib” (tayyibat) kavramıdır. Bunun da kısaca tahlilinin faydadan hâli olmayacağı açıktır. Temiz ve yararlı olduğu için insan tabiatına hoş gelen, aklın ve dinin benimsediği şeyler hakkında kullanılan bir Kur’an tabiridir.

Sözlükte, hoş ve lezzetli olmak anlamındaki “طيب” (طاب) den türeyen Tayyib (Tayyibât), duyuların ve nefsin haz aldığı, güzel, hoş ve lezzetli bulduğu şeyleri ifade eder.⁸⁴

⁸¹ Yazır, Elmalılı Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, s. 2618

⁸² Müslim, *Ezkar*, 73.

⁸³ Ögüt, Salim, “Taharet”, *DIA*, XXXIX, s. 382.

⁸⁴ İbnü’l-Manzur, *Lisanü’l-Arab*, “tyb” md.

Bu anlamlar paralelinde kelime “güzel söz, verimli, temiz toprak, iffetli kadın (erkek), güvenli şehir, güzel kadın, lezzetli yemek, temiz su, asîl aile, meşru kazanç vb. anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁵ Karşıtı habîs’ (kötü, pis, iğrenç ve zararlı şey) dir.

Dini anlamıyla “Tayyib yiyecek”, “meşru yollarla elde edilen ve cevaz sınırları içinde kalınarak tüketilen yiyecek”, mecâzi olarak da “bilgisizlik ve fâsıklıktan, çirkin fiillerden arınıp bilgi, iman ve erdemli davranışlarla bezenen kişi” diye tarif edilir.

Tayyib kelimesi Allah’a sıfat olursa “noksanlıklardan münezze, ayıplardan berî”, kula sıfat olursa, “kötü ahlâk ve çirkin davranışlardan arınmış bulunan kişi”, mala sıfat olursa “en iyi cinsten helâl mal” anlamına gelir.⁸⁶

Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerinde geçen “ط - ي - ب” ve türevleri, bağlamlarına veya sıfat yapıldıkları kelimelere ya da ifade edildikleri yan cümleciklere göre farklı anlamlarda kullanıldıkları görülmekte olup, bu manâların başlıcaları şunlardır;

Kıymetli mal (Nisa 4/2), verimli toprak (Araf 7/58), temiz toprak (Nisa 4/43; Maide 5/6) helâl, temiz ve lezzetli şeyler (Bakara 2/57, 168, 172, 267), şer’i usullere göre boğazlanmış eti helâl hayvanlar (Maide 5/4, 5), mümin, doğru inanç veya iyi işler (Al-i İmran 3/179; Maide 5/100), edepli ve saygılı evlât (Al-i İmran 3/38), güzel söz (Hac 22/24; Fatır 35/10), mutlu ve huzurlu bir hayat (Nahl 16/97).

Kur’an’da Tayyib kelimesi mecâzi olarak doğru inancı, güzel sözleri ve iyi işleri, dolayısıyla erdemli insanları da ifade eder. “Güzel sözler erdemli davranışlar edepli insanlara, edepli insanlar da güzel sözler/erdemli davranışlara yakışır”⁸⁷ buyurulmuştur.

Ayetin nüzûl sebebi dikkate alınarak, “iyi ve iffetli kadınlar iyi ve namuslu erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara lâyıktırlar” şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁸

⁸⁵ İbnü’l-Manzur, *a.g.e.*, “tyb” md.

⁸⁶ Yerinde, Adem, “Tayyib”, *DİA*, XL, s. 196.

⁸⁷ Nur 24/26

⁸⁸ Taberi, *Camiu’l-Beyan Fi Tefsiril Kur’an*, XXVIII, s. 107-108.

“Kötünün çokluğu seni şaşırtsa da veya hoşuna gitse de kötü ile iyi asla bir olmaz”⁸⁹ gibi ayetlerde Tayyib, samimi mü’min veya onun sahip olduğu bilgi, doğru inanç, karşıtı olan habis de, bozgunculuk ve isyan gibi kötülükleri ifade eder.

Kelime-i Tayyibe, tesbih, tekbir ve hamd, Kur’an tilaveti, dua, zikir ve niyaz, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırma, insana mutluluk vererek onu rûhî bakımdan rahatlatan her türlü söz olarak da açıklanmış ve güzel sözün karşılık göreceği belirtilmiştir.⁹⁰

Yine Kur’an’da, kişiye esenlik dileği içermesi bakımından tayyibe şeklinde nitelendirilen selamlaşma teşvik edilir.⁹¹

Peygamber “...Temiz olan şeyleri helâl, pis olan şeyleri haram kılar”⁹² ayetinde yer alan tayyibat ve habais kelimeleri, nesnelere doğasındaki temizlik ve kirliliğe/pisliğe işaret eder. Aynı zamanda İslâm’da helâl kabul edilen maddelerin, insan tabiatına ve zevk-i selime uygun, temiz ve lezzetli şeyler olduğunu da gösterir.

Öte yandan Peygamberlere ve mü’minlere, temiz gıdalarla beslenip iyi işler yapmaları emredilir.⁹³ Ayrıca “ Biz insanları şerefli kıldık ve onları iyi ve temiz şeylerle rızıklandırdık”⁹⁴ mealindeki ayet, insanın yaratılıştan sahip kılındığı manevî üstünlük ve fiziksel güzellikleri koruyabilmesi için tabiatına uygun temiz yiyeceklerle beslenmesinin gereğine işaret eder. Aynı zamanda bu besinlerin meşru yollarla elde edilmesi de aranan vasıflar arasındadır.⁹⁵

⁸⁹ Maide 5/100

⁹⁰ Bkz. Fatr 35/10

⁹¹ Bkz. Nur 24/61

⁹² Araf 7/157

⁹³ Bkz. Bakara 2/172; Mü’minun 23/51

⁹⁴ Bkz. İsrâ 17/70; Mü’min 60/64

⁹⁵ Bkz. Maide 3/5

Dünyadaki herkesin yararlandığı lezzetlerden ahirette sadece mü'minlerin yararlanacağı,⁹⁶ inkârcılara ise “Siz güzel şeyleri dünya da iken tükettiniz, size verilen nimetlerin zevkini orada sürdürdünüz” denileceği⁹⁷ beyan edilir.

Aynı zamanda burada, mü'minlere de geçici dünya hayatının zevklerine dalıp da ahireti unutmamaları konusunda ince bir uyarı vardır.⁹⁸

“Allah Tayyibdir. Ancak Tayyib olan hayrı kabul eder”⁹⁹ diye de hadislerde geçer.

Tezikki kavramının bazı yönleriyle paralellik arz eden bu konuların, insan hayatında önemli bir yer tutacağı unutulmamalıdır. Rabbine tertemiz bir şekilde kavuşmayı arzu eden ve cennete aday olan mü'mine da ancak bu manaların içeriği yakışır.¹⁰⁰

1.4.3. Tasfiye-İstifa

Arıtma ve arınma olarak tercüme edebileceğimiz “tasfiye”, “tasaffi” ve “ıstifa” kelimeleri de konumuzu bir yönüyle ilgilendirmektedir.

Tasfiye:

1- Saf hale getirme, temizleme, arıtma.¹⁰¹

2- Ticari bir kuruluşun iflası, feshedilmesi gibi sebeplerle hesapların kapatılması işlemi.

3- Kalbi ve nefsi kötü şeylerden arıtma.¹⁰²

⁹⁶ Bkz. Araf 7/32

⁹⁷ Ahkaf 46/20

⁹⁸ Yerinde, Adem, “Tayyib”, *DİA*, XL, s. 197.

⁹⁹ Müslim, *Zekât*, 65.

¹⁰⁰ Yerinde, Adem, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁰¹ İsfhani, *el-Müfredat*, “sfv.” md.

¹⁰² Cevheri, *es-Sihah*, VI, s. 2401, “sfv” md.; el-Muhasibi, *Nefisle Cihat*, s. 93.

4- Sporda finale çıkıncaya kadar başarısız olan takımları eleme, ayıklama gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim dilden bütün yabancı kelimelerin çıkarılmasını isteyenlere de tasfiyeci denir.¹⁰³

5- Yabancı maddelerden arınma anlamı da taşıyan ıstıfa kavramına şu izahlar da getirilmiştir.

“Sözlükte bir şeyin en saf olanını, özünü almaktır. Tasfiye bir şeyin karıştığı, bulanıklığını yok edip hulasasını çıkarmak, “öz”ü karışımdan ayırmak olduğu gibi “ıstıfa” da en saf olanını almaktır. Bir madeni tasfiye edip cevherini almak bir ıstıfa, o cevherler arasından her hangi bir şeye en elverişli olanını seçmek de bir ıstıfadır.

Bu eylem ve iradeye dayalı etkidir ki bunların devamına “ıstıfa kanunu” denmektedir. Sözlük anlamında ıstıfa, yaratılıştan sonra cereyan eder. Bir de yaratılış anında ıstıfa vardır ki Allah’ın ıstıfasıdır. Dolayısıyla bu “öz”ü karışımdan ayırmaktan öte saf olana vücut vermek anlamına çıkar.”¹⁰⁴

Müfessirler Al-i İmran sûresindeki “**دَمَانَ اللَّهِ اصْطَفَى**” ayetine¹⁰⁵ iki manâ vermişlerdir.

“Birincisi; mahlukatın en hulâsâsı kıldı. Diğeri de kötü sıfatlardan ve düşük dereceli niteliklerden tasfiye ile övülecek özelliklerle tezyin eyledi. İkinci manâ daha belirgin olmakla beraber birinci mana da göz ardı edilmemelidir.

İlahi hikmete dayanan ıstıfa hem irade hem de yaratmaya dayalıdır. Bu yaratma ya baştan olur veya sonradan meydana gelir.

Bu kanun Allah’ın rububiyetinin eşya üzerinde cari olan bir sünnetidir ki; bütün değişmeler, gelişmeler ancak bu kanunu meydana getiren fiil ve te’sir-i ilahi sayesinde. Yani ıstıfa eşyanın sıfatı olarak değil Allah’ın bir fiili ve iradesi olarak

¹⁰³ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1047, 1074, 1050.

¹⁰⁴ Yazır, Elmalılı Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, s. 1081-1083

¹⁰⁵ Al-i İmran 3/33

kanundur. Bu suretle ıstıfa, tekâmülün şartıdır ve beraberce göz önünde bulundurmak gerekir.

Özellikle bu kanun, insanın hilkat ve tekâmülünde daha belirgindir.

Bu açıklamalar neticesinde, peygamberlerin seçiminin (ve seçilmişlik noktasına gelişi), tamamen ilahi irade ile olduğu (canlılar arasında insanların, insanlar arasında peygamber seçimi) anlaşılmış oluyor.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Yazır, Elmalılı Muhammet Hamdi, *a.g.e.*, II, s. 1083.

İKİNCİ BÖLÜM

TEZEKKİ İLE DOĞRUDAN İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Tezekki konusu insanın konusudur. Tezekkiyi anlamadan insanın, özelde de mü'minin hayat serüvenini anlamlandırmak mümkün görünmemektedir. Bu bölümde ise insanın temel unsurları olan bazı kavramları ve Kur'an'ın bu kavramlara bakışını ele alacağız.

2.1. Ruh-Beden

Sözlükte “gitmek, geçmek, (hava) rüzgarlı olmak manalarındaki “روح” kökünden isim olan ruh kelimesi terim olarak; genellikle “canlılarda hayat sağlayan unsur” şeklinde tanımlanmaktadır. Ruh, bir anlamda kendisinin bir cüzünü teşkil eden ve devamlılığını sağlayan “nefes” manasına da gelir.¹⁰⁷

“Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat şeklinde tarif edilebilir.¹⁰⁸

İnsan ruhu denilince canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden söz edilmiş olur. İnsanların hayvanlardan farklı olması ruhlarının değişik yaratılmasından kaynaklanır. İnsanlar arasındaki fark da aynı ruh türü içinde değişik mertebelerde bulunmalarının sonucudur. Peygamberlerin gayb âleminden bilgi almaları, yüksek bir ruhi mertebeye sahip kılınmalarıyla bağlantılıdır.¹⁰⁹

Dini literatürde nefis kavramını, ruhla eş anlamda kullananlar bulunduğu gibi nefis ve ruh arasında fark gözetenler de vardır.

¹⁰⁷ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat*, ruh md.

¹⁰⁸ Gazali, *İhya-i Ulumi'd-Din*, III, s.3.

¹⁰⁹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s.408-410.

Nefis kelimesi insanın ruh ve beden bütünlüğüne isim olarak verildiği halde, ruh bedeni ifade etmek için kullanılmaz.

Kur'an-ı Kerim'de ruh yirmi yerde geçer. Çeşitli anlamlarda kullanılır. (Cebrail, vahiy, rahmet, emir, hayat vb.).¹¹⁰

İnsanın yaratılışından söz eden ayetlerde bildirildiğine göre Allah, Adem'i önce çamur halindeki topraktan şekillendirmiş, ardından ona "ruh"undan üflemiştir.¹¹¹ Adem'in soyunu ise önemsenmeyen bir sıvıdan (sperm) üretip belli bir şekle soktuktan sonra ana rahminde ona ruhundan üfleme suretiyle insan haline getirmiştir.¹¹²

Hız. Adem ile Hız. İsa'nın yaratılmasında bizzat Cibril (a.s.) ilahi buyruğu yerine getirmiş, insan soyunun yaratılmasında ise Cibril'in emrinde bulunan yardımcıları bu emri yerine getirmiştir. Allah'ın insana ruh üflemesi, onda bir ruh yaratıp varlıkları algılama ve bilme gücü vermesi olarak anlaşılmıştır.

Kur'an'da Allah'ın Ademoğullarının soyunu sırtlarından aldığı ve onlara, "Rabbiniz değil miyim?" diye hitap edip "evet" cevabını aldığı bildirilmiştir.¹¹³ Bu ise insanların ruhlarıyla gerçekleştirilmiş bir olaydır.

"Çocukluktan ölüme kadar insan bedeni sürekli değişime uğrarken benlik şuurunun hiç değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmesi insanın bedensel varlığından farklı bir unsurun bulunduğunu gösterir. Varlıkları algılama, bilgi üretme ve Allah'a inanıp itaat etme kabiliyetinin sadece insanda bulunması da onun diğer canlılardan farklı bir unsura sahip olduğunu gösterir."¹¹⁴

Alimler, nasslarda verilen bilgilerden ve bunların yorumundan hareketle ruhun özelliklerini şöyle belirlemiştir.

¹¹⁰ Bkz. Nahl 16/2-102; Mücadile 58/22; Şura 42/52; Secde 32/9

¹¹¹ Hıcr 15/28-30; Sad 38/71-72

¹¹² Bkz. Secde 32/7-9

¹¹³ Bkz. Araf 7/172

¹¹⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ruh", *DİA*, XXXV, s. 190.

“Ruh cevheri, nûrani bir özelliğe ve bağımsız bir varlığa sahiptir, bedenine şekline bürünüp süratle hareket eder, ilahi marifet ve muhabbet sayesinde gücü artar. Allah’a iman ve itaat açısından ruhların özellikleri farklıdır. Bazılarında cismanî, bazılarında ruhanî taraf ağır basar. Bu anlamda en yüksek ruhlu insanlar peygamberlerdir. Onları Salihlerle Alimlerin ruhları izler. Ruh veya nefis, bilmek, akıl yürütmek gibi insani niteliklerin kaynağını teşkil eder, beden ve duyu organları ise ruhun vasıtaları konumundadır.

Ruhun yaratılmışlığı konusunda Alimlerin çoğu ittifak halinde iken, ne zaman yaratıldığına dair görüşlerden ağırlık kazananı, ruhların bedenlerle birlikte vücut bulduğudur. Belli bir aşamadan sonra cenine ruh üflenir ve böylece bedenle birlikte yaratılmış olur.

Önce bedenin ardından ruhun yaratıldığını düşünenlerin görüşü bu kategoride ele alınabilir.

Ruhun bedende yaratılışı ve bedenden çıkarılıp alınmasının meleklerce gerçekleştirilmesi ruhun gaybi boyutunu kanıtlayıcı mahiyettedir. Ruhun metafizik boyutunu görmezden gelmek ve bedenle irtibatı sebebiyle sadece beden üzerinden giderek tahliller yapmak gayba iman yönünü ortadan kaldırır.

Sonuç olarak ruh rabbin emrinden olup gaybi boyutu olan bir varlıktır.”¹¹⁵

Kur’an’ı Kerim insanı muhatap alırken ruh-beden ayrımı yapmamış, insanı bir bütün olarak ele almıştır. Tezkiyenin insan hayatında gerçekleşmesi de bu bütünlük içerisinde değerlendirilmesiyle mümkündür.

2.2 Kalp

Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek”¹¹⁶ gibi anlamlara gelen kalp bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır.

¹¹⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ruh”, *DİA*, XXXV, s. 190.

¹¹⁶ İsfehani, *el-Müfredat*, “Kalb” md.

Kalbin (fuâd) göz ve kulak gibi sorumlu olduğunu bildiren âyette¹¹⁷ fuâd kalp anlamına gelir. “Göğüs manasındaki “sadır”, “Allah göğüslerde olanı bilir”¹¹⁸ ve “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslâm’a açar”¹¹⁹ mealindeki ayetlerde mecaz yoluyla “kalp” anlamında kullanılmıştır.

Kur’an’da akletme (düşünme) fiili kalbe nispet edilmiş,¹²⁰ düşünmenin kalbin bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde fikhetmenin de (anlama) kalbin bir işlevi olduğuna dikkat çekilmiştir.¹²¹

“Rabbani latifeye kalp denilmesi bu manevi cevherin vücuttaki kalp ile ilişkide bulunması, işlevlerinin onun aracılığıyla gerçekleşmesi dolayısıyladır. Kalp insanın anlama, kavrama, düşünme ve eşyanın hakikatini bilme yönünü, bir başka ifade ile insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliğini dile getirir. İnsanın idrak eden, bilen ve kavrayan tarafı olduğu için kalp ilahi hitaba muhataptır, yükümlü ve sorumludur.¹²²

Kalp idrak, ilim, marifet ve düşünme aracıdır. Bundan dolayı kalp (fuâd) sorumludur.¹²³

Kalbin bir özelliği de değişken olması, renkten renge girmesidir. Bu husus duygu, düşünce ve inançların değişmesini beraberinde getirir.¹²⁴

İmanın mahalli kalptir.¹²⁵ Samimi bir şekilde kalp ile tasdik ederek kelime-i tevhit getiren kişi Müslüman olur.

İman kalbin tasdikidir. Kalplere hidayet veren, kaynaştıran, merhametli, şefkatli ve insafli kılan Allah’tır.¹²⁶

¹¹⁷ Bkz. İsrâ 17/36

¹¹⁸ Al-i İmran 3/119-154

¹¹⁹ En’am 6/125; Zümer 39/22

¹²⁰ Bkz. Hacc 22/46

¹²¹ Bkz. A’raf 7/179

¹²² Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *DİA*, XXIV, s. 229-231.

¹²³ Bkz. İsrâ 17/36; Ahzab 33/5

¹²⁴ Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *a.g.e.*, XXIV, s. 232.

¹²⁵ Bkz. Hucurat 49/7-4; Mücadile 58/22

İnsan kendi iradesiyle kötülüğü tercih edip o yönde teşebbüse geçerse Allah da onu kötü yola düşürür ve kalpleri saptırır.¹²⁷ Kalp hem rahmani hem de şeytani kuvvetlerin mücadele alanıdır.

Kalbin İslâm'daki önemi iman ve inkâr mahalli olmasındandır. İman gibi inkar ve red de kalbin bir filidir. Vahyin mahalli de kalptir.

Kalbin temiz duygu ve düşüncelere sahip olması (kalp temizliği), bunun sonucu olan ibadet ve iyi davranışlar ve Allah'ın huzuruna kalb-i selimle çıkmak uhrevi kurtuluşun (felah) şartıdır.¹²⁸ Muhtelif ayetlerde bu vurgulanır.¹²⁹

Kur'an'ın "kalb"i konu alan ayetlerine baktığımız zaman, kalp ile nefsin bir birlerinin rakibi olması gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılacaktır.

2.3. Nefis

Sözlükte "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, heva ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süfli arzular gibi mânâlara gelmektedir."¹³⁰

Nefis nurâni, ulvi, şerefli, latif canlı/diri bir cisim olup mahiyeti itibarı ile hissi/maddi olan bedenden ayrı bir şeydir. Suyun güle, ateşin kömüre, yağın süte yayılması gibi vücudun her tarafına sirayet ederek onu harekete geçirir. Beden ve organlar bu latif cisimden gelen etkileri kabule elverişli olduğu sürece bu latif cisim onlarda kenetlenmiş bir halde bulunarak onlara hissetme, hareket etme ve irade gibi halleri kazandırır. Organlar bozulup işlevsiz hale gelince nefis bedenden ayrılır ve ruhlar âlemindeki yerini alır.¹³¹

Gazali'ye göre kalp, ruh, nefis ve aklın bir birinden farklı birçok anlamı vardır. Ancak bu dört kavram rabbani ve ilahi latifeyi ifade etmek noktasında birleşir ve bu

¹²⁶ Bkz. Al-i İmran 3/103; Hadid 57/27; Teğabün 64/11

¹²⁷ Bkz. Saf 61/15

¹²⁸ Uludağ, Süleyman, "Kalb", *D.İ.A.*, XXIV, s. 229-232.

¹²⁹ Bkz. Şuara 26/89; Saffat 37/84

¹³⁰ Rağıb, el-İsfehani, *el-Müfredat*, "nfs." md.

¹³¹ Uludağ, Süleyman, "Nefs", *D.İ.A.* XXXII, s.526-527.

bağlamda eş anlamlıdır. Allah'ın Adem'e üflediği ruh ile¹³² itmi'nana ererek Allah'a dönen nefis¹³³ aynı şeydir. Buna dayanarak O nefsi “rabbani ve ilahi latife”, manevi bir cevher”, insandaki bilen ve algılayan latife”, “hakiki insan”, “insanın kendisi” şeklinde ifade eder.¹³⁴

Filozofların Nefs-i Natika dedikleri şey de bu ilahi latifedir. İnsan esas itibarı ile nefisten ibaret olduğundan, “İnsan nedir?” sorusuna verilen cevaplar aynı zamanda “nefis nedir?” sorusunun da cevabı sayılmıştır.¹³⁵

Kur'an-ı Kerim'de nefis, “ruh”,¹³⁶ kalb, gönül, iç dünyası,¹³⁷ ve insan bedeni¹³⁸ anlamında kullanılmıştır.

Nefsin bedenle birlikte ruh anlamında da kullanıldığı görülmektedir.¹³⁹

“Bazı ayetlerde ise insanlar olsun, cin ve melek vb. olsun kişinin kendisi, kendi şahsı anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁰ İnsanın yaratılması, ilahi emre muhatap olması, ölümü tatması, Rabbinin huzuruna varması, hesaba çekilmesi ve ahirette ödül veya cezayla karşılaşması konuları nefis-ruh-beden birlikteliklerinin ifadesi olarak anlaşılmıştır.

Fıkıh Alimleri fihki, “kişinin leh ve aleyhindeki hususları (hak ve vazifeleri) bilmesidir” şeklinde tarif ederken nefsi, hukukun öznesi olarak görmüşlerdir.¹⁴¹

Sonuç olarak insan nefis ve beden birlikteliğinden oluşan bir varlıktır; bedene hayatiyet veren nefistir. İslami literatürde nefisten maksat insanın kendisidir.”¹⁴²

¹³² Bkz. Sad 38/72

¹³³ Bkz. Fecr ve 89/27-28

¹³⁴ Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, III, s. 3.

¹³⁵ Razi, Fahu'd-Din, *Mefatihü'l-Gayb*, V, s. 640-648.

¹³⁶ Bkz. En'am 6/93; Zümer 39/42; Kıyame 75/2

¹³⁷ Bkz. Bakara 2/78-109-235; Al-İmran 3/154; Hud 11/31; Yusuf 12/77; Naml 27/14

¹³⁸ Bkz. Yusuf 12/35-5; Al-İmran 3/61-145; En'am 6/151; İsrâ 17/33; Nahl 16/7

¹³⁹ Bkz. Nahl 16/111; Al-imran 3/25-151; Hud 11/105; Enbiya 21/47; Yasin 36/54; İnfitar 82/5; Tekvir 81/14

¹⁴⁰ Bkz. Bakara 2/48, Lokman 31/28; Müddessir 74/38

¹⁴¹ Uludağ, Süleyman, “Nefs”, *DİA*, XXXII, s.526-527.

¹⁴² İbn-i Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXX, s. 371.

“Nefs”i temel olarak olumsuz şekilde tanımlayan, hep mücadele edilmesi hatta öldürülmesi gereken bir özellik olarak düşünen bir yaklaşım Kur’an’a uygun değildir. Çünkü Kur’an, nefis kelimesini Allah’a da nispet etmektedir. Kur’an’da altı yerde bu böyledir.¹⁴³ Allah’a itlak edilen şeyin kötü olması nasıl düşünülebilir?¹⁴⁴

2.4. İnsanın Fıtratı

2.4.1. Mahlûkatın Sınıflandırılması

İslam inancına göre yaratıklar;

a) Ruhaniler (melekler, cinler, şeytanlar)

b) Cismaniler (bitkiler, hayvanlar, cansızlar ve insanlar) olarak iki temel gruba ayrılırlar.¹⁴⁵

İnsanın bu evrendeki konumunu tespit etmek için kısaca bunları ele alalım.

1- Ruhanilerden melekler nurdan yaratılmış olup, sırf hayır için var edilmişlerdir.

Meleklerde nefis, gazap ve şehvet kuvveleri olmadığından nefisleri ile mücadeleleri ve onun neticesi olarak da manevi terakki ve tedennileri (yükselme ve alçalmaları) yoktur. Her birinin sabit bir makamı, muayyen bir rütbesi ve vazifesi vardır.

Beş duyardan gizli kalan cinler ise görünmeyen varlıklardır. Hem hayırlısı hem de şerlisi, hem mü’mini hem de kâfiri vardır.

Hayra hiç kabiliyeti olmayan ve ateşten yaratılmış olan şeytanlar da cinler grubuna dâhildir.¹⁴⁶

¹⁴³ Bkz. En’am 6/11-54; Al-i İmran 3/28,30; Taha 20/41; Maide 5/116

¹⁴⁴ Sulün, Murat, *Kur’an’da Arınma Amaçlı Verişler*, s.10.

¹⁴⁵ Ateş, Bünyamin, *Peygamberler Tarihi*, s.28.

¹⁴⁶ Ateş, Bünyamin, *a.g.e.*, s. 28.

Şeytanların vesvese ve desiseleri zayıf olup,¹⁴⁷ icat ve fiil olarak Allah'ın mülkine müdahaleleri yoktur. Fakat yaptıkları işler yıkıp bozmak nevinden olduğu ve insanın gazap ve şehvet duygularını harekete geçirdikleri için sonucu ve yıkımı büyük olmaktadır. Şeytanın yaptırdığı işler tahribat cinsindedir. Bunun için şeytana karşı daima uyanık olmalı ve onun şerrinden Allah'a sığınmalıdır.¹⁴⁸

2- Canlılardan bitkiler, ruh, akıl ve şuur sahibi değildirler. Cansızların (dağ, taş, toprak vb.) hayatları da yoktur. Bunların yaratılış gayesine göre iş görmeleri bir ibadet ve tesbihtir.

Bitkiler diğer canlılar gibi tenasül (üreme-çoğalma) kanuna dâhil olup, yeryüzünü kaplamak eğilimindedirler.

Hayvanlar ruh sahibidirler. İştihâ sahibi bir nefisleri ve cüz'i bir ihtiyarları vardır. Fakat akılları ve şuurları yoktur. Şehvet ve gazap gibi kuvvet ve duyguları ise sınırlıdır. Fıtratları yaratıcılarını bilir ve tanır. Bunların da yaratılış amacına göre hareket etmeleri bir ibadettir.¹⁴⁹

3-İnsanların ise diğer yaratıklara benzeyen ve benzemeyen özellikleri vardır.

Allah'ı tanımak ve ona kulluk etmekte meleklerle benzerler. Fakat insanda şerre istekli ve meyilli bir nefis bulunduğundan manevi yükseliş ve düşüşe namzettir.

İnsanlar ve hayvanların müşterek oldukları nokta; yaptıkları işlerde ve hizmetlerde nefisleri için bir haz ve lezzet almalarıdır.

İnsanların diğer varlıklardan farkı konusunda da şunları söyleyebiliriz.

İnsanın mahiyeti ulvidir. Kıymeti yüksek, kemali sınırsızdır. Hayvanların mahiyeti cüz'i, kemalleri sınırlıdır.

¹⁴⁷ Bkz. Nisa 4/76

¹⁴⁸ Bkz. A'raf 7/200

¹⁴⁹ Ateş, Bünyamin, *Peygamberler Tarihi*, s.28.

Allah Teâla insanların kuvvelerine ve duygularına yaratılıştan bir sınır çizmemiş, fitri bir kayıt koymamıştır. İnsanın duygularına sınır konulsaydı, istidat ve kabiliyetleri de sınırlı olurdu. Yükselme ve alçalmaları da...¹⁵⁰

Allah insanın duygularına sınır çizmemiş olmakla beraber başboş da bırakmamıştır.¹⁵¹

Gönderdiği din ve peygamberler ile kendilerine bir yön ve yöntem belirlemiştir.

İnsanın lezzet ve elemi kısmen daimidir. Akıl ve fikir sebebi ile geçmiş ve gelecek zamanlarla alakalı da lezzet ve elem duyabilirler. Hayvanların lezzet ve elem almaları tam ve anidir.¹⁵²

2.4.2. İnsandaki Duygular

“İnsanoğlu hayatını devam ettirebilmesi için Cenabı-Hak tarafından üç temel duygu ile mücehhez kılınmıştır.

- 1- İnsana, menfaati ve faydası dokunan şeyleri celp etmek için “şehvet” duygusu
- 2- Zararlı ve faydasız olan şeyleri defetmek için “gazap” duygusu
- 3- İyi ile kötüyü, zararlı ile faydalıyı birbirinden ayırt edebilmek için “akıl” gücü.

Bu duygulara dinler vasıtasıyla belli bir hudut çizilse bile yaratılıştan bir sınır konulmadığı için, her birisi ifrat (çok aşırı), tefrit (çok geri) ve vasat (normal) olmak üzere üç mertebeye ayrılırlar.

Şehvet duygusunun tefrit mertebesine “humut” denir. Yani ne helal ne haram hiçbir şeye karşı şehveti ve iştihası olmamaktır. İfrat derecesi “fücur” dur. Namus ve ırzları çiğnemek, helal-haram tanımadan her şeye karşı şehvetli ve iştahlı olmak demektir. Bu yönü ile insanın hayvani tarafı öne çıkmaktadır. Sınır tanımadan bunları yapması yanlış olduğu gibi bir marifet de değildir. Burada bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu

¹⁵⁰ Ateş, Bünyamin, *Peygamberler Tarihi*, s. 28.

¹⁵¹ Bkz. Kıyame 75/36

¹⁵² Ateş, Bünyamin, *a.g.e.*, s. 30.

duygunun normal mertebesi “ıffet” tir. Yani helale karşı istekli olmak, harama karşı ise şehvetsiz ve iştihatsız olmaktır.

Şehvet sadece cinsi temayül değildir. Yemek içmek, uyumak, konuşmak gibi teferruatı da vardır. Bunların her birisi için de üç mertebe söz konusudur.

Gazap duygusunun tefrit derecesi “cebanet”tir (korkaklık). Korkulmayacak şeylerden bile korkmaktır. İfrat derecesi ise “tehevvür” olup, ne maddi ne manevi hiçbir şeyden korkmamaktır. Bu duyguya sahip olan hiçbir kayıt tanımaz. Bütün zulümler, anarşiler, zorbalıklar bu mertebenin mahsulüdür. Bu duygunun normali ise “şecaat” tir. Yani dini ve dünyevi hukuku için canını feda eder, meşru olmayan şeylere karşı ise kendini tutar.

“Akıl” gücünün tefrit hali ise “gabavet” tir. Hiçbir şeyden haberdar olmama, en basit şeyleri bile anlayamama halidir. İfratı ise “cerbeze” olup hakkı batıl, batılı hak gösterecek derecede aldatıcı bir zekaya sahip olmaktır. Normal derecesi de “hikmet” tir. Yani “Hakk”ı hak olarak görmek ve uymaya çalışmak, batılı da batıl olarak bilmek ve ondan kaçınmaya çabalamaktır.

Bu üç duygunun normal dereceleri olan ıffet, şecaat ve hikmet; dinlerin bu sınırsız duygulara çizdiği sınır ve üzerinde olunmasını emrettiği istikamet hali olmaktadır.

İffet, şecaat ve hikmet sahibi bir kimseye ifrat ve tefritten uzak, i’tidal üzere olması sebebi ile adalet sahibi (adil) ve Allah’ın emrettiği istikamet çizgisi üzerinde bulunması nedeni ile de “sırat-ı müstakim ehli” denir.”¹⁵³

Kur’an’a göre bu özelliklere sahip olan insan bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Bu orta yol bütün davranışlarda aranmaktadır. Konuşmak, yemek, içmek, giyinmek, harcamak vb.

¹⁵³ Ateş, Bünyamin, *Peygamberler Tarihi*, s.s. 32-34.

İstenen duyguları geliştirmek ve Allah'ın razı olacağı bir kıvama gelebilmek insana hedef olarak gösterilmiş, bu hedefi gerçekleştirenler “kurtuluşa erenler” olarak müjdelenmişlerdir.

Bu duyguları şahsında toplamış olan Hz. Peygamber insanlara örnek olmuş,¹⁵⁴ bu “orta yol” un nasıl gerçekleşeceğini göstermiştir.¹⁵⁵

Hz. Peygamber'in tebliğat ve terbiyesinde de insan; ruh, beden ve aklı ile ayrılmaz bir bütündür. Birinin lehine diğeri feda edilmemektedir. Ruhi ve manevi kemâl talep edilmekle beraber cesedin ihmal edilmemesi de ihtar edilir. Her birisine karşı görevlerin adilane bir biçimde yerine getirilmesi İslami tebliğatta esastır.¹⁵⁶

“Rabbinin senin üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde (yeme, içme, giyinme, mesken edinme ve evlenme gibi, Allah'ın mubah kıldığı şeylerden) hakkı var. Ehlinin de senin üzerinde hakkı var. Her hak sahibine hakkı ver”¹⁵⁷ hadisi İslam'ın bu konudaki görüşünü özetlemektedir.

Adem topraktan yaratılmış, ona Allah ruhundan üflemişti.¹⁵⁸ Onun nesli ise erlik suyundan yaratılmıştı.¹⁵⁹

Kur'an-ı Kerim bunun çeşitli aşamalarından bahseder

İlk inen ayetlerde de geçtiğine göre; Allah insanı bir alaktan yarattı.¹⁶⁰

Allah insanların tekrar diriltilmelerinden şüphe etmeleri halinde ilk yaratılışlarına bakmalarını salık veriyor ve yaratılış aşamalarını ayrıntılarıyla veriyor.¹⁶¹

¹⁵⁴ Bkz. Ahzab 33/21

¹⁵⁵ Bkz. Yasin 36/4

¹⁵⁶ İbn-i Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, V, s. 298.

¹⁵⁷ Buhari, *Savm*, 51.

¹⁵⁸ Bkz. Al-i İmran 3/59; Hıcr, 15/29

¹⁵⁹ Bkz. Tarık 86/6

¹⁶⁰ Bkz. Alak 96/2

¹⁶¹ Bkz. Hacc 22/5; Mü'minun 23/12-14

ise nakil olmadan hiç bilemez. Bunlar ömürlere dayanan tecrübe veya vahiy ile bilinebilir.

Bir de birçok insan, iyi ve kötüye hak ve gelecek noktasından değil de sonu ne olursa olsun, bugün için veya sadece kendisi için, kendisinin acilen duyacağı zevk ve elde edeceği kâra göre ölçer. Başkalarını kendisi gibi düşünmez, başkalarının elem ve ıstırabına, zararına ehemmiyet göstermez. Kendisi için iyi zannettiği şeyin başkaları için kötü olup olmadığını veya sonunda daha iyi olacağını hesaba katmaz. Veya gün bu gündür der, ilerisine inanmaz da birçok fenalıkları bugün düşüncesiyle yapar, birçok iyiliklerden de bu gün kendisine zor geldiği için kaçır.¹⁶⁵ Hâlbuki işin sonunu düşünmek, tecrübeye kulak vermek ve kendini bir hedef doğrultusunda disipline etmek durumundadır. Bu durum ebedi kurtuluşun temel şartıdır.

İnsan takvaya sarılır ve rabbinin koruması altına girerse kurtuluşa (felah) erecektir. Günaha ve kötülöklere dalarsa kendisine yazık edecek ve kaybedenlerden olacaktır.

2.6. İnsanın Tezkiyesi ve Tedsiyesi

Yukarıdaki açıklamalardan, insanın özüne takva ve fücür duygusunun yerleştirilmiş olduğunu anladık. İnsanın önüne iki yol çizilmiş olduğunu gördük.

Bu noktada Allah Teâla Şems sûresinde: “قد افلح من زكيتها” (Muhakkak ki onu tezkiye eden kurtuluşa ermiş, tedsiyeye eden de ziyana uğramıştır).¹⁶⁶ buyurmaktadır. İşte burada önemli bir noktaya ulaşmış bulunuyoruz. O da “Tezkiye” ve “tedsiye”nin mahiyeti konusudur.

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayetin açıklamasında şunları kaydetmektedir.

¹⁶⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5858.

¹⁶⁶ Şems 91/9-10

O nefsi tezkiye eden kimse yani fücürdan temizleyip takva ile terbiye ve tenmiye ederek feyizlendiren kimseler gerçekten kurtuluşa erdi. “Ey nefis kullarımın arasına gir ve cennetine gir”¹⁶⁷ hitabına mazhariyette kurtulup arzusuna kavuştu.

Onu tedsiyeye eden de yani koruma altına almayı fücür ile heder ederek gömen kimseler de kaybedenler oldu. Kendini kurtaramayıp bütün hayalleri boşa çıktı ve her ümitten mahrum olarak “ya leyte” demeye başladı ve ebedi azap ve hasret ve hüsrana düştü gitti.¹⁶⁸

Burada tezkiyeye iki şekilde mana vermek mümkündür.

1- Onu kirletecek ve mahvına sebep olacak küfür, cehâlet, kötü hisler, yanlış itikatlar, fena ahlâklar gibi fücürdan temizlemek ve uzak tutmak, onlara dalmamak.

2- İman, ilm-ü irfan, iyi hisler, güzel, ilahi ahlak gibi takva hasletleriyle terbiye etmek, çevresine zekât vererek, hayır ve bereket yayacak şekilde feyizlendirmek ki bu iki mana ile tezkiyeye çalışmak, onu yaratanın bir hakkı, insanın vazifesi ve menfaati gereğidir.

Mehasinü't-Te'vil'de de bu açıklamalara benzer ifadeler kullanılırken ayrıca şunlar da eklenmektedir.

Tezkiye, başta günahlardan temizlenmek olmak üzere onu ilim ve amelle kemale (olgunluğun zirvesine) ulaştırmak ve fitratın ilk safiyetine erdirmektir. Tedsiyeye onu harap edip telef olmasına sebep olmak, sahip olduğu mertebelerden aşağı derekelere sürüklemek onu hidayet yolundan alıkoymak suretiyle günahlara daldırmak ve Allah'a itaatten mahrum etmektir.

Ayrıca onun istidat ve kabiliyetlerini geliştirmeyerek gizli kalmasına sebep olmak, üzerinde yaratıldığı fitratı cehalet ve günahlarla bozup tahrip etmek.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Fecr 89/29-30

¹⁶⁸ YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 6886.

¹⁶⁹ KASIMI, Muhammed Cemalü'd-Din, *Mehasinü't-Te'vil*, VII, s.6169.

Nefsin yüce bir noktaya geldiğini takdir veya son derece feyz-ü nemasına ermiş olduğuna hükmetmek suretiyle temize çıkarmak ve övmek manasına gelir. Mahkemede şahidi tezkiye etmek bu manadadır.

İnsanın tezkiyesi üç aşamada gerçekleşmektedir:

- 1- Bozuk inanışların kalpten söküp atmak,
- 2- Allah'ın zât, sıfat ve isimlerini bilmek suretiyle marifeti elde etmek,
- 3- O'na itaat ve hizmetle meşgul olmak,¹⁷⁰

İnsanın bu manada kendi lehine hükmetmesine hakkı yoktur. Henüz âkıbetini görmeyen insan için böyle bir iddia ve övünme bir gurur ve cehalet ile düşüştür. Necm Sûresindeki “Kendinizi tezkiye etmeyiniz”¹⁷¹ ayeti bu anlamdadır. Dolayısıyla insan çalışıp çabalayacak, Allah'tan yardım isteyecek, ona sığınacak ve onun hükmünü bekleyecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de “ Allah'ım, nefsimi takvasını ver, onu tezkiye et, sen onu tezkiye edenlerin en hayırlısısın, sen onun Mevla'sı ve velisisin” diye dua ederdi.¹⁷²

Tedsiyeye ise, bir şeyin gelişmeyip bodur ve cılız kalması, gizli kalması anlamındadır. Tef'il babında ise bir şeyi ifsat eylemek anlamına gelir. “Dess” kelimesi bir şeyi bir şeyin altına gömüp gizlemek ve toprağa gömmek manasındadır.¹⁷³

“Desis”, telafi edilemeyen kötü koku, dessor kötü ve pis bir yılanı denir. Bu manalarla alakalı olarak tedsiyeye bir şeyi bozup fenalaştırmak ve çokça örtüp gizlemek, gömmek manalarını ifade eder.

Demek ki nefsi tedsiyeye, tezkiye etmemek suretiyle, fisk-u fücür ve kötü ahlak ile fesada vermek, kokuşturarak maddiyet içine gömmek ve ahirette küle gömülmüş “desis” kebab gibi cehennem ateşine kapatmaktır. Tezkiyenin gündüzün nuru ve

¹⁷⁰ Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, X, s. 409.

¹⁷¹ Necm 32/53

¹⁷² Taberi, *Tefsir-i Taberi*, IX, s. 133; Razi, *Fahru'd-Din, et-Tefsiru'l-Kebir*, XXXI, s. 194.

¹⁷³ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXX, s. 371.

semaya, tedsiyenin de gecenin karanlığına ve arza münasebeti açıkça görülmektedir. Allah'ın beşer fitratına üflemiş olduğu o nuru böyle heder etmek ise ne büyük kayıp ve ne büyük bir hüsrandır. Nitekim Ad kavmi de Semud kavmi de böyle bir sonun en belirgin örnekleridir.¹⁷⁴

Bu açıklamalar çerçevesinde bir kere daha işaret etmekte fayda vardır. Allah burada nefsi tezkiye etmeyi insana bırakmış, onu özne kılmıştır. Tezkiyenin anlamı ortaya çıktıktan sonra “tezekki” kavramına geçiş kolaylaşmaktadır. Tef'il babının dönüşlüğü ise insanın kendi kendine bu eylemleri gerçekleştirmesini ifade etmektedir.. Yine özne insan olmakla birlikte tezekki; kendi kendine bir oluşum, kendi iç aleminde meydana gelen bir gelişimdir. Dolayısıyla her tezkiye açıklamasında tezekki kelimesi de akla gelmelidir ki sürekli bu durumu hatırlatmaya gerek kalmamalıdır.

Nitekim A'la sûresinde “Tezekki (kendisini tezkiye) edenler felah buldu”¹⁷⁵ denirken de aynı anlamlar kastedilmiştir. O ayette yeniden bir açıklama gereği duyulmamalıdır. Zaten tefsirciler de bu metodu izlemişlerdir.

Bu ayetin tefsiri bağlamında İbn-i Kesir tezkiye (tezekki) nin, Allah'a itaat ve kötü ahlâktan temizlenmek ile olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁶ Elmalı'da geçen açıklamalar Zemahşeri'nin bir formül halinde sunduğu¹⁷⁷ hususların açılımı niteliğindedir.

Taberi, “küfür ve günahlardan uzaklaştırmak suretiyle salih amellerle onu ıslah eden” diye izah ederken, Nesefi de aynı ifadeyi zikretmiştir.¹⁷⁸

Kadı Beydavi de, “ilim ve amelle onu geliştirip büyüten” derken tedsiyenin de cehâlet ve günahlarla olacağını ifade etmiştir.”¹⁷⁹

¹⁷⁴ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 6886.

¹⁷⁵ A'la 87/14

¹⁷⁶ İbn-i Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, s. 644.

¹⁷⁷ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, s. 259.

¹⁷⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXX, s. 96; Nesefi, *Medarikü't-Tenzil*, III, s. 648.

¹⁷⁹ Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, II, s. 66.

Şems sûresinin 1 ve 10. Ayetlerinin tefsirinde Beyanu'l-Hak isimli eserde şu bilgilere ulaşılmıştır.

“Nefsin tanıtımının, yaratılışının, tesviyesinin ona hayır ve şer yollarının gösterilmesinin ve tezkiye (tezekki) nin bir hedef olarak gösterildiği bu surede, dünya hayatındaki sınavı başarıyla atlatan nefis ile en güzel şekilde yaratılmış olmasına rağmen onu tamamen tedsiyeye edip ziyana kapatan nefislerden söz edilmektedir.

Bu arada nefis, manevi hassalarıyla ruhla beden bileşiminden vücuda gelen ve bir bütün olarak insanın özünü, ahlâki niteliğini ve kendisine özgü öz benini ifade eden kişiliktir.

Her nefis, kuvve-i akliyye, kuvve-i şehviyye ve kuvve-i gadabiyye (akıl, şehvet, gadap) sahibidir. Her kuvvetin bir orta, bir ifrat bir de tefrit yani itidal, aşırı ve geri derecesi vardır.

Akıl kuvveti her yetişkin insandaki akl-ı selimdir, algılama, kavrama idrak temyiz gücü olarak belirir. Bu yüzden insan iyiyi kötüden, hayrı şerden, doğruyu yanlıştan ayırma özelliğine sahiptir.

Kuvve-i akliyenin ortası, yerinde, zamanında ve tam olarak kullanmaktır. Onun ifratı “cerbeze”dir. Zekâsının keskinliğinden de yararlanarak akli yanlış yerde kullanmaktır. “Ak”ı “kara”, “kara”yı da “ak” gösterme düzenbazlığı gibi (burada iblisin hikâyesi bize bir fikir verebilir). Akli kuvvenin tefriti ise aptallık ve ahmaklıktır.

Kuvve-i şehviyye, insanın bedensel, biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesini, arzu ve isteklerinin karşılanmasını talep eden güç ve yetidir.

Kuvve-i şehviyyenin itidal derecesi “ iffet” tir. İffet bütün arzu ve isteklerin karşılanmasını makul ve ölçülü iktisat çerçevesinde talep eden ve yerine getiren yetidir.

Onun ifratı saldırganlık, ölçü ve sınır gözetmemesi, istediği an, istediği yer ve istediği zamanda taleplerinin karşılanmasını istemesidir.

Şehvi kuvvetin tefriti cümedet/donukluk ya da tembelliktir. Zaruri ihtiyaçların karşılanması için bile onun bir talebi olmaz.

Kuvve-i gadabiyye ise tepkisel güçtür. Çocuklar da dahil her insanda var olan öfkelenme, kızma özelliğidir.

Kuvve-i gadabiyyenin i'tidal derecesi “ şecaat” tir. Ancak gerektiği yerde ve gerektiği ölçüde öfkelenmek, öfkesine hakim olmak ve ölçülü bir biçimde tepkisini göstermektir ki bunda aşırı korkaklık söz konusu değildir.

Onun ifratı tehevürdür. O da korkusuzluk, olur olmaz her şeye öfkelenmek ve her şeye atılmaktır. Öfke gücünün tefriti ise “cebanet” tir. Aşırı derecede veya yersiz korkaklık demektir.

Nefis denilen “ öz ben” veya benlik ya da kişilik, işte bu kuvvelerin ifratı veya tefriti ya da ortası/ itidal ile diğerinden ayrılır.

İnsanda bunlardan hangisi galip ise kişiliği de ona göre şekillenmiştir.¹⁸⁰

Akl-ı selim ile kendisini arındıran, ifrat ve tefritlerinden nefisini kurtarıp itidal noktalarını huy ve ahlâk hâline getiren tezekki etmiş, kendini geliştirip yüceltmış bir nefistir. Çünkü bu nefiste her üç kuvvenin itidali olan hikmet, iffet ve şecaat hâkimdir.

Hikmet, iffet ve şecaatin hâkim olduğu kişi aynı zamanda adalet sahibidir. Akli, şehevî ve gadabi kuvvelerin ifrat ve tefritlerini kendine ahlâk edinen kişi ise, iffetsiz, korkak ve cahil, dolayısıyla aşırılıklarla dolu bir kimsedir ki o kişi hem dünya hayatını hem de kendini zayi etmiş demektir.

O halde tezekki, mükemmel bir temyiz güzü olan akl-ı selim ve iradeden başka; hayra yöneldiğinde onu gönülden onaylayıp teşvik etme, şerre yöneldiğinde ilgili bir uyarı kabiliyetine ve duyarlılığına, Allah'a karşı gelmekten sakınmayı kendi kendine becerebilme halidir. Eğitim ve öğretim yoluyla kendini eğitime ve itidali yakalama ameliyesidir.¹⁸¹

Bu kuvvelerin tezahürleri olarak şöyle sonuçlar elde etmek mümkündür.

¹⁸⁰ Duman, M. Zeki, *Beyanü'l Hak*, III, s. 167.

¹⁸¹ Duman, M. Zeki, *a.g.e.*, III, s. 167, 168.

İnsan Kur'an'ın da öngördüğü iyi ve olumlu davranışları sergilediği zaman herkes tarafından beğenilir ve takdir edilir. Bunun ahirette de karşılığı vardır.

İnsanı rezil eden, küçük düşüren belki de beşeri hukuk karşısında ve toplumsal vicdan nazarında suçlu duruma düşüren şeylerin, bu duygu ve kuvvelerin yerli yerinde kullanılamamasından veya ölçsüz kullanılmasından doğan davranışlar olacağı görülecektir. Yine insanı maddi ve manevi zarar ve kayıplara götüren şeylerin bu duygulara hâkim olunamamasından kaynaklanan şeyler olduğu ortadadır.

Aşırılıklar, tutkular, önyargılar, kötü alışkanlıklar bitip tükenmek bilmeyen ihtiraslar hep bu orta noktayı bulamamaktan doğmaktadır. Dolayısı ile tezekki, insanın sadece fiziksel olarak gelişmesi değildir. Kontrolsüz güçlerle her şeye saldırmak ve dünyanın sadece kendisine ait olduğunu zannetmek de değildir. Dünyaya karşı ilgisiz olup, tamamen ruhaniyete eğilmek ve uzlet ve riyazetle çevresinden bütün bağları kesmek de değildir. Tezekki, insanın maddi ve manevi, ruhsal ve bedensel olarak dengeli ve olumlu bir şekilde yetişmesi, her şeyi yerli yerince yapabilecek bir seviyeyi yakalaması halidir.

2.7. Tezkiye (ve Tezekkî) ve Allah-İnsan Münasebeti

“Muhakkak ki onu (nefsini) tezkiye eden felaha ermiştir”¹⁸² ayeti üzerinde bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Nesefî, tefsirinde, Allah'ın kendisini temizlediği, ıslah ettiği ve geliştirip büyüttüğü nefis diyerek tezkiye işlemini Allah'a nisbet etmiştir. Yani kulları tezkiye eden Allah'tır.

“Nefsini tedsiyeden, onu harap edip, telef eden de zarar ve ziyana uğramıştır” ayetinde de yine zamir'i Allah'a ait kılmış, dolayısıyla bu eylemi de Allah'a havale etmiştir. Fakat konunun sonunda bu eylemin “kul”a ait olması da caizdir diye not düşmüştür.¹⁸³

¹⁸² Şems 91/9-10

¹⁸³ Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, III, s. 648.

Taberi de bu eylemi Allah'a izafe etmiş, İbn-i Abbas'tan bir rivayet nakletmiştir.¹⁸⁴

Hak Dini Kur'an Dili adlı eserde de yine bu ifadeler bir cümle halinde," böyle diyenler de olmuştur" denilerek zikredilmiştir.¹⁸⁵

Aynı şekilde Kurtubi de "Allah'ın itaatle tezkiye ettiği nefis ve Allah'ın masiyetle tedsiye ettiği nefis şeklinde izah etmiş, yine İbn-i Abbas'tan bir rivayette bulunmuştur. Fakat sonunda, "denilmiştir" ifadesiyle zayıf da olsa bu tezkiye eyleminin kula izafe edilebileceğine işaret etmiştir.¹⁸⁶

Tezkiye işinin kula ait olduğunu ifade edenlerin başında Beydavi gelmektedir.¹⁸⁷ O, söz konusu ayeti " nefisini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir" diyerek tefsir etmiştir.

Taberi de, Katade'den aldığı bir cümle ile fiilin kula ait olduğunu zikretmiştir.¹⁸⁸

Tezkiye hakikatte failin Allah olması hasebiyle bazen O'na izafe edilir.¹⁸⁹ Bazen de kula izafe edilir.¹⁹⁰ Bazen tezekkiiyeye vesile olduğu için bir başka şeye izafe edilir.¹⁹¹ Bazen de ibadete izafe edilebilir.¹⁹²

Zemahşeri ise ünlü eserinde şu ifadelere yer vermiştir:

Allah insanı "tezkiye"nin ve "tedsiye"nin öznesi kılmıştır. Onu yetiştiren de, yücelten de, onun velisi de odur. Bazı insanlar zamiri Allah'a göndermek suretiyle Allah'a yanlış bir işi yüklemektedirler. Bu, insanın iradesini elinden alanların bir

¹⁸⁴ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXX, s. 105.

¹⁸⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5859.

¹⁸⁶ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XXII, s. 55.

¹⁸⁷ Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, II s. 606.

¹⁸⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXX, s. 105.

¹⁸⁹ Bkz. Necm 53/32

¹⁹⁰ Bkz. A'la 87/14

¹⁹¹ Bkz. Tevbe 9/103

¹⁹² Bkz. Meryem 19/13

çarpıtmasıdır. Allah böyle şeyler yapmaktan münezzehtir. Bunlar ise gecelerini, böyle yanlış işler yapmakla ve vazifeden kaçma çabasıyla ihya etmektedirler.¹⁹³

Tezkiye ve tedsiyenin tamamen Allah'a havale edilmesi düşüncesi insanın sorumluluğunu ve emaneti yüklenme şerefini ortadan kaldıracığı için ikinci görüş daha ağırlık kazanmaktadır.

Zaten A'la sûresinde de bu eylem tezekki olarak ifade edilmiş ve insan özne kılınmış olmakla insanın kendi kendine tezekki etmesinin yolu açılmıştır.

Elmalılı da bu görüşü benimsediğini ifade ettikten sonra konuyu şu şekilde özetleyerek çoğunluğun kabul edebileceği bir noktayı işaret etmiştir.

“Tezkiye, kesb i'tibariyle insana, sebebiyet itibariyle mürşit ve muallime (veya da başkalarına), takdir etmek, muvaffak kılmak ve yaratmak itibariyle Allah'a nispet olunur, nitekim ayetteki bu mana açıktır.”¹⁹⁴

Sonuç olarak tezekki Allahın iradesi ve inayeti ile ve imkanları var etmesi ile oluşan bir süreçtir. Mü'min de rabbine güvenerek kurtuluşu istemesi ve uğurda çaba harcaması gerekir. Bunun için de kurtuluş reçetesi olan ilahi vahye kulak vermeli ve Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba etmelidir.

2.8. Tezkiye ve Hz. Peygamber

2.8.1. Hz. Peygamber'in Görevlerinden Tezkiye

Allah Teala Hz. İbrahim'i bazı kelimelerle sınava tabî tutmuş, sınavı başarınca da Allah O'nu bütün insanlara imam yapacağını söylemişti.¹⁹⁵

İmam, öne düşmek, kendisine tabi olunmak anlamına isim olmuştur ki, uyulan, ön, öncü gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla imamlık din ve dünya işlerinde insanlara başkanlık etmektir. Bunun en üst derecesi de risalettir. Bu liderlik ise anayasa olabilecek

¹⁹³ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, s. 259.

¹⁹⁴ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5861.

¹⁹⁵ Bkz. Bakara 2/124

bir takım hükümlere, bir millete ve hukuka bağlı olduğundan bu hitap, O'nu müstakil, kendine özgü bir "din"e sahip kılmak ve insanların önüne düşürmek anlamı içermektedir.¹⁹⁶

Hz. İbrahim bu emri alınca hemen "benim zürriyetimden de" diye dua etti.¹⁹⁷ Böylece bir mü'mine yakışır bir himmeti ve ideali de ortaya koymuş oldu.

Demek ki nesil yetiştirmekten murat, yeryüzünde Allah'ı tanıyacak, O'na kulluk edecek ve O'nun adını yüceltecek bir nesle sahip olmaktır. Bundan daha ötesi ise Allah'a kulluk eden takva sahibi mü'minlere imam olmaktır ki Hz. İbrahim, himmetlerin en yücesi olan bir makama talip olmuştur. Daha sonra Hz. İbrahim Kabe'yi inşa ettikten sonra duasına derinlik kazandırmış ve "Ey bizim rabbimiz! Hem bizi yalnız senin için boyun eğen Müslüman bir ümmet kıl, bizlere ibadetimizin yollarını göster. Ve biz tevbe edip sana yöneldikçe sen de tevbemize karşılık verip rahmetinle bak. Çünkü sen Tevvab ve Rahimsin. Ey bizim Rabbimiz, hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki onlara senin ayetlerini okusun, kendilerine kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları tezkiye etsin. Çünkü sen İzzet ve Hikmet sahibisin."¹⁹⁸

Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in bu duasını kabul etmiş ve Hz. Peygamber'i peygamber olarak göndermekle hem bu talebe karşılık vermiş hem de nimetini tamamlamayı arzu etmiştir. İlk nimet sıratı müstakim ve ona hidayet eylemekti. İkinci nimet bu istikamete bir kible tayin etmektir. Şimdi de peygamber göndermek olacaktır.

Allah şöyle buyuruyor. "Nitekim sizin içinizden (yani İbrahim ve İsmail zürriyetinden olmak üzere) sizden bir peygamber gönderdik ki, size ayetlerimizi okuyor, sizi tezkiye ediyor, size kitabı, hikmeti öğretiyor, size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor."¹⁹⁹

Kulların içinden kendileri gibi bir beşerin seçilmesi büyük bir nimettir. Tersine olsaydı insanlar için şeref vesilesi olmaz ve beklenen faydayı sağlamazdı.

¹⁹⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 538.

¹⁹⁷ Bkz. Bakara 2/124

¹⁹⁸ Bakara 2/129

¹⁹⁹ Bakara 2/151

“Ben de sizin gibi bir beşerim”²⁰⁰ diyen bir peygamber göndermesi, beşerin Allah’a doğrudan doğruya yaklaşmasına vesile olacak en büyük şereftir.²⁰¹

Şüphesiz ki Allah’ın hidayeti, rahmeti, fazlı ve ihsanı olmasaydı, insan nasıl doğru yolu bulacak, nasıl tezekkî edip, kendisini yetiştirip geliştirecekti? Allah peygamber göndermekle yine bunun yollarını gösteriyor.

Bu peygamber, onların ruhlarını şirkten, cahiliye pisliğinden, insan ruhunu baskısı altında ezen, onu çürüten sakat düşüncelerin kirinden kurtarıyor. Bu peygamber insanları aşırı arzuların, doyumsuz ihtirasların ve içgüdülerin iğrençliklerinden uzaklaştırıyordu. Bu sayede ruhları, yaratılış mayalarını oluşturan çamura/toprağa geri dönmüyor. Dünyanın neresinde ve tarihin hangi döneminde yaşarlarsa yaşasınlar İslâm tarafından ruhları tezkiye edilmemiş insanlar ihtirasların, içgüdülerin esiri olurlar ve doğuştan aşağılığa mahkum olan hayvanlardan daha aşağı bir durumda oldukları halde leş bataklığına doğru yuvarlanırlar.

Öte yandan bu peygamber, insanların oluşturduğu toplumu tefecilikten, haramdan, hileli kazançtan, soygunculuktan ve yağmacılıktan uzaklaştırıyor. Bu saydıklarımızın hepsi ruhları ve duyguları kirleten, toplumu ve sosyal hayatı lekeleyen bir pisliktir.

Bu peygamber insanların hayatını zulümden, haksızlıktan uzaklaştırarak insanlar arasında pırıl pırıl ve berrak bir adaleti yayıyor. O adalet ki, insanlık ondan İslâm hâkimiyeti ve himayesi altında, İslâmî bir toplum düzeni içinde yararlandığı kadar hiçbir düzende ve ortamda yararlanmış değildir.²⁰²

Yine bu peygamber insanları çevrelerindeki her yörede ve İslam ruhu ve İslam esasları ile arınmamış(!) Her toplumda egemen olan cehaletten ve iğrençliklerden temizliyor.

²⁰⁰ Fussilet 41/6

²⁰¹ YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, s. 538.

²⁰² Kutup, Seyyîd, *Fi Zilali'l-Kur’an*, I, s. 68.

“Bu peygamber size daha önce bilmediğiniz birçok şeyi öğretti.”²⁰³ Bu realite Müslüman cemaatin hayatında fiilen gerçekleşmiş bir olgudur.

İslâm, bu toplumu, sadece çölde geçen kabile hayatına elverişli, ya da çölün uzak köşelerinde, dünyadan kopuk olarak varlığını sürdüren küçük yerleşim merkezlerinde yaşayan, dağınık bilgi kısıntılarından başka hiçbir şeyin bilinmediği bir ortamda devşirerek, onu bütün insanlığı hikmetle, beceri ile basiret ve bilgi ile yöneten bir düzeye çıkarmıştır.

Bu Kur’an Hz. Peygamber’in ondan kaynaklanan direktifleri ile birlikte bu eğitimin ve yönlendirme sürecinin ana maddesini oluşturmuştu. İçinde, Kur’an-ı Kerim ile birlikte peygamberimizin yine bu Kur’an’dan kaynaklanan direktiflerinin okunup anlatıldığı peygamber mescidi; bütün insanlığı maharetli ve başarılı bir biçimde yönetmiş olan ilk Müslüman kuşağı eğitip mezun eden büyük bir üniversite idi. O yönetim ki, insanlık bunun bir benzerini uzun tarihinin ne geçmişinde nede sonraki hiçbir döneminde görmemiştir.

Sözünü ettiğimiz kuşağı ve yönetici kadroyu yetiştirip mezun etmiş olan bu sistem, her zaman için böyle kuşaklar ve yönetim kadroları yetiştirip mezun etmeye sürekli olarak hazırdır. Yalnız bunun için Müslüman ümmetin bu kaynağa dönmesi, Kur’an’a gerçek anlamı ile inanması, onu kulağa hoş gelen müzikal kelime yığını olarak değil de, uygulanacak bir hayat prensibi olarak algılaması şarttır. İşte bunun teminatı yine bir formül olarak sunuluyor.²⁰⁴

“O halde beni hatırlayın ki ben de sizi hatırlayıp anayım. Bana şükredin ve nankörlük etmeyin.”²⁰⁵

Konuyu alıntıladığımız yerlerde toplumu arındırmak, nefsi temizlemek, nefsi şirk ve küfürden arıtmak gibi ifadeler yer almaktadır. Meallere de böyle yansımaktadır.

²⁰³ Bakara 2/151

²⁰⁴ Kutup, Seyyîd, *Fi Zilali'l-Kur'an*, I, s. 69.

²⁰⁵ Bakara 2/152

Hız. Peygamber'in misyonuna bakarak bu konuyu yeniden gözden geçirmek gerekmektedir.

Bu ayette Hız. Peygamber'in 3 önemli vasfı ortaya çıkıyor. Hız. Peygamber'in Kur'an ayetlerini okuması, onları tezkiye etmesi ve onlara kitabı ve hikmeti öğretmesi.²⁰⁶ Kur'an insanlar için bir hidayet kaynağı²⁰⁷ olunca muhatabı insandır, onun yetişmesidir. Dolayısıyla Kur'an'daki emir ve yasakların, günlük eylemlerin, eğitime yönelik ifadelerin, kısaca, insanı ilgilendiren bütün kelime ve kavramların bütün dillerde ve istisnasız bütün toplumlarda bir karşılığı olmalıdır. Ayette geçen ifadelerin de toplumsal anlamda neyin karşılığı olduğunun bilinmesi gerekir.

Hız. Peygamber'in görevlerinden birisinin onun öğreticilik vasfı olduğunu söylemiştik. Öğretmek eylemini ism-i fail kalıbına getirdiğimiz zaman "muallim", yani öğretici, öğretmen anlamı çıkmaktadır. Nitekim kendisi " Ben ancak bir öğretmen olarak gönderildim" diye buyurmaktadır.²⁰⁸

Şimdi bir düşünelim. Bir öğretmen olarak Hız. Peygamber ne yapmaktadır? Mesela onları arıtmakta mıdır? Arıtmakta ise hangi şeyden ve nasıl arıtmaktadır?

Onları temizliyorsa hangi şeyden ve nasıl temizlemektedir? Onları küfür veya şirkten arındırıyorsa küfür ve şirk nefsin fitri bir vasfı mıdır? (Üstelik karşıımızdaki cemaat mü'mindir ve sahabidir.) Veya Hız. Peygamber kalplere mi hükmetmektedir? Kur'an O'nun için "Sen sevdiğini ve istediğini hidayete erdiremezsin"²⁰⁹ derken ortaya çıkan sonuç nedir?

İnsan İslam inancına göre temiz ve günahsız, fitrat üzere doğmuyor muydu? O zaman arıtılan şey nedir? Temizlenecek olan şey nedir. Bunları sorgulamamız ve zihni ve fikri bir duruluğa ulaşmamız gerekmektedir.

²⁰⁶ Bkz. Al-i İmran 3/164

²⁰⁷ Bkz. Bakara 2/152

²⁰⁸ İbn-i Mace, *Mukaddime* 17, c.1, s. 395.

²⁰⁹ Kasas 28/56

Bunun için de bir öğretmenin ne yaptığına bakmak zorunluluğunu doğruyor. Öğretmene:

- Okulda ne yapıyorsunuz? denince ne cevap verecektir? “Öğrencileri arıtıyoruz” mu diyecek? Onları temizliyoruz mu diyecek? Veya onları tembellikten kurtarıyoruz mu diyecek?

Bir öğretmenin görevi veya eğitimin amacı, öğrencilere önce bilgi kazandırmaktır. Gerekli bilgileri kazandırırken onları ahlaken de yetiştirmek. İyi ve güzel olan şeylerde onlara rehber olmak, teşvik etmek, onurlandırmak, hataları varsa güzelce uyarmak. Ödevlendirmek suretiyle çalışma alışkanlığı kazandırmak, temiz ve tertipli olmayı öğretmek. Saygı ve sevgi gibi kavramları kavratmak, onları hayatında uygulamalarını sağlamaktır.

Bunlar çoğaltılabilir. Ama bu saydıklarımızın hepsinde değişmeyen iki şey vardır. Birincisi, öğretmenin samimiyeti, rehberliği ve örneklidir. İkincisi ise öğrencinin bunları benimseyip, kendi istek ve iradesiyle uygulaması ve alışkanlık haline getirmesidir.

“Eğitim”, olumlu, etken, yapıcı bir kavramdır. Ahlâki kavramlardan örneğin “saygı” da olumlu bir kavramdır. Çocuğa “saygı”yı öğrettiğimiz zaman o bunu hayatında uygulayacaktır. “Çocuğa ne öğrettin?” deyince, “ona saygısızlıktan kurtulmayı öğrettim” mi denmektedir?

Yani saygılı davranmayı alışkanlık haline getirdiğin zaman, zaten ortada saygısızlık diye bir olay olmayacaktır. Mevcut olmayan bir şeyden mi temizliyoruz veya arıtıyoruz?

Öyleyse Hz. Peygamber’in öğreticiliğini ve tezkiyesini²¹⁰ de böyle anlamamız gerekmektedir. Hz. Peygamber’in tezkiyesi, nefis cevherini kirletecek günahların ortamından insanları tezkiye edecek bir noktaya sevk etmektir. Çünkü Hz.

²¹⁰ Bakara 2/129-151

Peygamber'in konumu onları ideal manada mü'min yapacak amellere davet ve teşviktir. Yoksa onları görür görmez ilk etapta temizleyivermek değildir.²¹¹

Hemen hemen bütün meallerde “tezkiye” kelimesine böyle bir anlam vermek veya tezekki kelimesini “temizlemek” kelimesiyle karşılamakla, bu yapıcı, olumlu ve etkin kavramı hayattan koparmış ve elde edeceğimiz bütün neticeleri baştan kaybetmiş oluyoruz.

O zaman Hz. Peygamber'in kitabı okumasına, insanları tezkiye etmesine ve onlara kitabı ve hikmeti öğretmesine karşılık olarak kullanabileceğimiz kavram “insan yetiştirmek” olmalıdır diye düşünüyoruz. Tıpkı, “Falan alim yüzlerce talebe yetiştirdi” ifadesinde olduğu gibi.

Hz. Peygamber uzaklardan, kürsülerden insanlara hitap etmemiş, bizzat onların arasında yaşamıştır. Mesajını bir mektup veya kitapla da iletmemiştir. “Ben anlatayım da onlar ne yaparsa yapsın” dememiştir. Veya bir hata, bir yanlış gördüğü zaman, insanların hatası, ilgisizliği hatta hatada ısrarları karşısında “ne haliniz varsa görün” de dememiştir.

Kur'an'ın ifadesiyle O, mü'minlere kendi canlarından daha yakındır.²¹² Mü'minlere sıkıntı veren şey ona ağır gelir.²¹³ İnsanlar davetine cevap vermedi, inanmadı diye üzüntüsünden bazen Hz. Peygamber canına kıyacak noktaya geliyordu.²¹⁴ Bir mü'minin dahi kendisinden veya İslam'dan uzaklaşmasına gönlü razı olmuyordu. Onun gönlü yatışincaya kadar veya Rasûlullah'ın uygulamalarından memnun oluncaya kadar uğraşıyordu.

Kur'an'ın amacı özel bir düşünce, özel bir sistem ve özel bir toplum kurarak, insanlığın yönünü belirlemede özel bir görevi bulunan yepyeni bir toplum, bambaşka bir ümmet meydana getirmektir. Bu ümmet daha önceki toplumlarda benzeri görülmemiş örnek bir hayat yaşayacaktı. Bununla da yetinmeyerek yaşadığı bu hayatın temellerini yeryüzünde sağlam bir tarzda yerleştirecek ve herkesi böyle bir hayata davet edecektir.

²¹¹ Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, I, s. 255.

²¹² Ahzab 33/6

²¹³ Tevbe 9/128

²¹⁴ Kehf 18/6; Şuara 26/3

O sadece göklerden, yıldızlardan, günlük hayatla bir bağı olmayan ve insanı doğrudan ilgilendirmeyen şeylerden bahsetseydi, hem anlaşılmayacak hem de amacı dışına çıkacaktı, onun daha büyük bir gayesi vardı.

“O, büyük bir ahlak üzere idi”²¹⁵ ve ”O’nda Allah’ı ve Ahiret Gününü uman, O’na kavuşmayı arzu edenler için uyulması gereken güzel örnekler vardı.”²¹⁶

İşte Hz. Peygamber’in görevini değerlendirirken ve tezkiyesini anlamaya çalışırken bu hususları göz önünde bulundurmak gerekmektedir diye düşünüyoruz.

2.8.2. Hz. Peygamber’in Tezkiye Metodunun Örnekleri

Hz. Peygamberin bir müzekki ve bir öğretmen olarak gönderilmesi bize peygamberlik müessesesi gibi, beşer tarihinde birinci derecede rol oynayan bir müessesinin esas vazifesinin ne olduğunu göstermekle kalmaz, terbiyenin ehemmiyetine de dikkat çeker. İnsanın, herhangi bir dine girmesinde anne ve babasının telkini ve yönlendirmesi önemlidir. Bunu açık olarak dile getirmiş olan Hz. Peygamber (A.S.), sadece dinin değil sonradan iktisap edilen bütün bilgi, tecrübe ve alışkanlıkların hatta insanın sahip olduğu şahsiyetin tamamının da terbiye ve tezkiye eseri olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Peygamberliğin en mühim gayesi terbiye ve tezkiye olunca, yetişen insanın sorumlularının da en mühim vazifesi, terbiye ve tezkiye olmalıdır.²¹⁷

Hz. Peygamber’in bu konularda pek çok hadisi vardır ve belki de birçoğu âdet kabilinden dillerde dolaşmaktadır. Bağlamından koparılan çoğu hadis de yerli yerinde kullanılmadığı için etkisini göstermemekte, sıradan bir söz izlenimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla insanı harekete geçirici, onu hayra sevk edici potansiyeli ortaya çıkmamaktadır. Şimdi de o örneklerden bazılarını, bu gözle anlamaya çalışalım.

²¹⁵ Kalem 68/4

²¹⁶ Ahzab 33/21

²¹⁷ Canan, İbrahim, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, s. 46.

2.8.2.1. Amellere Güç Yetirme Ve Fitratı Gözetme

Allah'a iman ve ondan sonra gelen ibadet, İslâm'ın arzu ettiği ve önem verdiği en önemli iki konudur. Zaten Kur'an insanın yaratılış gayesinin "Allah'a kulluk" olduğunu bildirmektedir.

Hız. Peygamber de herkesten daha fazla ibadete önem vermiş ve Mü'minleri buna teşvik etmiştir. Ama bunu yaparken insan fitratını, insanların farklı zamanlardaki değişik hallerini göz ardı etmemiş, herkesin yapabileceği amelleri tavsiye etmiştir.²¹⁸

Az da olsa ibadetin devamlı olanının makbul olduğunu bildirmiş, insanların bıkmamasına ve bıktırılmasına razı olmamıştır. "İbadetlerden gücünüz yettiğince yükleniniz!"²¹⁹ buyurmuştur.

Sahih-i Buhari'de geçen bir hadis bize, Hız. Peygamber'in metodunu anlatmaktadır.

Hız. Peygamber, Selman-ı Farisi ile Ebu'd Derda arasında kardeşlik ilan etmişti. Bir defasında Selman Ebu'd Derda'yı ziyarete gider (bulamaz). Ve karısı Ümmü Derda'yı eski bir elbise içinde perişan bir halde görür ve halinin sebebini sorar. Ümmü Derda, Ebu'd Derda'nın adeta dünya ile bütün bağlarını kopardığını, gündüz oruç tuttuğunu, gece namaz kıldığını (bir yakınma ile) anlatır. Ebu'd- Derda gelince Selman'ı selamlar ve ona yemek yapar. Selman, Ebu'd-Derda'nın da yemesini ister. O'ndan "Ben oruçluyum" cevabını alır.

Selman orucu bozması gerektiğini, değilse kendisinin de yemeyeceğini söyler. Nihayet Ebu'd Derda orucu bozar ve misafiriyle yemek yer.

Gece olunca Ebu'd Derda gecenin evvelinde namaza kalkmak ister. Selman engel olur ve uyumasını söyler. Biraz uyuyunca yine kalkmak ister, yine engel olur. Gecenin son vaktine kadar bu devam eder.

²¹⁸ Bkz. Buhari, *Savm*, 51.

²¹⁹ Buhari, *Bed'ü'l-Vahiy*, 20.

Gecenin sonunda Selman:

-Artık şimdi kalk, der. Abdest alıp namaz kılarlar. Namazdan sonra Ebu'd-Derda'ya:

-Kardeşim! Üzerinde muhakkak ki, Rabbinin bir hakkı vardır. Kendi (nefsi)'nin de böyle bir hakkı vardır. Ailenin de bir hakkı vardır (hatta misafirin de hakkı vardır). Öyleyse her hak sahibine hakkın vermelisin! (Evet ye, iç, oruç tut. Namaz kıl, uyu. Ama ailenle de ilgilen, onların istek ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundur.)

Sonra Ebu'd -Derda Hz. Peygamber (A.S.)'ın yanına gelip bu olayı anlatınca Hz. Peygamber (A.S.), "Selman doğru söylemiştir" buyurur.²²⁰

Hz. Peygamber'in onayladığı bu metot, insan fitratına en uygun metot idi. Onun metodu, "rûhi yüceliklere ermek istiyorsan çoluk çocuk düşünmeyeceksin, dünyadan ilişkini keseceksin, belki de hiç evlenmeyeceksin. Bir insanın evlenmesi, çoluk-çocuğa karışması, geçim vasıtalarıyla uğraşması dünyaya meyiletmenin ispatıdır"²²¹ diyenlerin metodu değildi.

İlahi tekliflerin şartı ya da sebebi, yükümlü tutulan şeyin kudret dâhilinde olmasıydı. İnsan tabiatının var olan özelliklerinin ortadan kaldırılması, insanda cibilli (yaratılıştan var) olan karakterlerin izalesi istenmemekteydi.²²²

O halde Hz. Peygamber toplum içerisinde yaşayan bir mü'minin başkalarına daima iyi davranan onlara faydalı olan bir kişi olmasını istiyordu bu da ancak insanın kendini yetiştirmesiyle, kendisini aşmasıyla ve bütün davranışlarında Allah'ın rızasını hedeflemesiyle mümkün olabilirdi.

²²⁰ Buhari, *Savm*, 51.

²²¹ Bkz. Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, II, s. 66.

²²² Şatbi, *el-Muvafakat*, II, s. 108.

2.8.2.2. Her Güzel Davranışın Bir Sadaka Olması

Hz. Peygamber, Allah'a iman, ahireti tasdik etmenin delili olan sadakayı devamlı teşvik ediyor ve sadakanın her Müslümana vacip olduğunu söylüyordu. Sahabe sadaka verecek bir şeyin bulunamaması halinde ne olacağını sorunca O:

-Eliyle çalışır. Hem kendisine harcar hem de çevresine harcar, diyordu.

Ona da güç yetirmezse denilince:

-İhtiyaç sahibi ve haksızlığa uğramış bir düşküne yardım edebileceğini söylüyordu. Ona da güç yetiremezse diyenlere de:

- En azından iyiliği emretmek suretiyle daha da olmazsa kendisini kötülüklerden alıkoyabileceğini, bunun da onun için bir sadaka olacağını söylüyordu.²²³

2.8.2.3. Çalışıp Kazanmak, Kendi Ayakları Üzerinde Durabilmek

Çalışıp kazanmayı, kazandığından nefsine veya ailesine harcadığı şeyleri sadaka sayan bir dinin gayesi, insanı insanlık onuruna yakışır bir noktaya getirmek, kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlamaktır. Başkalarına yük olmak bir yana, tam aksine onları kendilerine ve başkalarına faydalı olan bir şahsiyet olarak yetiştirmektir.

Olayı “tezekki” açısından değerlendirdiğimiz zaman bu, hem sadakayı veren açısından hem de alan açısından da aynı etkiyi yapıyordu. Yapılan amel, yardım edeni ruhen yüceltirken, alanın da yetişmesine ve kendisini toparlamasına vesile olmaktadır.

Bu anlamda Hz. Peygamber, bir kimsenin ipini alıp sırtında odun taşımamasının onun dilenmesinden daha hayırlı olduğunu bildiriyordu.²²⁴

İnsanlardan bir şeyler isteyerek geçinen kimselerin kıyamette yüzlerinin eti sıyrılmış olarak kalkacağını haber veriyor,²²⁵ hatta zaman zaman Sahabeden, bir şeyler

²²³ Buhari, *Zekât*, 30.

²²⁴ Buhari, *Zekât*, 50.

²²⁵ Müslim, *Zekât*, 104.

istememek üzere söz alıyordu. Daha önce biat ettiklerini, bu biatın da ne olduğunu soranlara:

“Kimseden bir şey istememek üzere biat etmek” olduğunu ve bunun karşılığının da “cennet” olduğunu söylüyordu. Artık sahabe at üzerindeyken kırbacı düşse bile onu başkasından istemiyor, inip alıyor, atına tekrar biniyordu.²²⁶

2.8.2.4. İnsanı Kazanmayı Gaye Edinmek

Hz. Peygamber’in insanların gönlünü kazanmadaki hassasiyetin onları kırıp küstürmemek için azami gayret gösterdiğinin göstergesi olan bir olayda şöyle bir konuşma geçer:

Amr b. Sa’d’ ın babası:

-Benim de aralarında bulunduğum bir gruba Hz. Peygamber atıya verdi: yalnız bir adama bir şey vermedi. Rasûllah(A.S.)’a gittim:

-“Falana niçin vermedin? Ben onu sağlam bir mü’min olarak görüyorum.” dedim. Rasûllah(A.S.) :

-“Yahut müslim” dedi. Sustum. O adamın durumunu bildiğim için bu durum bana galib geldi ve aynı konuşma iki defa daha oldu. Hz. Peygamber (A.S.) aynı cevabı verdikten sonra şunu ilave etti.

-“Ben bir adama, başkası bana ondan daha sevimli olduğu halde, yüzüstü cehenneme sürüklenip gider korkusuyla (hak etmediği halde) veririm.²²⁷

Hz. Peygamber’in rahmet peygamberi oluşunun tezahürleri burada da görülmektedir. O insanın gönlünü kazanmak için hiç bir fedakarlıktan çekinmemiştir. Ta ki insan İslam’dan uzaklaşmakla ebedi hüsrana dâçâr olmasın. İslam dairesine girip kurtuluşa ersin.

²²⁶ Müslim, *Zekât*, 108.

²²⁷ Buhari, *Zekât*, 52; Müslim, *Zekât*, 131.

2.8.2.5. Hz. Peygamber'in Uygulamalarının Bir Hayat Modeli Olması

Hz. Peygamber'in sünneti söz konusu olduğu zaman, onu basit birkaç uygulamaya indirgeme alışkanlığından bizi uzaklaştıracak ve O'nun hayat tarzını, hayata, dünyaya ve olaylara bakışını özetleyecek bir hadîsini de burada zikredebiliriz...

Üç kişi (Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Amr b. As, Osman bin Maz'un) Rasûllah (s.a.v.)'ın hanımlarına gelerek, O'nun ibadetini sordular (ve cevabı aldılar). Her halde bunu az görerek:

-“Biz nerede, Hz. Peygamber nerede? Allah onun gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmiştir.” dediler.

Bunlardan birisi:

-“Ben bir daha kadınlarla evlenmeyeceğim” dedi. Diğeri:

-“Ben de et yemeyeceğim” dedi. Bir diğeri:

-“Ben de yatakta uyumayacağım (geceyi hep ibadetle geçireceğim)” dedi.

Hz. Peygamber bunları duyunca (onların kanaatlerini reddetti ve) şöyle dedi:

-Şöyle şöyle diyen bazı kimselere de neler oluyor? Ben namaz da kılarım uyurum da. Bazen oruç tutarım, bazen de iftar ederim. Ve ben kadınlarla evlenirim.

O halde kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir.²²⁸

Burada şarihler şu notu ilave etmektedirler.

“Benim sünnetimden” demekteki maksat “benim yolumdan” demektir. Buradaki sünnetten murat tarikat ve yoldur. Bu da farz olsun, nafil olsun bütün amelleri ve akaide dair bütün esasları kapsar.²²⁹

²²⁸ Müslim, *Nikah*, 5.

²²⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi*, VII, s. 216.

Ebu Musa El-Eş'ari'den rivayet edilen bir hadis, Bakara sûresi 152. ayeti tam açıklar niteliktedir.

Allah'ın benim (vasıtam) ile gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer. O bazen temiz suyu kabul eden bir toprağa isabet eder ve çok ot-çayır bitirir.

Bazı topraklar da vardır, çoraktır, suyu tutar, insanlar faydalanır, ekinlerini sularlar. Bir de düz ve kaypak olan (arazi) vardır ki ne su tutar, ne de ot bitirir.

İşte bu Allah'ın dinini anlayıp da Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilimden faydalanan ve bunu bilip bildiren kimseyle, (bunu duyduğu vakit) başını (bile) kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderdiği hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir.²³⁰

İşte böyle bir peygamberi Allah bir nimet ve rahmet eseri olarak vasıflandırıyor.²³¹

2.8.2.6. Çoluk Çocuğun Nafakası İçin Çalışmak

Bir aile reisinin çalışıp kazanması, çocuklarına harcaması Hz. Peygamber'i en fazla mutlu eden olaylardandı.

Allah yolunda harcanan bir dinar, bir köleyi hürriyetine kavuşturmak için harcana bir dinar, bir yoksula verilen bir dinar ve bir de çoluk çocuğun ihtiyacı için harcanan bir dinar. Bunların sevabının en büyük olanının, çocuklar için harcananı olduğunu bildiriyordu.

Ka'b b. Uca (r.a.)'nın anlattığına göre, Hz. Peygamber'in bulunduğu yerden bir adam geçiyordu. Ashab-ı Kiram, onun güçlü kuvvetli bir kimse olduğunu görünce:

-“Ey Allah'ın Rasûlü! Keşke şu adam Allah yolunda (gücünü harcayan biri) olsaydı” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

²³⁰ Buhari, *İlim*, 20.

²³¹ Bkz. Al-i İmran 3/164.

-“Eğer küçük çocuklarının masrafını kazanmak için çıkmış ise o Allah yolundadır”²³² buyurdu.

Görülüyor ki Hz. Peygamber aile fertlerinin şerefi ile yaşamasını istiyor. Aile reisi sorumluluğunda fertleri koruma altına alıyor. Buna karşılık aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışanı, Allah yolunda çalışan kimse sayıyor. Ta ki ziyan olup gitmesinler veya başkalarına yük olmasınlar.²³³

2.8.2.7. İnsanları Desteklemek ve Topluma Kazandırmak

Hz. Peygamber en faziletli sadakanın aile fertlerine ve yakınlarla yapılan sadaka olduğunu bildiriyor, insanları buna teşvik ediyordu. Maddi-manevî ihtiyaçları karşılanmış, huzur ve güven içinde olan fertler ve bu fertlerin oluşturduğu sulh, sükun ve emniyet toplumu. Böyle bir toplumu oluşturmak Hz. Peygamber’in hedeflerindendi.

Abdullah oğlu Câbir’in rivayeti bunun en güzel ifadesidir.

Mekke fethi sırasında Rasûlullah (S.A.V.) ile beraberdik. Devem yürüyemez oldu ve beni bıraktı. Hz. Peygamber:

-“Ey Câbir sorun nedir?” diye sordu. Şöyle cevap verdim.

-“Devem yürümedi.”

Hz. Peygamber hemen devesinden indi devemi çekti ve tekrar binmemi istedi. Biraz sonra Hz. Peygamber evlenip evlenmediğimi sordu. “Evet” deyince kız olup olmadığını sordu. Dul olduğunu söyledim. Bana:

-“Bakire biriyle evlenseydin daha iyi ülfet ederdin.” dedi. Ben de:

-“Yanımda bakımları bana ait olan kız kardeşlerim var. (Babam öldü. Yedi veya dokuz kız bıraktı. Ben de onların arasına kendileri gibi bir çocuğu getirmeyi istemedim). Dul bir kadınla evlenmeyi, (böylece çocukları toplamasını ve onlar üzerinde mürebbi olmasını) daha hayırlı buldum.” diye cevap verdim.

²³² Münziri, *Terğib ve Terhib*, III, s. 63.

²³³ Nasır, Muhammet Hamid, *Çocuk Terbiyesi*, s. 118

Hz. Peygamber:

-“Artık Medine’ye varıyorsun. Ailene karşı âkil, reşit, bağlı ol. Allahtan evlat talep ediniz.” buyurdu. Sonra da devemi satıp satmayacağımı sorunca satabileceğimi söyledim. Devemi satın aldı. Mescide vardığım zaman Bilal-i Habeşi biraz da fazlasıyla devenin parasını verdi. Ben dönüp giderken yeniden çağırttı. Ben de Hz. Peygamber’in devemi beğenmediğini ve geri vereceğini zannettim. Çünkü devemi ben bile beğenmiyordum. Hz. Peygamber:

-“Deveni al, bedeli de senin olsun!” dedi.²³⁴

Böylece Hz. Peygamber aile geçindirmek sorumluluğunda olan bir kişiye elinden gelen yardımı yapıyor ve onun ihtiyaçsız zahmetsiz bir hayatı yaşaması için destek oluyordu.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sefere çıkarken yerine ümmi bir zat olan Abdullah Bin Ümm-i Mektum’u vekil bıraktığı, Üsame Bin Zeyd’i vefatına yakın ordu komutanlığına tayin ettiği bilinmektedir.

Önceleri toplum içinde iltifat edilmeyecek bir kişinin Medine’ye imam olması küçümsenecek bir olay değildir. Bunun benzerleri çoktur.

Hz. Ebu Bekir’in koskoca İslam ülkesini sorunsuz yönetecek bir liyakate ermesi, Hz. Ömer gibi Cahiliyeden kopup gelen birisinin adının adalet ile anılır hale gelmesi, Hz. Ali’nin “ilmin kapısı” unvanını elde etmesi, köle bir ana babadan doğan bir kişinin ordu komutanlığına getirilecek noktayı yakalaması...

Bütün bunların, Hz. Peygamber’in içinde bulunduğu toplumu nasıl tezkiye ettiğinin (onları yetiştirdiğinin) bir örneği olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İnsanların Hz. Peygamber’in eğitiminde nasıl bir fazilet timsali olduklarını anlatan bir rivayet de şöyledir:

Ashabının neler yaptığını ve ne ile meşgul olduğunu öğrenmek isteyen Hz. Peygamber:

²³⁴ Buhari, Büyü’, 34.

-“Bu gün sizden oruçlu olarak sabahlayan, bir cenazeye katılan, fakiri doyuran veya hastayı ziyaret eden oldu mu?” diye sorar.

Hız. Ebu Bekir hepsine birden “ben” diye cevap verir. Bunu üzerine Hız. Peygamber:

-“Eğer bunlar bir mü’minde toplanırsa o kişi cennete girer.” buyurur. Bir başka rivayette de:

-“Her kim Allah yolunda çifte infakta bulunursa (bir günde veya aynı anda iki hayrı gerçekleştirirse) o kimseyi cennetin bekçileri çağırır. Her kapının bekçisi:

-“Ey fılan! Buraya buyur.” derler. Bunun üzerine Hız. Ebu Bekir:

-“Ya Rasûlallah! İşte felaha erecek ve helak olmayacak zât budur.” dedi. Hız. Peygamber de:

-“Ben senin de onlardan olmanı pek ziyade ümit ederim.” buyurdu.²³⁵

İşte bu anlatılanlar Hız. Peygamberin elinde insanların nasıl yetiştirildiğinin en güzel örnekleridir Kur’an’ın rehberliğinde böyle bir nesil yetişmiş ve bütün çağlara örneklik edebilecek bir noktayı idrak etmiştir.

Şimdi de böyle ideal bir mü’min tipinin aşama aşama nasıl yetiştiğini görelim.

²³⁵ Müslim, *Zekat*, 86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜ'MİNİN ŞAHSİYETİNİN OLUŞUM AŞAMALARI OLARAK TEZEKKİ

3.1. Kur'an'ın Rehberliğinde Tezekki Süreci

Bu bölümde ise tezekki kavramının anlam sahası içerisine giren alt kavramlara göz atacağız. Bir başka ifade ile Allah'ın istediği ve vasıflarını Kur'an'da belirttiği mü'min profilini oluşturan birimleri inceleyeceğiz. Aynı zamanda tezekkinin zekat ile nasıl bir münasebetinin olduğunu pratik olarak anlamaya çalışacağız.

Belli bir süreci gerektiren bir kavram olarak “tezekki”nin, bir anlık veya birkaç günlük bir eylem olmadığını, mü'minin hayatını kuşatan bir anlam ifade ettiğini, ve bunun da nasıl cereyan ettiğini, Kur'an'ın rehberliğinde izlemeye gayret edeceğiz.

3.1.1. Uzun Bir Sürecin Adı Olarak Tezekki

Cuma sûresinin girişinde Allah Teala, yerde ve gökte ne varsa hepsinin Melik, Kuddûs, Aziz ve Hakim olan Allah'ı tespih ettiğini bildiriyor.²³⁶ Daha sonraki ayetlerde kendisini överek, kendisinin ümmilere, içlerinden bir peygamber gönderdiğini, peygamberin onlara Allah'ın ayetlerini okumakta olup, onları tezkiye ettiğini, onlara kitabı ve hikmeti öğrettiğini ifade ediyor. Dolayısıyla onların önceden bir şaşkınlık veya sapkınlık içinde olduklarını hatırlatıyor. Bu konunun kendilerinden sonra gelecek insanlar için de geçerli olduğunu, bunun Allah'ın bir fazlı ve ihsanı olduğu bildiriyor.²³⁷

Bu “tezkiye”yi kim yapacak? Burada peygamberin rolü ne olacak? O bunu zorla mı, savaşılarak mı yapacak? Yoksa öğüt vererek ve hatırlatarak mı? Ayrıca burada insanın fert olarak rolü ne olacak?

²³⁶ Bkz. Cuma 62/1

²³⁷ Bkz. Cuma 62/2-4

Bütün bu soruları Kur'an'a sormamız ve orada cevap aramamız gerekmektedir.²³⁸

Tezekki ve tezkiye kavramları daha çok Mekki sûrelerde ve risaletin ilk yıllarında kullanılmaya başlanmıştır.

Bi'setin 1. yılında Şems sûresinde, “Şüphesiz ki onu (nefsini) tezkiye eden kurtulmuş, onu gizleyen, (kötülöklere ve kirlere bulayan) da hüsrana uğramıştır”²³⁹ buyrulur.

Burada insana bir hedef çizilir. Allah onu yaratmış, takvasını da fücürünü da göstermiştir. Artık onu tezkiye eden felaha (kurtuluşa) erecek, onun değerini bilmeyip örten, gizli kalmasına sebep olan, kötölöklere, pisliklerle heder eden ise hüsrana uğrayacaktır.²⁴⁰

Mekke döneminde inen ilk sûrelerden A'la sûresinde de “tezekki” kavramı karşımıza çıkar. “قد افلح من تزكي. وذكر اسم ربه فصلي”²⁴¹

Orada da Allah'ın yaratıcı gücü üzerinde durulur. Otlakları (yeşil otu) çıkardığı, sonra onun kapkara bir sel artığına döndüğü ifade edilir. Bundan öğüt alınması istenir. Allah'tan korkan kimsenin öğüt alacağı; şaki, bedbaht kimsenin ise öğütten kaçınacağı ve sonunda en büyük ateşe varacağı bildirilir. Bu sona düşmemek için şu hüküm verilir. “Şüphesiz ki tezekki eden ve Rabbinin adını anıp namaz kılan kimse kurtulmuştur.”

Ancak burada insanın tezekki etmesine bir engel vardır. O da acil, görünen ve bize yakın olan “dünya hayatı”dır. İnsanlar bunu tercih etmektedir. “Hâlbuki Ahiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır”²⁴².

İnsan sadece bu dünya için yaratılmamıştır. Üstelik dünya ve içindekiler, insan için yaratılmış ve kendisine verilen nimetler bir intihan vesilesi kılınmıştır.

²³⁸ Bazergan Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, s. 346.

²³⁹ Bkz. Şems 91/7-10

²⁴⁰ A'la 87/14-15

²⁴¹ Şems 91/9,10

²⁴² Bkz. A'la 87/14-17

Bi'setin ikinci yılında “tezekki” kavramı Leyl sûresinde yine karşımıza çıkmaktadır. Orada da Allah'ın gece ve gündüzü, kadın ve erkeği yarattığı bildirilir. Ve herkesin çalışmasının, kazancının çeşitliliği hatırlatılır. “Artık kim takvayı tercih eder, en güzel olanı (ahireti ve cenneti) tasdik eder ve (malından) verirse, biz de onu en kolay hazırlarız (onda başarılı kılarız).

Kim de cimrilik eder, kendini müstağni (ihtiyaçsız) sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız. Düştüğü zaman da malı ona fayda vermez.

Ben sizi alev alev yanan bir ateşle uyardım. Oraya ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girecek. Tezekki ederek malını hayra veren iyiler ise ondan uzak tutulacaktır.”²⁴³

Burada malını verenin niçin verdiği de anlatılır.

“ Sadece rabbinin rızasını istemek için”. Allah da bundan razı olacaktır.²⁴⁴

İnsanın iyilik yaparken, sadaka verirken sadece Allah'ın rızasını gözetmesi, dünyevi hiç bir menfaat hesabına girişmemesi “ihlas” ın bir başka açıklamasıdır.

Yalnız Allah rızası için yardım eder ki; yardım ettiği insanların onun üzerinde bir ihsanları yoktur.

Ayetlerin nüzul sebebine göre, bunun en güzel örneği Hz. Ebu Bekir kıssasıdır. (Hz. Ebu Bekir, sadece iman etmiş olmalarından dolayı sahipleri tarafından işkence edilen ve zulme uğrayan cariye ve köleleri satın alarak kurtarmıştır. İbn-i Cerir'in rivayetine göre Hz. Ebu Bekir böyle yapınca müşrikler, “Bu, kendisine yardım edecek adamları kurtarıyor” demişlerdi. Hatta babası da bu konuşulanlardan rahatsız olmuş ve olayı kendi bakış açısına göre değerlendirerek oğlunu kınamış ve ona şöyle demişti:

“Ey oğul, görüyorum ki zayıf olanları kurtarıyorsun. Eğer sağlam ve genç olanlar için aynı malı sarf edersen onlar senin için bir güç olur”. Hz. Ebu Bekir de:

²⁴³ Lely 92/5-18

²⁴⁴ Leyl 92/19-21

- “Babacığım! Ben Allah’ın indindeki mükafatı bekliyorum.”²⁴⁵ demiş ve Bilal-i Habeşi dahil 6-7 kişiyi satın alıp özgürlüğüne kavuşturmuştu.²⁴⁶

Bi’setin 2. yılı inen ayet ve sûrelere baktığımız zaman konuların hemen hemen aynı ekseninde cereyan ettiğini görüyoruz. Buradaki ana tema Allah’ı bilmek, O’nu tanımak ve O’na inanmak, ahirete inanıp onun için çalışmak, Kur’an’a ve Peygambere (hidayete) tabi olmak, kötülüklerden sakınarak, iyilikler yapmak, sadaka, malla cihat, ihsan, takva, ihlâs ve “birr”e ulaşmak ve böylece sonsuz Ahiret hayatını kazanarak, cennetteki yüksek dereceleri elde etmektir.

Bunların yapılması esnasında bireyin ıslahı ve iradesinin gelişimi düzleminde uzunca bir yol da kat edilmiş olacaktır.

Allah yolunda yapılan harcama ve hizmetleri ifade eden kavramlara ve onların çeşitliliğine başka hiçbir dinde rastlanmaz. Bu konunun sınırları, infaktan daha ileri olan, başkalarını kendine tercih etme (îsar) çerçevesindeki müsamaha ve affetme olgularına kadar ulaşmakta ve daha ileri giderek kişinin kendi canını infak ve feda etmesine (şehadete) varmaktadır.

O halde bütün bu kavramların merkezinde yer alan “tezkiye” ve “tezekki” özetle; insanın kendisini dünyevi istiladan ve ekonomik esareten kurtarması için bir vesile ve kendi kazancı ve sevdiği şeylerden infak etmesini amaçlayan ihtiyari, ibadi ve ameli bir uygulamadır.

Bu uygulama, genel anlamda para, mal, refah, iş-güç, makam, oğul, eş-dost ve nihayet candan vazgeçme eylemlerinin tümünü kapsar.²⁴⁷

Bu tutum ve eylemlerin tümü de Kur’an’da “infak-sadaka-zekât”ın yanında yardımcı unsur olarak gelmekte, böylelikle nefsin eğitilerek, ıslahı ve dönüşümü sağlanarak ortaya çıkan irade gücüyle tezkiye-tezekki ve takvanın elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bunların sonunda Allah’ın bağışlaması ve ahiretteki mükafatlar

²⁴⁵ Taberi, *Camiü'l-Beyan*, XXX, s. 110; Mevdûdi, *Tefhimül Kur'an*, VII, s. 144.

²⁴⁶ Yazır Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 5882.

²⁴⁷ Bazergan Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, s. 346.

va'dedilmektedir. Gerçekte yukarıdaki tabir ve eylemler arasında bir köprü görevi gören ayetler, bunların tümünü “tezkiye/tezekki” kavramı ile birlikte ele almaktadır.

Hız. Peygamber (A.S)’i teselli eden ayetler, bir taraftan O’na yol göstermekte, diğer taraftan da bu işlerin ilk olmayıp önceki topluluklar için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Hız. Musa’nın Firavun’a gönderilişi kısaca edilmektedir.

“-Firavuna git! Çünkü o çok azdı. “Tezekki” yi ve “seni rabbimin yoluna iletmemi” ister misin? Böylece ondan korkarsın”.

Böyle deyip ona en büyük mucizeyi gösterirken, onun yalanladığı ve isyan ettiği, sonra da azgınlığın, tuğyanın ve istikbârın en son noktası olan uluhiyyet davasını ortaya attığı, “ Ben sizin en yüce Rabbinizim”²⁴⁸ dediği ifade edilir.

Hız. Peygamber’in başından geçen önemli bir olay da Abese sûresinde anlatılan meşhur “A’ma” olayıdır. “(Peygamber) A’manın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü. (Onun halini) Sana kim bildirdi? Belki de o tezekki edecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecektir.

“Kendisini müstağni (ihtiyaçsız, kendi kendine yeterli, yetkin) görene gelince sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun tezekki etme(me)sinden sen sorumlu değilsin.

Fakat koşarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun.²⁴⁹

İbn-i Abbas’tan nakledilen rivayete göre Hız. Peygamber, Kureyş’in önde gelenlerinden Utbe b. Rebia, Ebu Cehil, Umeyye b. Halef ve Abbas b. Abdi’l-Muttalip ile hususi olarak konuşuyor, onların imana gelmeleri için büyük çaba sarf ediyordu.

O esnada Abdullah b. Ümmi Mektum geldi. Hız. Peygamber’den bir ayet okumasını istedi ve:

²⁴⁸ Naziat 79/17-24

²⁴⁹ Abese 80/1-10

“-Ya Rasûlellah! Allah’ın sana öğrettiğinden bana da öğret ve beni irşat et” dedi ve tekrarladı. Rasûlüllah (S.A.V.) ona aldırmayıp yüzünü buruşturdu. Sözünün kesilmesinden hoşlanmadı ve diğerlerine yöneldi. Ve hemen uyarı geldi.²⁵⁰

Müfessirler bu iki sûredeki tezekki kelimesine ayrı ayrı mana vermişlerdir.

Naziat sûresindeki tezekkiye Nesefi “itaat ve iman ile şirk ve isyandan temizlenmek” anlamı verirken Abese’deki tezekkiye “ işittikleriyle cehalet kirlerinden temizlenme” anlamı vermiştir.²⁵¹

İbn-i Kesir, Naziat sûresindeki ayeti, “tezekki” yoluyla İslam’a girmek, yani “Müslüman olmak ve itaat etmek” ile açıklamıştır.²⁵²

Kurtubi, Naziat sûresinde sadaka vermek ve böylece mü’min olmak, yani Müslüman olup günahlardan temizlenmek” demiştir. İbn-i Abbas’tan gelen bir rivayette ise “Kelime-i Şehadet getirmek” tir, demiştir.

Abese’de ise “senden din ve Kur’an hususunda öğrendikleriyle tezekki edecek, din konusunda temizliğini artıracak ve cehaletin zulmünü yok edecektir” şeklinde açıklamıştır.²⁵³

Taberi, Naziat sûresi için “küfür kirinden temizlenmek” diye açıklarken Abese’de “günahlardan temizlenmek” olarak ifade etmiştir.²⁵⁴

Kadı Beydavi, Naziat’ın tefsirinde “Lailahe illallah demek suretiyle şirkten temizlenmek” derken, Abese’nin tefsirinde de “günahlardan temizlenmek” demiştir.²⁵⁵

Aynı kavrama, bazısı “küfürden, şirkten veya günahattan temizlenmek” derken diğeri “itaat” demiş, bir başkası “Müslüman olmak” demiştir.

²⁵⁰ Razi Fahu’d-Din, *et-Tefsiru’l-Kebir*, XXXI, s. 57; Mevdudi, *Tefhimü’l Kur’an*, VII, s. 35.

²⁵¹ Nesefi, *Medarikü’t Tenzil*, III, s. 597, 602.

²⁵² İbn-i Kesir, *Tefsirü’l Kur’ani’l-Azim*, III, s. 597, 599.

²⁵³ Kurtubî, *el-Camiu Li Ahkami’l-Kur’an*, XXII, s. 255, 260.

²⁵⁴ Taberi, *Camiü’l-Beyan*, XXX, s. 25, 34.

²⁵⁵ Kadı Beydavi, *Envaru’t-Tenzil*, II, s. 655, 656.

Diğer bir müfessir de “sadaka vermek” diyerek tefsir etmiştir. Bir diğeri ise “kelime-i şhadet getirmek” şeklinde ifade etmiştir.

Hatta daha ilerisini söyleyip, “fıtır sadakası vererek bayram namazını kılan” diye tefsir edenler bile olmuştur.

Türkçe tefsir ve meallerde ise hemen hemen büyük bir kısmı, açıklamaların dışında temizlenmek ve arınmak olarak Türkçeye çevirmişlerdir.

Pekala, bu açıklamalar yanlış mıdır? Temelsiz ve dayanaksız, indi yorumlar mıdır? Üstelik bu yorumlar ilk devir rivayet tefsirlerinde bile var olan bir durumdur.

Bize göre, bütün açıklamalardan çıkarılabilecek sonuç şudur.

Müfessirlerin çoğu burada, “tezekki” nin tanımını yapmak yerine, onun ne ile ve nasıl olacağını ifade etmeye çalışmışlardır. Yani kafalarında bir tezekki kavramı vardır. Burada bunun nasıl gerçekleşeceğine dair bir fiili veya hususu ifade etmişlerdir. Ya da o şartlarda en öncelikli olan şeyi zikretmişlerdir.

Söyledikleri şey, onun bir başlangıcı veya sonu veya bu süreç içindeki önemli bir aşamasıdır.

“Tezekki” belki de daha da ilave edilmesi gerekenlerle beraber bunların hepsidir.

Bu kavram hem Firavun için, hem Ümm-i Mektum gibi bir mü'min için; hem Mekke müşrikleri için, hem de Hz. Ebu Bekir gibi İslâm'ın ilk günlerinden itibaren İslâm dairesine girmiş, bir daha da küfür ve şirk'e bulaşmamış, dünyada iken sıddıkiyet makamına ulaşmış bir mü'min için kullanılmıştır.

O halde bu “tezekki” kavramı; Kelime-i şhadetle başlayan, salih amellerle devam eden, namaz ile desteklenen, günahlara dalmama (takva) ile korunan, zikir-dua-tesbih-tevbe ve istiğfar ile beslenen, infak-sadaka zekât vb. amellerle denetlenen ve böylece hayatın bütününe yayılan bir programdır. Nefsi hayra, itaate, dünya ve ahirette faydalı olacak amellere alıştıran onu yüceltme ameliyesidir.

Bir başka ifade ile hidayet kaynağı olan Kur'an'ın emirlerinin davranış haline getirilmesi ve adı “*islâm*” olan dinin bütün yönleriyle yaşanmasıdır.

3.1.2. Tezekki ve Kâfir

“Tezekki” kavramının anlaşılabilmesi için öncesinde ve sonrasında geçen kavramlara bakmak ve onların sebep ve sonuçları üzerinde biraz düşünmek bizi varmamız gereken anlam bütünlüğüne ulaştıracaktır.

Risaletin ilk dönemlerinde inen ayetlere yeniden dönüyoruz.

Alak sûresi, iki parça halinde inmiş bir sûredir. Yine de Kur'an-ı Kerimin “hikmet” sahibi bir kitap oluşunun tezahürleri orada da görünmekte ve konuları arasında bir uyum, bir devamlılık bulunmaktadır. Baştan sona adeta insanın serüvenini ortaya koymaktadır.

İnsanın okuması, okumanın da Allah'ın adıyla başlaması istenir. Allah onu çok değerli bir sudan yaratmış ve görünen şekline getirmiş, kalemle yazıyı öğretmiştir.²⁵⁶

Ama yaratılışı üzerinde düşünmeyen, sonunu hesap etmeyen insan, (özellikle de kedisine vahiy ulaşmadığı veya ulaşsa da kulak vermediği zaman) yaratılışını unutacak veya görmezden gelecek, hatta daha da ileri giderek rabbine düşman kesilecektir.²⁵⁷

Zan ve ön yargılara göre hareket edecektir. Kendi varlığını, dünyayı, geleceği vb. kendine göre değerlendirecektir. Dolayısıyla azıp tuğyan edecek ve kendisini müstağni görecektir. Hâlbuki dönüş rabbedir.²⁵⁸

Kendi anlayışına ters gelen her şeyi yalanlayacaktır.²⁵⁹ Kendisine hak ve hakikat hatırlatıldığı zaman yüz çevirecektir.²⁶⁰

²⁵⁶ Bkz. Alak 96/1-4

²⁵⁷ Yasin 36/77, 78

²⁵⁸ Alak 96/1, 8

²⁵⁹ Leyl 92/9

²⁶⁰ Leyl 92/16

İnsan bir canlı olarak yaratılışı gereği, kendi varlığını ve hayatını güvende görmek, geleceğini garanti altına almak eğilimindedir. Ahiret inancı olmadığı zaman, insanın bütün himmeti ve gayreti dünya hayatı üzerine olacaktır.

Böyle bir insan doğal olarak, mâl ve çocuğu kendisini ebedi kılma vesilesi sayacak ve onlara dört elle sarılacaktır. Mal toplayacak onu sayıp duracaktır.²⁶¹

Ve bu hedeflere ulaşma istikametinde cimrileşecek yardımdan fedakârlıktan el etek çekecektir. Hatta zayıfı, yetimi, görmezden gelecek sıla-i rahimi bile kesecektir.

Aslında her insan öleceğini bilir. Ne kadar yaşarsa yaşasın, bir gün hayatının son bulacağını bilmeyen yoktur. Burada kendisinin ebedi kalacağını zannetmek, geleceğini garanti (güven-teminat) altına almak veya helal-haram demeden toplamaya çalışmaktır. (Halbuki insanı kurtaracak, ebediliğe ulaştıracak olan şey mal değil ahirete iman ve ilim ile amel-i salihdir.²⁶²

Bu anlatılanların bir benzeri de Maun sûresinde tasvir edilmektedir.

“Dini yalanlayanı gördün mü?”

(Burada “din,” en mutlak ve esaslı mefhum olan “ceza”dır.)

“Yetimi itip kakmaktadır. Yoksulu doyurmaya da teşvik etmez. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.”²⁶³

Bu sûre, bir yetimin vasisi olan; o yetim, çırl çıplak bir halde gelerek, kendi malından bir şey istediği halde onu kovan, hatta “Git de sana Muhammed şefaata ediversin” diyen Ebu Cehil ve taraftarları için nazil olmuştur.²⁶⁴

²⁶¹ Hümeze 104/1-3

²⁶² Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, s. 6092.

²⁶³ Maun 107/1-7

²⁶⁴ Yazır, Muhammed Hamdi, *a.g.e.*, IX, s. 6092.

Böyle olsa bile bizim için bu ayet, dünya hayatını tercih eden, rabbini unutan, sadece dünyasını imara çalışan her bir cimri, zalim-azgın insan için karakter örneği sergilemektedir.

Bu sûrede kullanılan fiiller muzaridir. İstimrar (süreklilik) ifade etmeleri sebebiyle mana şu olur: İnsanlar toplum içinde ünsiyet halinde yaşamak ihtiyacında bulunmaktadır. Allah'ın yardımıyla açlıktan kurtulmuş ve güvene kavuşturulmuş olan insanların Allah'a kulluk etmeleri; bu kulluğu yapmak için de öksüzlere kimsesizlere bakmak, açlara biçarelere yemek yedirip derman aramak için yardımlaşmaları dinin bir gereği olan görevleridir. Bunun zıddına, yetimi itip kakarak hakkını yemek, yiyeceğini vermeye teşvikte bile bulunmayacak kadar hamiyetsizlik, merhametsizlik, insanlık adına bir aşağılık ve düşkünlüktür. Yetimi itip- kakmak ve fakirlere bakmamak gibi insafsızlıklar dini yalanlayanların adeti, huyu demektir.

Dine inanmamak şaşılacak bir şey olsa da, inanmayanın bu kötü huylarının onda bulunması doğaldır. Asıl şaşılacak olan şey, gaflet etmeleri, gösteriş yapmaları, küçük bir yardımdan sakınacak derecede cimrilik etmeleridir.²⁶⁵

3.1.3. Tezekki Etmiş Bir Mü'min Örneği

Bu anlatılanların dışında bir başka tavır daha vardır. Bu da kendisine gelen vahye kulak veren ve öğüt alan mü'minin tavrıdır.

Rabbinden korkup ona karşı derin bir saygı duyan (huşu sahibi) insan ise koşarak gelecek, öğüt alacak ve öğüt ona fayda verecektir.²⁶⁶ En güzel olanı tasdik edecek,²⁶⁷ tezekki edecek, rabbinin ismini zikredecek ve namaz kılacaktır.²⁶⁸

O tercihini yapmıştır. O Allah'ın rızasını²⁶⁹ ve ahiret hayatını (cenneti) gaye edinmektedir. Bunun için takva sahibi olacak ve (malından) verecektir. İnfak ederken sadece Allah'ın rızasını, sevgisini ve ona yaklaşmayı isteyecektir.²⁷⁰

²⁶⁵ Yazır, Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, s. 6166, 6167.

²⁶⁶ Bkz. Abese 80/4-9

²⁶⁷ Bkz. Leyl 92/6

²⁶⁸ Bkz. A'la 87/14, 15

²⁶⁹ Bkz. Leyl 92/20

²⁷⁰ Bkz. Leyl 92/5-20

Böyle bir mü'minin eylemleri infak, ihsan, takva, sabır ve "birr" çerçevesinde gelişecektir.

"Artık kim sakınır (takva) ve sabrederse şüphesiz ki Allah ihsan sahibi olanların mükâfatını zayi etmez."²⁷¹

Bu ayet tebeası ve kardeşleri tarafından "mühsin" (iyilik sahibi, iyilik eden) olarak nitelenen Yusuf (a.s.)'ın sözüdür ve ayet âdetâ Yusuf (a.s.)'ın hayatını özetler niteliktedir.

"Namaz kılın ve zekâtı verin ve Allah'a güzel bir borç verin."²⁷²

"Allah yolunda infak edin ve kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın, ihsanda bulunun. Şüphesiz ki Allah iyilik edenleri sever."²⁷³

"Takva sahibi olanlar için hazırlanmış olan cennetlere ve rabbinin mağfiretine koşun. Onlar bollukta da darlıkta da infak ederler. Öfkelerini de yutarlar, insanlar da affederler. Tabii ki Allah ihsan sahiplerini sever."²⁷⁴

"Birr" geniş ve çok hayır, hayırda üst noktalara ulaşmak gibi anlamlar taşıyan bir kavram olarak Kur'an'ın hedef gösterdiği övgüye değer makamlardan biri olmaktadır.

"Birr"e sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe ulaşamazsınız. İnfak ettiğiniz her şeyi de Allah bilir."²⁷⁵

"Birr" in ne olduğunu da yine bize Kur'an-ı Kerim açıklıyor.

"Birr", yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki; Allah'a, Ahiret Gününe, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere inanır. Yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar. Namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine

²⁷¹ Yusuf 12/90

²⁷² Müzzemmil 73/20

²⁷³ Bakara 2/195

²⁷⁴ Al-i İmran 3/13

²⁷⁵ Al-i İmran 3/92

getirir. Sıkıntı, savaş ve hastalık zamanında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır.²⁷⁶

Allah yolunda infakta bulunmak vacip sayılarak bunun kural ve çerçevesi belirlendikten sonra söz konusu amel “zekât” yani “tezzeki”ye vesile olan şey diye adlandırılır. Zekât her şey den önce “kurbeten illallah” (Allah’a yaklaşma) veya insanın Allah’a yönelmesi amacıyla gerçekleştirmiş olduğu, bireysel ibadi bir eylem olur. Bu eylem insanın fitratında var olan cimrilik ve bencillik duygusunu da ortadan kaldırır. Dünyaya ve maddeye bağlı olmadığını kanıtlar. Bu maddi bağlardan kurtulmanın ve yarışı kazanmanın bir göstergesidir.²⁷⁷

Bunu ifade eden bir ayette Allah şöyle buyurur:

-“Artık kim de nefsinin cimriliğinden kurtulursa (malından vermek suretiyle tezekki ederse) o kimseler kurtuluşa (felaha) ermiş demektir.”²⁷⁸

Artık namazı kılın, zekâtı verin.²⁷⁹

Zekât, “tezekki” sürecinin sonucu ve bu kavramın bir meyvesi olarak, (çoğu da bedeni ibadetlerin zirvesi olan namazla birlikte) anılmaya başlar.²⁸⁰

Özelde zekât (genelde sadaka, infak, hayır, birr, ihsan,) kendini yetiştiren mü’minin temel bir vasfıdır. Onu her zaman ve her yerde icra eder. Zekat mü’minin meyvesidir. O meyveyi zamanı gelince toplamak malı azaltmadığı gibi yeniden meyve vermeyi sağlar.

Bitkilerin meyveleri toplanmadığı zaman onlar nesillerini koruma altına alma içgüdüleriyle tohumlaşmaya kalkarlar. Ve kurudukları zaman da meyve vermezler.

²⁷⁶ Bakara 2/177

²⁷⁷ Bkz. Haşr 59/9

²⁷⁸ Teğabün 64/16

²⁷⁹ Bakara 2/43, 87

²⁸⁰ Bkz. Bakara 2/110, 177, 277; Nisa 4/77, 162; Maide 5/12, 55; A’raf 7/156; Tevbe 9/5, 11, 18, 71; Kehf 18/81; Meryem 19/13, 31, 35; Enbiya 21/73; Hacc 22/41, 78; Mü’minûn 23/4; Nûr 24/37, 56; Neml 27/3; Rum 30/39; Lokman 31/4; Ahzab 33/33; Fussilet 41/7; Mücadile 58/13; Müzzemmil 73/20; Beyyine 98/5

Mü'min ise meyve(zekat, sadaka) vermediği zaman kurumaya yüz tutmuş demektir. O zaman bencillik, cimrilik ve sadece kendisini koruma düşüncesi oluşur. Bu ise meyvesiz bir ağacın durumuna düşmektir ki onun hakkı da “ odun olup yanmak”tır.

Tevbe sûresinde Hz. Peygamber'den, mü'minlerin mallarından (sadak, zekat) alması, böylece hem onları temizlemesi, hem de ruhen geliştirip yüceltmesi istenir.²⁸¹

Ayrıca onların taltif edilmesi, dua ve medh ile ruhların sükuna erdirilmesi emredilir. Adeta zekât, yıllık ürünün toplanmasıdır.²⁸²

“Zekât”a ve “tezekki”ye kök olan “ز - ك - ع” fiilinin kullanıldığı bir yer daha vardır ki bütün anlatılanları özetler niteliktedir.

“Fazilet ve ihsan sahibi zenginlerin (bir kırgınlık sebebiyle) yakınlarla, miskinlere ve Allah yolunda hicret edenlere (bir şeyler) vermeyeceklerine dair yemin etmesinler. (vermeye devam etsinler) Affetsinler ve ferağat göstereyin. Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?”²⁸³ buyurulmaktadır.

Bu ayetin nüzul sebebi olarak, “İfk” hadisesi ve bu olaylarla ilgili olarak Hz. Ebu Bekr'in tavrı anlatılır.²⁸⁴

Mıstah b. Usase Hz. Ebu Bekir'in teyzesinin kızının oğlu olup muhacirlerden, Bedir ashabından ve fakirlerdendir. Hz. Ebu Bekir de onun fakirliğinden ve yakınlığından dolayı kendisine yardım etmektedir.

“İfk” hadisesi yayılınca, Mıstah da bu olaya inanma anlamında bazı şeyler söyler. Veya söylenen ortama katılır ve güler (ve tasdik ederek) konuşmalara ortak olur. Bu durum Hz. Ebu Bekir'in zoruna gider ve bir daha da ona yardım etmeyeceğine dair yemin eder.

²⁸¹ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, XI, s. 22.

²⁸² Kurtubi, *el-Camiu Li Ahkamil Kur'an*, XV, s. 179.

²⁸³ Bkz. Nur 24/22

²⁸⁴ Alusi, *Ruhu'l Meanî*, XVIII, s. 124; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, XII, s. 179.

İşte ne olursa olsun Allah, mü'minlerin bu durumdan vaz geçmemelerini ister.²⁸⁵

Ve bir önceki ayette şeytanın adımlarına tabi olunmaması istenir. Çünkü şeytanın, ahlaksızlığı ve kötülüğü emrettiği hatırlatılır. Allah'ın rahmet ve fazlı olmasaydı hiç kimsenin bu duruma gelemeyeceği (zeka) ifade edilir. Ve Allah'ın dilediği kimseleri tezkiye ettiği vurgulanır.²⁸⁶

Burada bile “zeka” fiilinin temizleme ile tercüme edilmesi bizce, tercümenin ne kadar yetersiz kaldığını ortaya çıkaran en açık örneklerdendir.

Olayın gelişimine bakarsak manzara ortadadır. Hz. Ebu Bekir, zengin ve fazilet sahibi birisidir. Ve hiçbir menfaat gözetmeden fakirlere yardım etmektedir. Bir sebeple, haklı olarak yardımı kesmektedir. Allah ise yardımın kesilmemesini istemektedir. Ve kendi nimetini, fazlını hatırlatmaktadır.

Buradaki ayete, “Allah'ın nimeti olmasaydı sizi temize çıkarmazdı” anlamı vermek en hafif bir ifadeyle Hz. Ebu Bekir'i suçlamak, kınamak veya nimeti başa kakmak anlamına gelebilir.

Buraya verilebilecek anlamın, aşağıdaki şekilde olması halinde siyaka (bağlam) daha uygun düşeceği kanaatindeyiz.

“ Bakınız! Allah sizi hiçbir şey iken yarattı. Akıl verdi, güç verdi, imkan verdi. Sizi yetiştirdi ve geliştirdi. Siz de mal mülk sahibi oldunuz. Hatta daha da ileri gidip başkalarına yardım edecek (onları doyuracak, giydirecek) seviyelere ulaştınız. Bütün bunlar Allah'ın fazlı sayesinde oldu. Ne olur! (insanların cehaleti, nankörlüğü, liyakatsizliği vb. sebeplerle) ufak tefek şeyler yüzünden siz yardımdan, cömertlikten, iyilikten (ürün ve meyve vermekten) vazgeçmeyiniz.

Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?²⁸⁷

²⁸⁵ Bkz. Nur 24/22

²⁸⁶ Bkz. Nur 24/21

²⁸⁷ Nur 24/21

İşte bu ifade hem bir iltifat, hem de bir gönül alma olup, iyiliğe devam edilmesini sağlamaya daha yakındır.

Bu örneklerden sonra konuyu şöyle özetleyebiliriz.

3.1.4. Tezekkî Uzunca Bir Yarışın Finali

Bir nimet cenneti içerisinde olan insanoğlu fitratındaki eğilimler neticesinde, ebediliğe ulaşmak ve sonunu garantiye olmak için bir hata etmiş ve cennetten kovulmuştur. Yeniden, ama bu defa ödül cennetine ulaşabilmek için bir yarışa katılmak zorundadır. Bu yarış kendini (bedensel, toplumsal, tarihi ve biyolojik algılardan ve insanı yarıştan alıkoyan bağlardan kurtularak) aşma, iyiliklerle ve faziletlerle nefsini geliştirme yarışıdır. Bu yarış, kerem, cömertlik, isar gibi hasletlerle donanma ve Rabbinin övgüsünü kazanma liyakatini elde etme yarışıdır.

Bu yarışın ödülü cennettir. Ve cennete ancak tezekki edenler girebilecektir. Kendisini yetiştirip geliştiremeyenler ise odun olup cehenneme atılacaklardır.²⁸⁸ İşte bu bilinci elde edebildikten sonradır ki, tezekkiyi tamamlayan unsurlar olarak belirlediğimiz ve hepsini de yine Kur'an'dan seçtiğimiz kavramların bir anlamı olsun. İşte o zaman tezekki süreci tamamlansın.

Olaya böyle bakmadığımız zaman, zihinler parçalanacak ve her bir kavram, bağımsız bir eleman olarak kalacak ve anlamını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Şimdi de tezekki kavramını oluşturan ve süreci tamamlayan alt kavramlara bir göz atalım.

3.2. İman

Kur'an-ı Kerim'in geneline baktığımız zaman Allah'a imanın her şeyin başı olduğu görülür. Kainatın sahibini tanımak, O'nun büyüklüğünü kabullenmek gerekir. O'nun zikri ile kalbini teskin etmek ve yaptığı bütün iyi işleri O'na inanarak, O'na

²⁸⁸ Bkz. Şems, Leyl, A'la, Alak, Müddessir, Müzzemmil, Abese, Naziat, Asr, Maun vb.

güvenerek, sevabını O'ndan bekleyerek, O'nun sevgisini ve merhametini umarak ve O'ndan uzak kalmaktan korkarak yapmalıdır.

İman etmeden yapılan amellerin hiç bir hükmü yoktur.²⁸⁹

İnsanın tezekki edebilmesi için de iman ilk şarttır. Peki, nedir iman? İmanın kabul olabildiği için şartlar nedir?

İman, güvende olmak huzur ve selamet anlamına gelmektedir. Hemzesi geçişlik veya dönüşlük ifade eder. Geçişlik olunca “eman vermek” “emin kılmak” demektir. Dönüşlük olunca emin olmak, güvenmek ve güvenilecek dal anlamına gelir. Örfte ise mutlaka tasdik etmek demektir. Çünkü tasdik eden yalanlamaktan uzaklaştırmış veya kendisi de yalandan emin olmuş olur.

İman kelimesi Kur'an da “ب” veya “ل” harf-ı ceri ile kullanılmaktadır. İtiraf, anlayış ve kabul- tasdik anlamlarını kapsar.

Tasdik etmenin kaynağı sözün doğruluğunda, sözün doğruluğu ise hakikate uyumdur. Kalp ve gözün bu noktalarda mutabakati, gerçek imanı ortaya koymaktadır.

İslâmi literatürde imanın hususî yönleri vardır.

Neye ve nasıl inanılacağını da yine İslam belirler. İman, tevhit esasına dayalı olarak Allah'a ve Muhammed (A.S.)'in Allah tarafından getirdiği kesinlikle bilinen şeylere icmâlen, gerektiğinde ise tafsilen inanmaktır. Bunu Kelime-i Tevhit veya Kelime-i Şehadetle özetliyoruz.²⁹⁰

İnsanın kendi varlığının ve amellerinin hak katında değer kazanabilmesi için bu imani bağlılığı göstermesi gerekmektedir.

Çünkü iman, fani, sınırlı ve güçsüz bir varlık olan insanın bütün varlığının ondan sudur ettiği Ezeli, Ebedi ve mutlak kaynağına bağlanması demektir. Bu kaynağa bağlanınca da aynı kaynaktan sudur etmiş olan kainatla bağlantı kurar. Kâinata

²⁸⁹ Bkz. İbrahim 14/18; Nur 24/39

²⁹⁰ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 178.

hükmeden kanunlar ve gizli kuvvet kaynaklarıyla irtibata geçer. O zaman kendi güçsüz şahsının hududundan çıkıp büyük kâinatın genişliği içerisine dalar. Kendi gülünç kuvvetinin sınırlarından bilinmez kâinat kuvvetlerinin azametine uçar. Hepsinden önemlisi de kısacık ömrünün hududundan ebediyete, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği mesafelere kanat açar.²⁹¹

Bu bağlantı insan denen varlığa bir süreklilik ve enginlik verdiği gibi bunların yanı sıra ona varlıkla haşr-ü neşr olmak, varlığın güzelliğini kavramak ve yaratıkların ruhuyla kendi ruhunun içi içe olması gibi güzellikler verir. Bu imanla hayata bakıldığı zaman hayat her yerde ve her zaman insanlık için kurulmuş ilahi bir şölen içerisinde dolaşmaktan ibaret olur. Bu ise yüce bir mutluluğun, eşi bulunmaz bir sevincin, hayat ve dostluğun ifadesidir. O zaman insan kainatla bir dostun dostla ünsiyeti gibi ünsiyet kesp eder. Bu büyük bir kazançtır. Onun yitirilmesi ise aynı derecede eşi bulunmaz bir hüsrandır.²⁹²

İşte iman böyle bir yüceliğin te'minatı ve insanın rabbine doğru yolculuğunun ilk adımudur. İman kulu Rabbinin huzuruna yüceltirken O'ndan başkasına bağlanmak, güvenmek ve arkasından gitmek düşüklüğünden de kurtarır. Ve onu bütün kullarla eşit bir seviyeye çıkarır. Kimsenin önünde eğilmez. Var ve bir olan Allah'tan başka kimseye baş eğmez ve işte burada insanın gerçek manada hürriyetine kavuşması esası ortaya çıkar. Bu hürriyet hem vicdanların içinden coşup gelir. Hem de varlığın pratik tasavvurundan. O zaman mevcudatta bir tek kuvvetin ve bir tek mabudun varlığını kabul eder. Gerçek hürriyet de bu düşünceden doğar.

Yaratıcıyla yaratılanlar arasındaki münasebetin açığa çıkması ulûhiyet makamıyla, kulluk makamının belirginleşmesi, bu fani varlığın yolda hiçbir vasıtaya başvurmadan ve gizli kapaklı hiçbir noktaya sevk etmeden baki olan gerçeğe bağlar. Kalbe bir aydınlık, ruha bir huzur, insana bir güven verir. Tereddüdü ve korkuyu, kaygıyı, kararsızlığı ve kargaşayı kaldırır. Aynı zamanda yeryüzünde haksız yere büyüklenmeyi, boş ve uydurma şeylerle kullara üstünlük taslamayı da reddeder.

²⁹¹ Kutup, Seyyid, *Fi Zilali'l Kur'an*, XVI, s. 347.

²⁹² Kutup, Seyyid, *a.g.e.*, XVI, s. 347.

Allah'ın istediği yolda yürüyen kimse için hayır başıboş bir şey olmaz. Gelip geçici bir arzu ve bitip tükenen bir olay durumuna düşmez.

Allah'ın insanın değerini yüceltmesine inanmak, insanın kendisine karşı değerini artırır ve iç dünyasında Allah'ın yükselttiği mertebeden aşağılara düşmenin verdiği utangaçlığı sağlar. Bu ise insanın kendisi için tasavvur edebileceği en yüce düşüncedir. Çünkü o, Allah katında şerefli dir. O'nun nazarında insanın değerini düşüren, onu aşağılık bir bitki haline getiren her düşünce, kendisini adiliğe ve bayağı eylemlere sevk eden düşüncedir.²⁹³

Dolayısıyla duyguların temizliği ve yüceldiği de Allah'ın insana verdiği şeref duygusundan ve gizli açık kalplerde olan murakabe zihniyetinden doğar. Bunun için de duygularını temizleyip yüceltmeye çalışır.

Ahlâki duygular şüphesiz ki, adaletli, şefkatli, bağışlayan, hilim sahibi, kerim, hayrı seven, kötülüklerden, zulümden hoşlanmayan, gözlerin yanılmasını bilen, kalplerin sakladığını gören bir ilaha inanmanın kesin ve tabii neticesidir.

İrade hürriyetinin ve murakabe sisteminin yanı sıra bundan doğan bir sorumluluk duygusu da vardır. Bu sorumluluk, mü'minin hissinde uyanıklık, hassasiyet ve düşünce sağlar.

İman, kişiyi dünya hayatının bir takım düşük değerlerine alçakça üşüşmekten de alıkoyar. O daima en iyiyi, en üstünü seçer.

Bu ise ruhundaki kararsızlığı dindirir, umutsuzluğu yok eder, yılgınlığı ortadan kaldırır, çabucak netice alma, hemen ödül elde etme isteğini önler. Allah istediği için yapar. Hayrın neticesini hemen görmeyi düşünmez. Çünkü inandığı Allah bâkidir, unutmaz. O, yaptıklarından gafil değildir. Üstelik dünya hayatı da yolun sonu değildir. Ceza yurdu da değildir. Böylece bu bitmez tükenmez kaynaktan beslenerek hayır gücünü sağlar.

²⁹³ Kutup, Seyyid, *a.g.e.*, XVI, s. 348.

Sonuç olarak iman, her türlü hayır ağacının dal budak saldığı, meyve verdiği büyük hayatın köküdür. İmansız bir hayat, kökü kurumuş bir ağaç gibidir. Kısa zamanda kuruyup yok olur. İman olmadan elde edilen neticeler de izafidir. Onun sürekliliği mümkün olmaz.

İman darmadağınık hareketleri birleştiren ve bir ahenk içinde nizama sokan, tek bir yola ve tek bir harekete sevk eden belirli ve planlı hedefi olan bir nizamdır.

Bunu içindir ki Kur'an, iman temline dayanmayan ve ondan kaynaklanmayan bütün hareketlerin değerini yok sayar.²⁹⁴ bu hükmü, "İnkâr edenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır" ifadesi ile kesin bir dille ifade eder.²⁹⁵

3.3. Salih Amel

Kur'an-ı kerim, Asr sûresinde adeta tezekki sürecine tersinden bir bakış açısıyla değerlendirmede bulunur. Dünya sahnesine çıkan her insanın hayatını bir yarışmaya benzetir. Çağa ve asırlara yemin ederek bütün insanlığın zararda ve kayıpta olduğunu, sadece iman edip, salih amel işleyenlerin, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin zararda olmadığını bildirir. Adeta yarış başlamış ve kronometre çalıştırılmıştır. Kim gaflet eder, tembellik eder veya iyi bir şey yapmazsa yarıştan geri kalacaktır. Hele hele yarışa katılmayan veya böyle bir şeyden haberi olmayan kimsenin elde edebileceği hiçbir şey yoktur.

Amel-i salih, imanın tabii bir meyvesidir. Amelin imandan bir cüz olup olmadığı tartışmaları bir yana, iman kalbe yerleştiği anda kendiliğinden hareket başlar. Çünkü iman müspet ve hareketi icap ettiren bir gerçekliktir. Bir vicdanda iman yer eder etmez hemen kendi varlığını, insanın dış dünyasında salih ameller şeklinde gerçekleştirmeye başlar. Bu iman durgun ve atıl olmaz. Canlı bir şekilde kendini göstermeden duramaz. Eğer iman bu hareketi sağlayamıyorsa o ya sahtedir yahut da ölüdür.

²⁹⁴ Kutub, Seyyid, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XVI, s. 349.

²⁹⁵ Bkz. Muhammed 47/32

İmanın kıymeti onun yapıcılığında gizlidir. İman, amel, hareket, bina ve imar işidir. Kişiyi Allah'a yöneltir.²⁹⁶

Fesadın zıddı olan salah,²⁹⁷ “salih” kelimesine kaynaklık etmektedir. Salih; fesadı ve bozgunculuğu olmayan, nefret ve kötülüğü değil, salah ve sulhu esas alan davranış, tavır veya bu davranışları gösteren kişi demektir. İşi yapana da yapılan işe de salih denmektedir.

İf'lal vezninde aynı kökten ism-i fail olarak gelen muslih (مصلح) ıslah eden, düzelten, onaran, hâlini ıslah eden, bir şeyi iyi ve doğru yapan, insanların arasını düzelten anlamını taşımaktadır.²⁹⁸

Kendi kendini Kur'an rehberliğinde yetiştirip geliştirmek isteyen, rabbinin hoşnutluğuna erebilmek noktasına gelmeyi gaye edinen kişinin bu ameliyeyi gerçekleştirmesi, ancak ve ancak imana bağlı olarak ve onun neticesi olan salih amelleri gerçekleştirmesiyle mümkün olacaktır.

“Kur'an'ı Kerim'de iyi ve hayırlı amel,²⁹⁹ dînî açıdan iyi kabul edilen tutum ve davranışlarıyla tanınan mü'min kişi(ler)³⁰⁰ olarak ele alınmaktadır. İbrahim (a.s.) “Rabbim bana hikmet ver ve beni salihlerin arasına kat”³⁰¹ derken, Yusuf (a.s.) da aynı temennide bulunur.³⁰²

Kur'an-ı Kerimde geçen salihât³⁰³ iyi, uygun, elverişli, aklen ve naklen müstakim, hayırlı manasına iken daha sonra “salih amel” manasına isim olmuş, amel kökünden türetilmiş fiiller ile 59 yerde kullanılmıştır.³⁰⁴

²⁹⁶ Kutub, Seyyid, *Fi Zılali'l-Kur'an*, XVI, s. 350.

²⁹⁷ İsfehani, Rağıb, *El-Müfredat*, s. 284.

²⁹⁸ İbnü'l Manzur, *Lisanü'l-Arab*, II, s. 516.

²⁹⁹ Bkz. Tevbe 9/120

³⁰⁰ Bkz. Enbiya 21/105; Bakara 2/130; Al-imran 3/39; A'raf 7/196; Tahrir 66/4

³⁰¹ Şuara 26/83

³⁰² Bkz. Yusuf 12/101

³⁰³ Bkz. Bakara 2/25; Araf 7/42

³⁰⁴ Kurt, Yusuf, *Kur'an'da Amel*, s. 27.

El-Bâkıyâtüs- Salihât (kalıcı salih ameller) anlamında Kehf 18/46 da ve Meryem 19/76'da kullanılır. Bunların, rabbin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit etmeye daha layık oldukları bildirilir.³⁰⁵

Bunlar yerine göre beş vakit namaz, zikir, tesbih, tehlil, yerine göre Allah'a itaat ifade eden, (insanın fitratı ile çelişmeyen ve onu istenilen düzeyde bir insan yapan tüm) ameller ve yerine göre de güzel sözlerdir.³⁰⁶ Konu incelendiğinde bu farklılığın bir tezat değil, tenevvü ihtilafı olduğu anlaşılmaktadır.

Mevcut tertibe göre salihat kelimesi ilk olarak Bakara sûresinde geçer.³⁰⁷ Aynı sûrenin ilk ayetlerinde ise *iman, namaz ve zekât* zikredilir.³⁰⁸

Kalbi amellerin zirvesi olan iman,

Bedeni amellerin zirvesi olan namaz,

Malî amellerin zirvesi olan zekât'a istinaden "salihât" ilk olarak geçtiği ayette açıklanmadan bırakılmıştır. Daha sonraki yerlerde bu açıklanmıştır. Çünkü tefsir kaynaklarının en önemlisi ve Kur'an'ın ilk açıklayıcısı yine Kur'an-ı Kerim'dir.³⁰⁹

Dikkat! O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a salih ameller ulaştırır.³¹⁰ Yüceliği arzu eden insan da bu güzel sözlerle ve amellere tutunmalıdır. Bu güzel kelimeler Kelime-i Tevhit başta olmak üzere, tesbih, tahmid, tekbir, dua, istiğfar ve diğer ezkâr gibi sözlerdir.³¹¹

İnsan ancak bu eylemleri gerçekleştirdiği zaman kendini geliştirmiş olacaktır. Bu yaptıklarından sevap ve ahirette karşılık umabilecektir. Sonsuz hayat olan ahireti bu amellerle inşa edecektir. Yaptığı her iyi şey ana kitapta yazılmaktadır.³¹² Bunların

³⁰⁵ Bkz. Kehf 18/46

³⁰⁶ Teberî, *Camî'ü'l Beyan*, XV, s. 165.

³⁰⁷ Bkz. Bakara 2/25

³⁰⁸ Bakara 2/3, 4

³⁰⁹ Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, s. 31.

³¹⁰ Bkz. Fatır 35/10

³¹¹ Yazır, Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 3098.

³¹² Bkz. Yasin 36/12

karşılığını da mutlaka görecektir.³¹³ Ve bu karşılık Kur'an'ın pek çok yerinde bütün ayrıntılarıyla tasvir edilen, altından nehirler akan ve her istenileni barındıran cennetlerdir.³¹⁴

Kur'an'ın hedefi, insanın yalnız batını değil, zahir ve batının bütünüdür. Hiç bir mani yok iken insanın yalnız imanının kıymeti olmayacağı naslarla sabittir. Zaten yaşamı boyunca insan, davranışlarında ya o imana muvafık işlerde bulunacak ya da ona muhalefet edecektir. Bu hayatın her safhasında kaçınılamayacak bir durumdur. Amel bizi imanın bir cüzü olmamakla beraber, imandan beklenen meyve olduğu açıktır.³¹⁵

Amel-i gayr-i salih ise küfür, fesat, fuhşiyat gibi kınanan, lânetlenen, sonucunda ceza olduğu bildirilen, kötü sıfatlarla nitelenen eylemlerdir.³¹⁶

3.4. Zikir

A'la sûresinde, “tezekki eden kurtuluşa erdi”³¹⁷ denirken burada iki temel eylemin gerçekleştirilmesi salık veriliyor ki, bunların ilki “zikir”dir.

“Zikir”in, mü'minin hayatında göz ardı edilemez bir yeri olduğu bilinmektedir. Böylesine önemli olan bir amelden söz etmeden geçilmesi de uygun değildir.

“Zikir” de bizim kanaatimize göre, anlam daralmasına, hatta anlam kaybına maruz kalan kavramlardan birisidir. Buradan sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için kelimenin kaynağına değinmekte fayda vardır.

“ز - ك - ر” kök harflerinden meydana gelen ve bir mastar olan zikir, müşterek manalı kelimelerden olup, unutmanın karşıtı olarak “bir şeyi hatırlamak”, “hatırda tutmak”, “dile getirmek”, “söylemek ve anmak” manalarına gelmektedir.

³¹³ Bkz. Necm 53/40

³¹⁴ Bkz. Bakara 2/25

³¹⁵ Yazır, Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 182, 183.

³¹⁶ Kurt, Yusuf, *Kur'an'da Amel*, ss. 27-33.

³¹⁷ Bkz. A'la 87/14,15

İf'al ve tef'il babında olduğu zaman, "hatırlatmak", tefe'ul ve iftial babında ise, "şuurla ve kasden bir şeyi hatırlama" anlamları elde edilir.³¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de şu anlamlarda kullanıldığına şahit olmaktayız.

1- Hatırlamak:

Al-i İmran sûresi 130-136. Ayetlerinin genel muhtevası bize şunu anlatır.

Kurtuluşa erebilmek (felah) için, Allah'ın koruması altına girin, ondan sakının. Kat kat olmak üzere faiz yemeyin. Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının. Allah'a ve Rasulüne itaat edin.

Daha sonra genişliği gökler ve yer genişliğinde olan ve takva sahipleri (müttakiler) için hazırlanmış olan cennete koşulması istenir. Arkasından da bu cenneti kazanabilecek olan müttakilerin özellikleri sıralanır. Onların, bollukta ve darlıkta Allah için harcadıkları, öfkelerini yutup insanları affettikleri bildirilir.

Son olarak, onların bir kötülük yapmaları veya zulmetmeleri halinde Allah'ı hatırlayıp (zikir) günahlarından dolayı hemen tevbe ve istiğfar ettikleri ifade edilir. Çünkü onlar bilmektedir ki, Allah güzel davrananları sever. Günahları da Allah'tan başka affedecek yoktur.³¹⁹

Bunun için de onlar işledikleri günahlarda bile bile ısrar etmezler.³²⁰

2- Anmak, söylemek, sözünü etmek:

"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek yüksek olmayan bir sesle sabah akşam rabbini an, gafillerden olma."³²¹

Rabbinin ismini an ve tam bir yönelişle ona yönel.³²²

³¹⁸ İbnü'l Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IV, s. 308.

³¹⁹ Kahveci, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, s. 27,28.

³²⁰ Bkz. Al-i İmran 3/130-136

³²¹ A'raf 7/205

³²² Bkz. Müzzemmil 73/8

“Siz beni anın, ben de sizi anayım”³²³ ayetleri bize bu anlamları verir.

3- Düşünmek:

Zikrin düşünmek olduğu, bunun kurtuluşa (felah) vesile olduğu ve önceki topluluklara da emredilen bir durum olduğu bildirilir.

“Düşünün ki (Allah) sizi Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılıştaki sizi onlardan üstün kıldı. O halde Allah’ın nimetlerini hatırlayın (ve onlar üzerinde düşünün) ki kurtuluşa eresiniz.”³²⁴

4- Öğüt:

Bazı ayetlerde öğüt almak anlamı ortaya çıkmaktadır.³²⁵

“Hayır, o bir öğüttür. Dileyen öğüt alır. Ve Allah dilemedikçe de onlar öğüt alacak değillerdir.”³²⁶

5- Şan, şeref ve öğüt anlamları da içeren kelime ile esas kastın, şan, şeref ve öğüt veren Kur’an olduğu kaydedilmektedir.³²⁷

“Sana vahyedilene sımsıkı tutun. Şüphesiz ki sen sırat-ı müstakim üzeresin. Ve o senin ve kavmin için bir şan ve şeref (vesilesi) dir. Bundan da sorulacaksınız.”³²⁸

Sâd sûresinde “zikir” dolu Kur’an’a yemin edilmektedir.³²⁹

Buradaki “zikir”, şan, şeref, öğüt ve uyarı, dinde ihtiyaç duyulan şeyleri anlatmak anlamına; “şanlı, öğüt dolu, dini öğreten ve ibret dersi veren Kur’an-a yemin olsun ki “diye tefsir edilmektedir.”³³⁰

³²³ Bakara 2/154

³²⁴ A’raf 7/69

³²⁵ Bkz. Müddessir 74/56; Saffat 37/13; Müddessir 74/55; Abese 80/2; Ğafir 40/44; Bakara 2/231; Enfal 8/26

³²⁶ Müddessir 74/54-56

³²⁷ Kahveci, İhsan, *Kur’an’da Zikir Kavramı*, ss. 27-30.

³²⁸ Zuhruf 43/43,44

³²⁹ Bkz. Sâd 38/1

³³⁰ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, s. 460, 461.

6- Kur'an-ı kerimde “zikir ehli “ tabiri vardır.

“Bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz”³³¹ ayeti, “Eski kitap sahiplerine, Tevrat ve İncil âlimlerine sorun” diye tefsir edilmiştir.³³²

Zikir kelimesi hem Kur'an-ı Kerim'i nitelemiş, hem de ona isim olmuştur. (Bu Araplarca bilinmeyen bir isimlendirmedir.) Sebebi de dini ve dünyevi ihtiyaçları gideren, Allah'ı ve nimetleri hatırlatan, öğüt veren, kendisine inananlarca övünç ve şeref kaynağı olmasındandır.³³³

“Şüphesiz ki “zikr”i (Kur'an-ı Kerim) biz indirdik ve şüphesiz ki onu koruyacak olan da biziz.”³³⁴

“Şüphesiz ki kendilerine geldikten sonra zikri (Kur'an-ı Kerim) inkâr edenler (sonucuna katlanacaklardır). Şüphesiz ki o, yüce ve eşsiz bir kitaptır. Ona önden de arkadan da batıl gelemes. O aziz ve Hamid olan Allah'tan indirilmiştir. De ki o iman edenler için bir hidayet kaynağı (kılavuz) ve bir şifadır.”³³⁵

Bu ayetler bizim için son derece büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü zikir, Kur'an-ı Kerim'in bir adıdır. Dolayısıyla, kurtuluşa ermenin sebeplerinden biri zikir olduğuna göre ve “zikir ehli” tabiri sıkça kullanıldığına göre, Kur'an olmadan ve o, okunmadan “zikir” eylemi gerçekleşmemektedir.

Yine Kur'an-ı Kerim okunmadan, anlaşılmadan, onun üzerinde kafa yormadan, ona göre bir davranış biçimi geliştirmeden, onunla oturup, onunla kalkmadan ne “zikir ehli” olmaktan ne de kurtuluşa ermekten söz edilebilir.

³³¹ Enbiya 21/7

³³² Bkz. Nahl 16/43; Enbiya 21/7, 24; Saffat 37/168

³³³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an ve Çağdaş Tefsiri*, V, s. 108.

³³⁴ Hicr 15/5

³³⁵ Fussilet 41/44

7- Namaz ve hutbenin de “zikir” kapsamında olduğu ifade edilmiştir.³³⁶ Buradaki zikir, tesbih, hamd, vaaz, hutbe gibi hususların hepsini kapsamaktadır. Fakat esas olan hutbe ve namazdır.

Namaza zikir denmesi, rükünlerinin çoğunun zikirle gerçekleşmesi sebebiyledir. Bu bakımdan namaz en büyük zikirdir.³³⁷

Zikir böylesine kapsamlı ve önemli bir ibadet olduğu içindir ki Hz. Peygamber’e ve onun şahsında bütün mü’minlere emredilir.

“Rabbinin ismini an ve bütün varlığımla ona yönel.”³³⁸

“Ey iman edenler Allah’ı çokça zikredin.”³³⁹

Çünkü zikir kurtuluş için bir vesiledir.

“Ey iman edenler bir grupla (düşman) karşılaştığımız zaman sebat ediniz (kaçmayınız) ve Allah’ı çokça zikrediniz. Böylece umulur ki kurtuluşa (felah) erersiniz.”³⁴⁰

“Namaz eda edildiği zaman yer yüzüne dağılın ve Allah’ın fazlını (ve ihsanını) araştırın. Allah’ı da zikredin. Böylece umulur ki kurtuluşa erersiniz.”³⁴¹

Zikrin alanı da oldukça geniş olup, onsuz ibadetin bir anlamı olmadığı gibi Allah’ın adının anılmadığı ve Allah adına yapılmayan bir işin de hak katında bir değeri olmadığı görülmektedir. Savaş anlarında (Enfal 8/45), ticaret esnasında (Cuma 62/8), eğitilmiş köpekler av için salınırken (Maide 5/4 besmele), kurbanlıklar boğazlanırken (Hac 22/36), normal hayvanlar kesilirken (Maide 5/33), yatarken, otururken, ayakta iken (Al-i İmran 3/191) Allah’ın anılmasının istenmesi, “zikir”in önemini ortaya koymaktadır.

³³⁶ Bkz. Cuma 62/9

³³⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, s. 64, 65.

³³⁸ Müzzemmil 73/8

³³⁹ Ahzab 33/1

³⁴⁰ Enfal 8/45

³⁴¹ Cuma 62/10

Zikir, Âlemlerin rabbi olan Allah'ın anılmasıyla, yaratıcı ve yaratılan arasındaki bağı ifade eden bir kavramdır. Kur'an'ın bir hidayet kaynağı³⁴² olduğu ve insanları en doğru yola ilettiği³⁴³ bilinmektedir.

İnsanın imandan sonra yapacağı işler, onun Allah'a olan inancının göstergesidir. Bu uygulamalar Allah'a olan inancın ne denli güçlü olduğunu yansıtmakla beraber, insanın O'na karşı ne kadar duyarlı olduğunu göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

İşte Allah'ı zikretmek böyle bir duyarlılığın, sürekli uyanık halde tutan Allah bilinciyle dolu olmanın ve bu bilinç ile hareket etmenin ifadesidir. İnsan buna muhtaçtır. Neye nasıl inanacağını, hareketlerini nasıl tanzim edeceğini bilmektedir. Din, hem bir inanç, hem kanun hem de bir itaat müessesidir.³⁴⁴

Zikir şu üç yolla gerçekleşmektedir.

1- Allah'ı hamd, O'nu tesbih ve tahmid, Kur'an-ı Kerim'i okuma ve etüd ile olan manevi veya ruhanî yol.

2- Dini tekliflerle va'd ve vaidi gösteren, dini delilleri, ilahi sıfatları ve Rabbani sırları düşünmekle olan tefekkürî yol.

3- Uzuvarın yasaklanmış bütün fiillerden geri durarak emredilenleri yapmak olan fiili veya ameli yol.

Kul bunları yaptığı zaman bağıışı, merhameti ve hayra iletmesiyle Allah'ı yanında bulacak, O'nun himayesine girecektir.³⁴⁵

Tezekki süreci içinde Allah'ın zikrinin sürekli canlı tutulması ile bazı hedeflerin gerçekleşmesi tabiidir.

³⁴² Bkz. Bakara 2/185

³⁴³ Bkz. İsrâ 17/9

³⁴⁴ Alüsi, *Ruhu'l-Meani*, II, s. 19.

³⁴⁵ Kahveci, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, s. 60-63.

Bütün peygamberler, Allah'ı tanıma ve birlemenin ifadesi olan Kelime-i Tevhid'e, O'na kulluk etmeye, ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmamaya çağırılmışlardır.³⁴⁶

Böylece kelime-i Tevhidin kalbe yerleştirilmesi ve onun bütün hareketlere kaynaklık etmesi hedeflerden birisidir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (a.s.) zikrin en üstünü "Lailahe İllallah'tır"³⁴⁷ buyurur.

Önemli hedeflerden birisi de Allah ile kul arasındaki irtibatı temin etmek ve bunu sürekli kılmaktır.

Belirli ve sınırlı ibadetlerin yanında, zaman ve mekanla sınırlı olmayan ibadet ve sorumlulukların da takip edilmesi gerekir. Bu da kul ile rabbi arasındaki irtibatı sürekli canlı tutmayı zorunlu kılar.

"Namazı eda ettiğiniz zaman ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde iken Allah'ı anın. Gönlünüz yatışınca da namazı dosdoğru ikame edin"³⁴⁸ ayeti, savaş esnasında kılınan namazın hemen arkasından zikredilmektir. Dolayısıyla bu irtibatın şartlar ne olursu olsun devamının sağlanması istenmektedir.³⁴⁹

Zikir gafleti ortadan kaldırır. Savaş gibi zor şartlar altında Allah'ı hatırlayıp gafil olmamaları hususunda ikaz edilen mü'minler,³⁵⁰ insanı meşgul eden günlük meşgalelere karşı da uyarılmış, dikkatli olmalarının gereği hatırlatılmıştır.³⁵¹

Zikrin en önemli hedeflerinden birisi de hayatın bütününe ibadete dönüştürmek ve insanın itikaden, fikren ve amelen tekâmülünü sağlamaktır.

Namaz, oruç zekat gibi belirli ibadet şekillerinden daha kapsamlı bir anlamı bulunan kulluk, insanın bütün varlığıyla yaratıcısına yönelerek önce Allah'ı rab, sonra da kendisini kul bilerek bu şuurla hayatını düzene koymasındır.

³⁴⁶ Bkz. Ali-İmran 3/64; Bakara 2/21.163; Nahl 16/22

³⁴⁷ İbn-i Mâce, *Edeb* 55.

³⁴⁸ Nisa 4/103

³⁴⁹ Kahveci, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, s. 60-63.

³⁵⁰ Bkz. Enfal 8/45

³⁵¹ Cuma 62/10

İbadet ve taatin hayatın bütününe yayılması ve onu kuşatması, Allah'ı zikretmekle olacaktır. Zikir dışında bunu sağlayacak bir başka ibadet bulunmamaktadır. Zaman, mekan ve bir rükünle sınırlanmayan tek ibadet zikirdir.

Zikir sosyal ve ticari hayattaki davranış ve ilişkilerde de etkin bir rol oynayarak bu alandaki faaliyetlerin ibadete dönüşmesini sağlamaktadır. Dünyalık kazanırken bile Allah'ı zikretmek ve bu şuurla hareket etmek, bütün davranışları ibadete çevirecek, dolayısıyla bütün hayat ibadete dönüşmüş olacaktır.³⁵²

Maddi varlığın yanında Allah'tan bir de öz (ruh) taşıyan insanın huzuru Ancak Allah'ı tanımak, bilmek ve onu zikretmekle temin edilebilir.³⁵³

Bu Ayetin tefsirinde şu ifadelerle rastlamaktayız. Gönüller Allah'ın zikri ile huzura erer, manevi acılar şifa bulur, sükuna kavuşur, yatıştır. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'a bağlıdır. Bütünüyle sebepler zinciri O'ndan başlar ve yine dönüp dolaşır O'nda son bulur. Mümkün ve muhtemel olan her şeyin akışı Allah'ta kesilir. Allah daha üstü ve ötesi olmayan, sınırdan ve miktardan münezze olan yüceler yücesi bir (kebirul-muteal) olduğundan gerek dış dünyadaki varlıklarda gerek vicdanda O'ndan ilerisi yoktur ki, fazla bir kalp hareketine imkan ve ihtimal bulunsun. Allah deyince düşünceler, hareket hedefinin son noktasına erişmiş, mantıklar durmuş, bütün duygular, bütün korkular ve ümitler son durağına dayanmış olur.

Gönüller onun dışında hangi dünya nimetine meylederse meyletsin, hangi isteğe ulaşırsa ulaşınsın, onların hepsinin daha iyisi ve daha üstünü, daha ötesi bulunduğundan hiç birinde karar kılamaz.

Hiçbir şey ruhun özlemini gideremez, heyecanını doyum noktasına ulaştıramaz. O haz ve lezzetle daha yükseğine ulaşmak ister. Fakat kalp ilahi marifetten, Allah'ı zikirten haz almaya başlayınca, bütün maksatların ve bütün işlerin Allah'a yönelmiş

³⁵² Kutub, Seyyid, *Fi Zılali'l-Kur'an*, VI, s. 3570.

³⁵³ Bkz. Ra'd 13/27

olduğunu anlar. Artık ondan yüksek bir makam ve merciye, O'nun dışında bir maksada geçmek mümkün olmaz.³⁵⁴

“O halde iman edenler için kalplerinin Allah'ın zikri için huşu'ya (sevgi ve korku karışımının oluşturduğu derin saygı) kavuşma vakti gelmedi mi?”³⁵⁵ ayeti, mü'minlerin durumunu gözden geçirmek için bir uyarı niteliği taşımaktadır.³⁵⁶

3.5. Namaz ve Dua

İnsanı rabbine yaklaştırıp onunla irtibatını, bağlılığını en üst düzeyde tutan namaz hiç şüphesiz tezekki sürecinin temel yapı taşlarından birisidir. Namaz Farsça bir tabir olup aslı “salât”tır. Salât kavramı da kök itibarıyla bir anlamı olan ve bizim anladığımız manadaki “namaz” hüviyetini kazanıncaya kadar bazı evrelerden geçen bir olgudur.

Dolayısıyla namazın Kur'an'daki kullanıldığı yerlere ve kazandığı anlamlara göz atmak yerinde olacaktır.

Salat konusunda tahlil çalışması yapmış olan Ahmet Genç'in tespitleri şu merkezdedir.

Salât kavramı bağlılık, izinden gitmek, takip, bağlılıkta devamlılık anlamlarını içermektedir. İzafi anlamı, mü'minin rabbine yönelmesi, ona olan bağlılığını sürdürmesi ve kendisini ona arz etmesidir.³⁵⁷

Salat dua anlamında da kullanılan bir kavramdır.

Bu anlamları kapsayan “salat” rükûuyla, secdesiyle kendine has rükünleriyle özel bir ibadete ve bizim anladığımız manada “namaz”a dönüşür.³⁵⁸

“Dikkat edilirse bu anlamda namaz “اقام” veya onun türevleriyle birlikte kullanılır.

³⁵⁴ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 146.

³⁵⁵ Hadid 57/16

³⁵⁶ Kahveci, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, s. 70-78.

³⁵⁷ Bkz. Tevbe 9/103

³⁵⁸ Sicistani, *Kitab-ü Garibi'l Kur'an*, s. 297.

Namazın, “devam ettirmek, ayağa kaldırmak, açığa çıkarmak, hazırlamak ve mekân edinip bir yerde kalmaya başlamak” gibi anlamlar ifade eden “ekame” fiiliyle birlikte kullanılması, ibadetin tüm gereklerini yerine getirmeyi ve samimiyetle Allah’a yönelmeyi ifade etmektedir.

Muzari fiilin özelliklerinde olan teceddüd (yenilenme) anlamını da katarsak gün içinde bu ibadetin sürekli yenilendiği de ifade edilmiş olmaktadır. Fiil, namazı kılan mü’minin de yenilenmesini, tazelenmesini, bir kez daha ruhi donanım elde etmesini de ifade etmekte ve ibadetin anlamını zenginleştirmektedir. Böylece namaz bir kez olup biten bir ibadet değil, tekrarlanan, kendisinden uzak durulmayan, insanın var oluşuna anlam katan bir yenilenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum insanın unutkan ve hata yapmaya meyyal yapısına uygun, onu düzeltmeyi ve ona istikrar kazandırmayı hedefleyen bir anlam ifade etmektedir.”³⁵⁹

Ankebut sûresinde kitaptan vahyolunanın okunması ve namazın ikame edilmesi istendikten sonra, namazın fuhşiyattan ve diğer kötülüklerden alıkoyduğu bildirilmekte ve bunun sonucunda Allah’ı anmanın en büyük (ibadet) olduğu ifade edilmektedir.³⁶⁰

Namazın geçtiği yerlerdeki ayetleri ve ilişkilendirilen kavramları incelediğimiz zaman da tezekki açısından önemli ipuçları yakalamaktayız.

Allah’a ve ahiret gününe inanmak veya bunları inkâr etmek, namaza komşu ifadelerdir. Meselâ Kıyame sûresinde insanın Rabbini ve O’nun elçisiyle gönderdiği hakikatleri inkâr ettiği ifade edilirken, “Ne tasdik etti ne de namaz kıldı. Tam aksine yalanladı ve yüz çevirdi ve çalım sata sata ehline (veya taraftarlarının bulunduğu yere) gitti”³⁶¹ diye anlatılmaktadır.

Yaratılışını ve yaratanını unutan insan, şu şekilde hikâye ediliyor:

“-Gerçek şu ki insan, kendi kendini yeterli görerek azar. Dönüş ise rabbinedir.

³⁵⁹ Genç, Ahmet, *Kur’an’da Salât Kavramının Semantik Tahlili*, ss. 52.

³⁶⁰ Bkz. Ankebut 29/45

³⁶¹ Kıyame 75/31-33

“Namaz kılariken bir kulu gördün mü? Ne dersin o doğru yolda ise veya takvayı emrediyorsa. Ne dersin o (namaza mani olan da) yalanlıyor ve doğru yoldan yüz çeviriyorsa.”³⁶²

Namaz kılmayan insanın fücra dalacağı, şehvi arzularının arkasından gideceği de açıktır.

(Allah’a kulluk eden, namazı ve zekatı emreden peygamberler ve onların yollarından gidenlerden sonra) nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden onlar ileride (cehennemdeki) gayya derecesini boylayacaklardır.³⁶³

“Artık namazı icra eden kimse hidayet üzere bulunan, takvayı emreden, yaptıklarıyla kendisini yücelten, ibadetini sadece Allah için yapan, O’nun ismini yücelten, rızkın Allah’tan geldiğini bilen, bu yüzden infakta bulunan. İyiliğin yaygınlaşmasını sağlamaya çalışan, etrafına karşı sorumlu ve duyarlı, sabırlı, istikrarlı bir insandır. Bütün bunların yanında ahlâksızlıklardan ve kötülüklerden uzak duran birisidir.”³⁶⁴

Hız. Peygamberin hadislerinde ise din, yüksek bir binaya benzetilmektedir. Namaz o binanın direği, iman da temeli oluyor.

Dosdoğru, iç-dış temizliğine riayet edilerek muntazaman namaz kılmak, imanın gelişip bütün vücuttan fışkırması ve hayata bir düzen ve istikamet vermesidir. Bu ibadetle iç ve dış mümkün olduğunca temizlenir ve kalp ile beden güçlendirilir. Bir insanın namazsız hali ile namaz kılmaya başladığı hâli kıyaslarsanız ahlâkını hemen yükselmiş bulursunuz. Bazı konularda ahlâklı farz edilen kimseler, namaza başladıkları takdirde ahlâken daha da yükseleceklerdir.³⁶⁵

Namaz kılan insanın hayatta en azından dört kazancı vardır.

³⁶² Alak 96/6-13

³⁶³ Meryem 19/59

³⁶⁴ Genç, Ahmet, *Kur’an’da Salat Kavramının Semantik Tahlili*, ss. 53.

³⁶⁵ Genç, Ahmet, *a.g.e.*, ss. 53-55.

- 1- Taharet,
- 2- Kalp kuvveti (maneviyatının güçlenmesi),
- 3- Vakitlerini düzenleme ve disiplin,
- 4- Salah-ı içtimai diyebileceğimiz, toplum içindeki davranışlarının düzenlenmesi.

Bu faydalar, devamı halinde en resmi bir namazda bile vardır. Huşu ile kılınan bir namazın ise faydaları hesaba gelmeyecek kadar çoktur. Fakat en asgari olan ahlâki faydası ise; kibri kırmak, kardeşliğe hazırlanmak, Allah rızası için iş yapmağı alışarak, menfaatperestlikten ve ikiyüzlülükten uzaklaşmaktır. Bunun için namazda en temiz ve en güzel elbiseyi giymek ve kendine gurur vermesi düşünülen bu hal içinde örtülecek nice ayıplarının bulunduğunu düşünüp, yüzünü yerlere koyarak inandığı Allah huzurunda kibir ve gururunu kırarak defalarca secdeye kapanmak en önemli esastır. Kibirli insanlar en fazla secdeye itiraz ederler. Süslü elbiseler içerisinde alınları secdeye koymak, pek fena sinirlerine dokunur.³⁶⁶ Düşünmezler ki o süsler ve alınlar hep ilahi bağışlardır. Namaz o kibir ve gururu kırarken aynı zamanda insanın ruhi özgürlüğüne öyle bir yükseklik verir ki bu, dünya hükümdarlarının huzurundaki şereften çok yüksektir.

Bunun için namaz mü'ninin miracıdır. Onu beşeri sınırlardan Allah'ın arşına çıkaran bir merdivendir. Bu bakımdan namaz imandan sonra gelen en büyük ibadet ve ahlâk ilkesidir.³⁶⁷

Kur'an'da Allah Teâla namazı, rükuyu, secdeyi emretmenin yanında dua ile kendisine iltica edilmesini istemektedir. Peygamber (s.a.v.)'e hitaben:

“- Kullarım sana, beni sorduğunda; Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm.”³⁶⁸ buyurmaktadır.

³⁶⁶ Bkz. Bakara 2/45

³⁶⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 190, 190.

³⁶⁸ Bakara 2 /186

İman edip salih amel işleyenlerin duasına icabet edeceğini ve onlara lütfundan daha fazlasını vereceğini ifade eder.³⁶⁹ Furkan sûresinde ise duanın kendi katında nasıl değerli bir ibadet olduğunu şu ifadelerle bildirir.

“De ki! Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?”³⁷⁰

Hız. Peygamber’in uygulamaları da bu merkezdedir. Onun Rabbine tam bir teslimiyetle ibadet ettiği ve evinde, çarşıda, mescitte veya savaş meydanında olsun, her hal-ü kârda rabbine iltica ettiği, ona dua ve niyazda bulunduğu ve en basit konularda bile Allah’tan yardım istediği bilinmektedir.

Tezekki süreci içerisinde önemli bir yer işgal eden “zikir”, “namaz” ve “dua” dan sonra şimdi de bu yolculuğun azığı konumunda olan “takva”ya temas edelim.

3.6. Takva

Takva, Allah’a iman, O’na duyulan derin sevgi ve saygı ile O’nun büyüklüğü karşısında duyulan korkuların toplamı olan “huşu”nun ürünüdür. Bu duygular neticesinde mü’min, Rabbinin himayesine girer, O’na sığınır ve emirlerine itaat eder. Bununla beraber, günahlardan, çirkinliklerden, Rabbinin razı olmadığı davranışlardan ve kızgınlığını gerektiren şeylerden de sakınır.

Şems sûresinde bildirildiğine göre, zıddı olan fücür ile beraber nefse yerleştirilmiş temel duygulardandır.³⁷¹ Ne var ki bu her zaman akılla bilinemeyebilir. Uzun tecrübeler gerektiren bu duygunun yerleşmesi için bazen ömür yetmeyebilir. Onun için de vahyin rehberliğine ihtiyaç vardır.

Kur’an-ı Kerim’de, kendisinin takva sahipleri (müttakiler) için bir hidayet kaynağı olduğu bildirilir ki kurtuluşa erecek olanlar da onlardır.³⁷²

³⁶⁹ Bkz. Şura 42/26

³⁷⁰ Furkan 25/77

³⁷¹ Şems 91/8

³⁷² Bakara 2/1-5

Bu yönüyle takva, tezekki süreci içinde süreklilik arz eden bir husustur. Tezekki uzun bir yolculuk ise, takva da onun azığıdır. Kur'an'da müminlerden azık edinmeleri istenirken en hayırlı azığın da takva olduğu bildirilir.³⁷³

Takvanın, mü'minin kalbinde yerleşmesi halinde onun davranışlarını etkilememesi düşünülemez. İşte Kur'an'a göre onların en üstünü de en fazla takva sahibi olanıdır.³⁷⁴

Bazı âlimler, takvanın varlığına delil olarak üç madde zikrederler.

1- Nail olmadığı şeylere karşı tam bir tevekkül üzere bulunmak, kendisine ait olmayan şeylere göz dikmemek.

2- Nail olduğu şeye hüsn-ü rıza göstererek azımsamamak ve hatırladıkça da şükrünü eda eylemek.

3- Yitirdiği veya kaçırdığı şeylere karşı güzel sabır göstermek.

Takvanın hangi hususlar üzerinde cereyan ettiğini de şu şekilde özetlemişlerdir.

1- Günahlardan tam bir hassasiyetle korunmak.

2- Ahirette insana zarar verecek şeylerden sakınmak.

3- Allah'ın haram kıldığı şeyleri terk edip, daima farzları yerine getirmek.

4- İnsanı Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden, şüpheli olarak görülen ve bilinen her şeyden kaçınmak.

5- Kendi varlığını ve benliğini Allah'ın hükümlerine karşı perde etmeden, her şeyi Allah'a irca edebilmek.³⁷⁵

³⁷³ Bkz. Bakara 2/197

³⁷⁴ Hucurat 49/13

³⁷⁵ Yıldırım, Celâl, *Asrın Kur'an Tefsiri*, I, s. 63.

Hz. Ömer, sahabenin âlimlerinden olan Ubeyy b. Ka'b'a takvanın ne olduğunu sorar. Ubeyy; “üstün bir ölçüde hassasiyet göstermek” olduğunu söyler.

Hz. Ömer bunu açıklamasını ister. Ubeyy b. Ka'b sorar:

-“Ey Mü'minlerin emiri! Dikenli bir yerde dolaştığınız oldu mu?” Hz. Ömer:

- “Evet, hem de sayılmayacak kadar çok.” Ubeyy:

- “Peki, o yerlerde dolaşırken ne yapar ve nasıl hareket ederdiniz?” Hz. Ömer:

- “Dikenler dokunup yırtmasınlar diye eteklerimi toplar ayaklarımı kanatmasın diye dikkatle yürürüm.” Ubeyy zaten ortaya çıkmış olan cevabı verir:

-“İşte, takva budur.”³⁷⁶

Takva duygusunun, yeni adıyla oto kontrol sisteminin küçük yaşlarda başladığını bildiren psikoloji uzmanları, bu durumun insan eğitimi ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyleyerek şunları ilave ederler.

Bir kişi, kendini kontrol (takva) edemiyor, saldırgan davranışlar sergiliyor, başkalarını zarara sokuyor veya rahatsız ediyorsa (fücur), fakat suçluluk ve pişmanlık hissi duymuyorsa, o insanda kişilik bozukluğu vardır.

Bunlar son derece bencil, sürekli heyecan arayan, başkalarının malına, canına ve ırzına zarar vermekten çekinmeyen kişilerdir. Bunların zeka dereceleri düştükçe saldırganlıkları artar. Zekâ dereceleri yüksek olanlar, başkaları farkına varmadan insanları bencil amaçları için kullanırlar.³⁷⁷

3.7. Tevbe

Tezekki süreci içerisinde mü'mine gerekli olan fiillerden birisi de “tevbe” fiilidir. Kur'an'da tevbe, hem kâfirler için hem de mü'minler için kullanılmaktadır. Kafir için olan tevbe, şirk veya küfürden İslâm'a dönüştür ki başlangıcında iman gereklidir.

³⁷⁶ Yıldırım, Celâl, *a.g.e.*, I, s. 63.

³⁷⁷ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, s. 474.

Mü'min için ise, hata veya günahattan hemen sonra yapılması istenen bir fiildir.

İman Gazali'ye göre tevbe, yolun ilk başlangıcı, kurtuluşa ermişlerin ana sermayesi, mü'min olmanın ilk adımı, şüpheli şeylere veya günahlara meyledenlerin doğrulmalarının anahtarı, Allah'a yaklaşmak isteyenler için tercih edilmelerinin kaynağı, başta Âdem (a.s.) olmak üzere peygamberlere uymanın esasıdır.³⁷⁸

İnsanı felâha (kurtuluşa) götüren amellerden birisi olan tevbe bütün mü'minlere Allah'ın emridir.

“- Ey mü'minler! Hepiniz Allah'a tevbe ediniz. Umulur ki felah bulursunuz”.³⁷⁹ ifadesiyle hitap bütün mü'minlere yönelmiştir. Zaten tevbenin ma'nası, insanı şeytana yaklaştırıp Allah'tan uzaklaştıran yoldan dönmek demektir. Bu yanlış yola ancak gafiller sapar.

“Akıl” melekesinin kemali şehvet, gazap ve diğer kötü huyların tekâmülünden sonradır. Aklın başlangıcı yedi yaşında iken kemâli kırk yaşındadır. Şehvet ve akıl karşılaştığı zaman savaş başlar. Bir taraf galip gelince diğer tarafı ezer. Halbuki şehvetler, akıl kemâle ermeden daha çocukluk ve gençlik çağında kemâle ererler. Dolayısıyla bunlar akıldan önce merkezi zapt eder, kalbi istila eder ve kalp de şehvetlere uygun aletlerle ünsiyet eder. O zaman bu duyguları kalpten söküp atmak zor olur. Şayet akıl kemale erip kuvvet bulmazsa şeytanı ve şeytani duyguları yenemez. Akıl kuvvetlenirse şehvetleri kırarak kalbi kötü adetlerden ayırıp ibadetlere çevirmek mümkün olur. İşte tevbenin manası da budur.

Yani tevbe, rehberi şehvet ve öncüsü şeytan olan yoldan ayrılıp Allah'a giden yola girmektir.

Şeytani yönlerin önceden geliştiği göz önüne alınırsa şehvetten kaynaklanan kötülüklerden dönmek her insan, hatta peygamberler için bile zaruridir. Belki tevbe bütün insan nev'ine yazılmış ezeli bir hükümdür.

³⁷⁸ Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, IV, s. 7.

³⁷⁹ Nur 24/31

Kâfir veya cahil olduğu halde ergenlik çağına gelen herkes için cehlinden ve küfründen tevbe etmesi vaciptir. Anne-babasına uymakla Müslüman olarak baliğ olan ve fakat rabbinden ve onun emirlerinden gafil olan kimse da İslâm'ın manasını anlamak suretiyle gafletinden tevbe etmelidir. Zira bilinçle (şuurla) ve severek İslamiyet'i kabul etmedikten sonra taklide dayalı olan ana-baba Müslümanlığı, ondan hiç bir şeyi uzaklaştırmaz. İslâm'ın özünü kavradıktan sonra hiç beklemeden o ana kadar şehvetlerinin peşine gitmek suretiyle alışık olduğu şeylerden dönerek hemen Allah'ın bildirdiği hudutlar içerisine girmelidir. Tevbenin en zor olanı bu kapıdır. Çokları da bundan aciz oldukları için burada helâk oldular. Demek ki tevbe, kimsenin müstağni kalamayacağı şekilde herkes için farz-ı ayındır.³⁸⁰

İnsan ne kadar kendine sahip olursa olsun, ibadetlerde daim bulunursa bulunsun, bir zaman gelip gaflete düşmesi, günah işlemesi veya yanlış yollara ve düşünelere meyletmesi mümkündür. İşte böyle zamanlarda yeniden kendine gelmesi, rabbinin yoluna girmesi ve yolculuğuna devam etmesi tevbenin anlam sahası içerisine giren durumlardır.

Adem (a.s.)'in rabbinden kelimeler edinip dua ve niyazda bulunması, Allah'ın rahmetini, nimetini yeniden talep etmek için iman akdinin yenilenmesi ile kalben, kavlen ve fiilen tevbe ve salaha dönüştür. Bu da dinin özünü kapsar. İnsanoğlu günahları kendisine tabiat edinmemek için daima tevbe ve istiğfar üzere bulunmak durumundadır. İnsanı mutsuz edecek ve ümitsizliğe düşürecek şey bir günah değil, günaha ısrar edip, tevbeyi unutmak ve şeytana uymayı tabiat haline getirmektir.

İnsan rabbine, fitratına iftira etmemeli, şeytana ve şeytanlığa karşı mücahede eylemelidir. Nitekim Âdem (a.s.), zellesinin neticesi olarak yeryüzüne çıkınca, lütf-ü ilahi ile kendini toplamış ve fitratının gereği ile telakki ettiği kelimelerle amel etmiş, kusurunu itiraf ile imanını yenilemiş ve “Yarab! Beni bana bırakma” diyerek kulluğuna dönmüştür. Buna karşılık rabbi de ona tekrar rahmetle iltifat eyleyip tevbesini kabul etmiştir.³⁸¹

³⁸⁰ Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, IV, s. 19, 20.

³⁸¹ Bakara 2/37

Tevbenin herkes tarafından bilinen üç şartı vardır.

Günahını bilip itiraf etmek, pişmanlık duyup onu terk etmek ve bir daha ona dönmemeye söz vermektir.

Kur'an-ı Kerim'de bildirilen bir husus daha vardır ki zaman zaman gözden kaçmaktadır. Aynı zamanda ihmali, tevbeyi tevbe yapmaktan çıkaran bir durumdur. O da tevbenin hemen günahın arkasından yapılması durumudur.

Birisine ölüm gelip de: “Rabbim beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de sadaka verip dursaydım, iyi adamlardan olsaydım” diyeceği zaman gelmeden önce size rızık olarak verdiğimizden harcayın. Hâlbuki Allah hiç bir kimseyi eceli gelince, asla geri bırakmaz.”³⁸² ayetiyle tevbenin geciktirilmesinin faydasız olacağı bildirilir. Böyle bir zamanda yapılan tevbenin de tevbe olmayacağı:

“Tevbe, kötülükleri yapıp da onlardan herhangi birine tâ ölüm gelince: “Ben şimdi gerçekten tevbe ettim” diyenlerin tevbesi değil.”³⁸³ Uyarısında bulunulurken asıl tevbenin şartı da bildirilir. “Allah’ın indinde makbul olan tevbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk vazgeçip tevbe edecek olanların tevbesidir.”³⁸⁴

Yapılan bir günahın hemen arkasından yapılan ve gerçekte pişmanlığı duyulan ve bir daha da dönmek arzusuyla olan tevbelere Allah karşılık verecektir. Allah Teâla tevbeleri kabul etmeyi de aynı fiille yani tevbe fiili ile ama “علي” harf-i ceri ile kullanmaktadır. Peki, Allah’ın tevbesi nasıl olmaktadır?

Asıl tevbe dönüş demek oluşuna göre Allah Teala’nın tevbesi; kulunu bir halden daha yüksek bir hâle çeviren rabbani özel bir dönüştür ki, Türkçe ifadesiyle, rahmet ve inayetiyle yeniden bakmak demek olur. Bu ise günah hâlinden itaat haline dönüş olabileceği gibi bir itaat hâlinden daha mükemmel ve üst düzeyde bir taate de dönüş olabilir. Tevbe sûresi 9/117’deki peygamberin tevbesi de bu nevidendir. Çünkü kazanın

³⁸² Münafikün 63/10, 11

³⁸³ Nisa 4/18

³⁸⁴ Nisa 4/17

husulünden ve meşakkatlerine tahammülden sonraki halini, evvelkinden daha mütekâmil bir hale dönüştürmüştür. Özetle Allah, Peygamberi, Ensarı ve Muhacirini buldukları halde bırakıvermedi de yine rahmet ve inayetiyle iltifat buyurdu.³⁸⁵

Bu ayetlerden anlaşılacakları şöylece özetleyebiliriz:

İnsan unutulabilir, hata edebilir, girdiği kulluk yolundan bazı dönmeler olabilir. Ama mü'min sürekli bir mücahedenin içindedir. Rabbine karşı yücelme, onun istekleri doğrultusunda hareket etme ve ona yaklaşma çabası içindedir. Böyle bir süreçte bir sürçme veya dalgınlık olduğu zaman, süreç kesintiye uğramış demektir. Yapılacak ilk iş hemen kendine gelme, yolunu ve yolculuğunu hatırlama ve rabbine dönmedir. Ta ki Rabbi de tekrar ona dönsün, rahmet nazarıyla baksın, inayetini sürdürsün. Başka yapılacak bir şey yoktur ve çalacak başka bir kapı da bulunmamaktadır.

Günahlarına tevbe eden bir kulun yeniden rabbine dönmesini ve Allah Teala'nın bu tevbeden hoşnut olmasını Hz. Peygamber (a.s.) herkesin anlayabileceği dilde ifade eder ve bir misâlle canlandırır.

Kulun tevbesinden dolayı Allah Teala'nın sevinmesi; şu adamın sevincinden daha çoktur. Bir adam, tehlikeli ıssız bir çölde, yanında biniti ve binitinin sırtında yiyecek ve içeceği olduğu halde istirahat çekilip biraz uyuduktan sonra uyandığında azığı ile beraber binitinin kaybolduğunu görür. Onu her tarafta aradıktan sonra susar ve ümidini keser, sonra da “indiğim yere gideyim, orada ölüm uykusuna yatayım” diyerek uyur. Uyandıktan sonra azığı ile devesini, yanı başında gördüğü zaman sevinir (Yani Allah, kulunun tevbesine bu kulun sevinmesinden daha fazla sevinir).³⁸⁶

Kur'an'da tevbe pek çok yerde geçmektedir. Nasslarda tevbenin ve anlam yakınlığı içinde bulunduğu “rücu”, “inabe”, “evbe”, “afv” ve “ğufuran” kavramlarının kullanılışı göz önünü de bulundurulduğunda, “ben” in “bezm-i elest” te Allah ile kul arasında yapılan “ahd” in tazelenmesi veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ifade ettiği anlaşılır. Çünkü kul selim fitratında mevcut ahd şuurundan

³⁸⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 2632

³⁸⁶ Müslim, *Tevbe* 3.

zaman zaman uzaklaşmakta veya tamamen unutmaktadır. Ahid ilişkisi Kur'an-ı Kerime göre güven, sevgi ve dostluk esasına dayanmaktadır.³⁸⁷ Kişinin işlediği kötülükler Allah ile insan arasındaki bu bağı zedelemekte, her zaman va'dini ve ahdini yerine getiren yüce yaratıcıdan onu uzaklaştırmaktadır. Tevbe ruhun Allah'a açılışını ve yücelişini hedeflemektedir. Esasen Kur'an'da ve hadiste yer alan tevbe ve istiğfar ifadelerinin çoğu dua ve niyaz üslubundadır.

İlahi rahmetin genişliğini ifade eden bir çok rivayet, Allah ile mü'min arasındaki dostluğun devamını sağlayan bir vasıta olarak tevbeyi işaret eder.³⁸⁸ Mü'min için Allah'ın kapısından başka ne bir kapı vardır ne de tevbeden başka bu kapıyı çalma yolu...

Kurtuluşu gaye edinip bu amaçla tezekkî faaliyetine girişen bir mü'min tevbe kapısından ayrılmamalıdır. Her zaman dikkatli olmalı, gaflete ve günaha düşme tehlikelerine karşı hazırlıklı olmalıdır. Ta ki amacına ulaşabilsin ve emekleri boşa gitmesin. Sonsuz olan ahiret hayatında da kaybedenlerden olmasın.

³⁸⁷ Bkz. Bakara 2/30, 257; Maide 5/54; Enfal 8/34

³⁸⁸ Topaloğlu, Bekir, "tövbe", *DİA.*, XLI.

SONUÇ

“Tezekki”, mü’mini Allah katında makbul bir kişi hâline getiren bir eylemdir. “Cennet” adındaki sonsuzluk içeren ödülü almasını sağlayan amellerin toplamıdır. “Namaz”, “zikir”, “takva” ve “salih amel” gibi ibadetlerin toplamından oluşan, genel ve süreklilik özelliği taşıyan bir kavramdır.

Kur’an’ın inmeye başladığı ilk dönemde kullanılmaya başlanmış, sonraki ayetler, emirler ve nehiyeler bunu örme görevi üstlenmişlerdir. Ne var ki her bir amel kendi ekseninde ele alındığı için tezekki kavramı görünmez olmuş ve Kur’an literatüründe hak ettiği yeri alamamıştır.

Gelişmek, büyümek, artmak, çoğalmak, temizlik (maddi ve manevi), yücelmek, kendini ortaya çıkarmak, medh etmek (medhe layık olmak) ve liyakat gibi anlamları bünyesinde barındıran tezekki kavramı;

a) Tef-il babına aktarıldığı zaman tezkiye; insanın özne olup nefsinin yetiştirilmesi ve geliştirmesi, onun yaratılıştan sahip olduğu özellikleri, kendine bağışlanan yetenekleri Kur’an’ın öngördüğü şekilde olumlu bir yöne kanalize etmesi, böylece de kurtuluşa ermesi faaliyetidir.

İnsanın sahip olduğu özellikler güvende olma, kendisini güvende hissetme varlığını koruma, hayatını ve neslini devam ettirme vb. duygularıdır. Bunun için de o, aceleci, egoist, mücadeleci, nankör ve cimridir. Sahip olduğu potansiyel güçler ise şehvet, gazap ve akıldır.

Bunları kendi zan ve önyargılarına, nefsani eğilimlerine ve hak-hukuk, haram-helal gözetmeden şehvi arzularına göre kullanırsa zarar edecek ve sonunda kaybedecektir.

Kur’an’ın rehberliğinde, vahyin ona çizdiği sınırlar içinde ve Hz. Peygamber’in tezkiye edici vasfının gölgesinde nefsinin geliştirir, Rabb’ini tanır ve O’nun ahlâkıyla ahlâklanmaya çalışırsa kurtuluşa erecektir.

b) Tefe'ul babında düşünülen “tezekki” kavramı ise; yine insanın özne olarak, salih amellerle, mükerrem olarak yaratılmasına lâyük davranışlarla medhe ve ödüle lâyük hâle gelebilmek için kendi kendini yetiştirmesidir.

Bu çaba da, Âlemlerin yaratıcısı olan ve kendisine kulluk için yaratan Rabb'ini ilah tanınması (tevhit), O'nu anması (zikir), O'nunla irtibâtını kesmeyip iletişim hâlinde olması ve bu bağlılığını sürekli ve canlı tutması (namaz, dua), ahireti tercih etmesi ve onun için çalışması ve yararlı işler (salih amel) yapmasıdır. Bunu ispat etmek ve sadakatini ortaya koymak (yani kendisine nimet olarak verilen şeylere takılıp kalmadığını, onlara kul ve köle olmayacağını göstermek) için bir şeyler vermek (ata, ihsan, infak, sadaka) suretiyle, “kerem”e ve hayrın en üst noktası olan ve cennete liyakatin belgesi olan “birr”e ulaşması ve bunu da “*zekât*” ile belgelemesidir.

Bütün bu aşamaları idrak ederken kendisini, kötülüklerden, ahlaksızlıktan ve kulluğunu kesintiye uğratacak eylemlerden koruması (takva), ve eğer hata eder veya dalgınlığa düşerse hemen vazifesini hatırlayıp Rabbine dönmesi (tevbe etmesi) dir. İşte “*tezekki*” bu eylemlerin tamamının gerçekleşmesi ameliesidir.

Tezekki eylemini yaratan ve onun imkânları sağlayan Allah, bunu hem nefsinde gerçekleştiren hem de yaşayışıyla örnek olmak suretiyle bu eyleme vesile olan, maddi ve manevi gelişimin (tezekkî) yollarını gösteren Hz. Peygamber, bu eylemi hür iradesiyle ve ibadet telâkkisi ile şartlarını zorlayarak gerçekleştiren de bizzat mü'minin kendisidir.

Bir başka ifade ile, kelime-i tayyibe olan “La ilah'e illallah” bir tohum olarak mü'minin kalbine atılmakta; bu, beslenmekte ve büyütülmektedir. Münbit bir araziye atılan ve su (rahmet) ile filizlenip büyütülen ve sonunda meyve veren, kökü yerde dalları semaya doğru uzanmış bir ağaç gibi, mü'minin kalbinde büyütülen iman da güzel ameller gibi meyve vermektedir.

İnsanın organları bir dal gibi düşünülürse gözü hakkı görmekte, kulağı iyi şeyleri duymakta, eli daima hayırlı işleri yapmakta, başkalarına yardım etmekte, sadaka-zekât dağıtmaktadır. Ayaklar da hep iyiliklere koşmakta ve hayra vesile olmaktadır.

Dili hakkı zikretmekte, doğruyu söylemekte, güzel sözlerle selâmı, barışı, huzuru, güveni yaymakta, mü'minleri hayra teşvik etmekte ve onların gönlüne huzur telkin etmektedir. Susmakla gevezelik arasında denge kurmakta ve hakka tercüman olmaktadır.

Mü'min, duygu ve düşüncelerin orta noktası ve kıvamı mahiyetinde olan “adalet” mefhumunu bütün söz ve davranışlarda göstermektedir. Nefsine, ailesine ve çevresine karşı hep “adalet”li davranmaktadır. Harcamada, dini yaşamada, şahitlikte, ticarete hep “adalet” duygusunu gözetmektedir.

Bu olumlu davranışların sergilenmesi aynı zamanda, başta şirk, küfür, nifak olmak üzere haset, kin, kibir, cimrilik vb. olumsuzluk ifade eden duygu ve düşüncelerden, uzaklaşılmasını doğal olarak te'min eder.

Aynı zamanda takvayı esas alarak ve onu ahiret yolculuğunun azığı bilerek, kendisine arkadaşlık edecek salih amelleri devşirmeye bakacak, zulüm, isyan, fuhuş, yetim malı yemek, hırsızlık, bozgunculuk, faiz ve tefecilik gibi insanı hüsrana ve kayba götürecek davranışlardan da uzak kalacak, tertemiz bir hayatı yaşamaya aday olacaktır.

Deyim yerindeyse “tezekki”, Kur-an'ı Kerim'in 23 yıllık nüzul sürecinin insan şahsında belirginleşmesi ve bir insan/nesil yetiştirme programının hayata geçirilmesidir.

“Tezekki” kavramı “pislik-necaset ve kirlilik” kavramlarının tersi olan “temizlik” eylemi ile karşılanamayacak genişlikte bir kavramdır. Yine olumsuzluklardan ve içindeki yabancı maddelerden kurtulmak veya sıyrılmak anlamına gelen ve “ıstıfa/tasaffi” eyleminin Türkçesi sayılabilecek “arınma” fiili ile de karşılanamayacak kadar kapsamlıdır.

“Tezekki” ve “felâh” kelimelerinin geçtiği ayetlerin ve siyaklarının (bağlam) değerlendirilmesi bizi şu kanaate ulaştırmaktadır.

Kök anlamı ile bir ekinin (bitkinin) yetişmesi, büyümesi, boy atıp uzaması, “bir”in iki olması anlamını taşıyan ve çiftçilik, ziraatçılık gibi anlamlara gelen “felâh-iflâh” fiilleriyle beraber kullanılan “tezekki” kavramı (gramer olarak “dönüşlük,” “derece derece bir eylemin gerçekleşmesi” ve “tekellüf” anlamlarıyla beraber) insanın kendisini

yetiştirmesi, geliştirmesi ve insanı yücelten insani erdemlerle muttasıf olması, ruhen ve ahlâken ycelmesidir.

Biz bunca gayretimize rağmen “tezekki” kavramını, bütün incelikleriyle ortaya koyabildiğimizi sanmıyoruz.

Bakir bir kavramsal alan olarak düşündüğümüz bu konuda bizim yetersizliğimizden cesaret alarak bu kavrama yeni bir derinlik ve farklı bir boyut kazandırabilecek araştırmacılara kapı aralayabilirsek kendimizi başarılı sayacağız.

Bir “kişisel gelişim programı”, “insanın kendisini yetiştirmesi” veya mü’minin “Kur’an’a göre şahsiyet oluşturma süreci” diye Türkçeye çevrilebilecek “tezekki” kavramı, günlük hayatta çok konuşulan ve ne çıkan pek çok kavram için bir “st kavram” olup, insan psikolojisi ile ilgilenenler için işlenmeye hazır bir maden olarak karşımızdadır.

KAYNAKÇA

- ABDÛ'L-BAKÎ**, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemû'l-Müfehras, Li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Darü'l-Mearif, Beyrut, 2005.
- AHTERÎ**, Mustafa bin Şemsettin (874/1470), *Ahter-i Kebir*, İstanbul, 1283
- ALÛSÎ**, Şihabü'd-Din (1270/1853), Mahmud, *Ruhu'l- Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim*, I-XXX, Bulak, 1301.
- ATEŞ**, Bünyamin, *Peygamberler Tarihi*, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1987
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an ve Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuk Yay., İstanbul, 1991
- BÂZERGAN**, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzul Süreci* (Trc. Yasin Demirkıran), Fecr, Ankara, 1998
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul, 1985
- BUHARÎ**, Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l Buhârî* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğa) I-VI, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1987
- BURSEVÎ**, İsmail Hakkı (1137/1725), *Ruhu'l-Beyan*, I-X, Eser Yay., İstanbul, 1389
- CANAN**, İbrahim, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Cihan Yay., İstanbul, 1984
- CERTEL**, Hüseyin, *İman ve Ahlâkta Kemâlin Yolu*, Hamle Yay., İstanbul, 1993
- CEVHERÎ**, İsmail bin Hammad, *Es-Sıhah*, I-VI, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire, 1957
- CÜBRAN**, Mes'ud, *Er-Raid*, Daru'l-İlim, Beyrut, 1980

- CÜCELOĞLU**, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1994
- ÇANTAY**, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, I-III, Erenler Yay., İstanbul, 1959
- DOĞAN**, D.Mehmed, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., İstanbul, 1996
- DUMAN**, M.Zeki, *Beyanü'l-Hak*, I-III, Fecr Yay., İstanbul, 2006
- EBU DAVUD**, Süleyman bin El-Eş'as (275/888), *Sünen-i ebi Davud* (thk.Muhammed Ali Es-Seyyid), I-V, Humus, 1388
- ERKAN**, Arif, *El-Beyan*, I-IV, Yasin Yay., İstanbul, 1990
- EZHERİ**, Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed (370/980), *Tehzibü'l-Luğa*, I-IV, ed-Daru'l-Mısıryye, ts.
- FERAHİDİ**, Halil bin Ahmed (175/792), *Kitabü'l-Ayn*, Mektebet-ü Lübnan, Beyrut, 2004
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Muhammed bin Yakub (769/1368), *Tertibü'l-Kamusi'l-Muhit* (thk. Tahir Ahmed Ez-Zavi), I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1979
- GAZZÂLÎ**, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed (505/1111), *İhya-u Ulumi'd-Din*(trc.Ahmed Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yay., İstanbul, 1974
- GENÇ**, Ahmet. *Kur'an'da Salat Kavramının Semantik Tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2007
- GÜMÜŞ**, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990
- İBN-İ AŞÛR**, Muhammed et-Tahir (1953), *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I-XXX, Dâru Sühnun, Tunus, 1997
- İBN-İ HALDUN**, Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed(808/1406), *Tasavvufun Mahiyeti* (thk. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 1998

İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer (774/1372), *Tefsirü'l Kur'an'il-Azîm*, I-IV, Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1996

İBNU'L-MANZUR, Ebü'l-Fadl Cemalü'd-Din Muhammed (711/1311), *Lisanü'l-Arab*, I-XX, El-Matbaatü'l-Mısıriyye, Kahire, 1307

İslam Ansiklopedisi, T.D.V. Yay. (Komisyon), Ankara, 2010

KADI BEYDÂVÎ, Ebü'l- Hayr Abdullah bin Ömer (685/1286), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, El-Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire, 1296

KAHVECİ, İhsan, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1995

KALKAN, Ahmet, *Kur'da Nefis ve Ruh Kavramı*, www.erdemyolu.com

KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'da Zikir Kavramı*, D.İ.B. Yay., Ankara, 2002

KARDAVÎ, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât*, I-II, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993

KASİMÎ, Muhammed Cemalü'd-Din (1866-1914), *Mehasinü't-Te'vil*, I-VII, Dar-u İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1960

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Komisyon), T.D.V. Yay., Ankara, 1993

KURT, Yusuf, *Kur'an'da Amel*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 2007

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmed (671/1273), *El-Cami-u Li Ahkami'l-Kur'an*, I-XX, Kahire, 1967

KUŞEYRÎ, Müslim bin Haccac en-Nîsabûri (261/875), *Sahih-i Müslim*, I-VI (thk. Muhammed Fuad Abdü'l Baki), Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1955

KUTUB, Seyyid (1906-1966), *Fi Zilali'l-Kur'an* (trc. Bekir Karlığa, M. Emin Saraç), I-XVI, Hikmet Yay., İstanbul, 1984

- MEVDUDÎ**, Ebu'l-A'lâ (1903-1979), *Tefhimül-Kur'an* (Tr.M.Han Kayanî) I-VII, İnsan Yay., İstanbul, 1986
- MUHASİBÎ**, Abdullah, *Nefis ile Cihat* (trc. Ayşegül Özdemir), Polen Yay., İstanbul, 2006
- NASIR**, Muhammed Hamid, *Çocuk Terbiyesi* (tr. Mustafa Özcan), Uysal Yay., Konya, 1994
- NESEFÎ**, Ebü'l-Berakât Abdullah bin Ahmed (710/1310), *Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, I-III, Dar-u İbn-i Kesir, Beyrut, 1999
- ÖĞÜT**, Salim, "Taharet", *DİA*, XXXIX, Ankara, 2013
- RAĞİB EL İSFEHANÎ**, Hüyesin bin Muhammed (425/1034), *el-Mufredatı fî Elfazi'l Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1972
- RAZÎ**, Fahu'd-Din Muhammed bin Ömer (606/1209), *et-Tefsiru'l-Kebir*, I-XXXII, Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, Tahran, ts.
- SARMIŞ**, İbrahim, *Tasavvuf ve İslam*, Ekin Yay., İstanbul, 1997
- SİCİSTÂNÎ**, Muhammed bin Uzeyr (330/941), *Kitabü Garibi'l-Kur'an* (thk. Abdulvahid Cemren), Dar-u Kuteybe, Şam, 1995
- SÜLÜN**, Murat, *Kur'an'da Arınma Amaçlı Veriş/ler*, 2010, www.kuranihayat.com
- ŞATIBÎ**, Ebu İshak İbrahim bin Musa (790/1388), *El-Muvafakat*, I-IV, İz Yay., İstanbul, 1993
- ŞİMŞEK**, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya, 2004
- ULUDAĞ**, Süleyman, "Nefis", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2013
- TABERÎ**, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir (310/922), *Camiu'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, I-XXX, Daru'l-Marife, Beyrut, 1972
- TOPALOĞLU**, Bekir, "Tövbe", *DİA*, XLI, Ankara, 2013

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Ruh”, *DİA*, XXXV, Ankara, 2013

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1877-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Yay., İstanbul, 1979

YAZIR, Muhammed Bedrettin, *Kalem Güzeli*, D.İ.B. Yay., Ankara, 1981

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, I-X, Anadolu Yay., İstanbul, 1986

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza (602/1205), *Tâcü'l Arus min Cevahiri'l Kâmûs*, I-X, Et Tüراسu'l- Arabi, Kuveyt, 1965

ZEMAŞERÎ, Carullah Muhammed b. Ömer, *Esasü'l-Belağa* (538/1143), Dar-u Beyrut, 1965

_____, Carullah Muhammed b. Ömer, *El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil*, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.,

ZEYYAT, Ahmet Hasan, İbrahim Mustafa, *El-Mu'cemü'l-Vasit*, I, II, Çağrı Yay, İstanbul 1992

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	--	--

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Ali BİNOL	İmza:	
Doğum Yeri:	Seydişehir		
Doğum Tarihi:	01.05.1962		
Medeni Durumu:	Evli		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer
İlköğretim	Aşağı Karaören İlkokulu		
Ortaöğretim	Orta Karaören Or.Okulu		
Lise	Konya İmam Hatip Lisesi		
Lisans	S.Ü. İlahiyat Fakültesi		
Yüksek Lisans			
Becerileri	Hat ve Tezhip		
İlgi Alanları:	İlmi ve Edebi Eserler		
İş Deneyimi:			
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:			
E-posta			
Tel:	0505 80 20 900		
Adres	Hocacihan Anadolu İmam Hatip Lisesi - Selçuklu/KONYA		